

บทที่ 5

กระบวนการค้นคว้าวิธีของปรีดี พนมยงค์

จากการศึกษาแนวคิดสันติภาพและสันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ที่ปรากฏในเรื่อง *พระเจ้าข้างเือก* ในบทที่ 3 และบทที่ 4 พบว่าปัจจัยทางพุทธศาสนา ปัจจัยทางการเมือง และจิตสำนึกทางสังคมมีอิทธิพลอย่างสูงต่อแนวคิดเรื่องสันติภาพและสันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ ดังนั้นการวิเคราะห์กระบวนการค้นคว้าวิธีของปรีดี พนมยงค์ จึงเป็นการวิเคราะห์ในแง่ขององค์รวมทางความคิดเรื่องสันติภาพและสันติวิธีโดยมองผ่านทัศนคติในการมองโลกของปรีดี พนมยงค์นั้นสามารถศึกษาได้โดยผ่านแนวคิดทางพุทธศาสนา แนวคิดทางการเมือง และจิตสำนึกทางสังคมของปรีดี พนมยงค์ การศึกษาในบทนี้จะได้วิเคราะห์ว่าโดยองค์รวมทางความคิดนั้นปรีดี พนมยงค์มองเรื่องของสันติภาพและสันติวิธีอย่างไร พร้อมทั้งจะได้ศึกษาว่ากระบวนการทางความคิดทั้งสามด้านของปรีดี พนมยงค์ คือด้านศาสนา การเมือง และสังคมนั้นส่งผลต่อการแสดงออกของปรีดี พนมยงค์ในเรื่องสันติภาพและสันติวิธีในเชิงรูปธรรมอย่างไรบ้าง

ในเวทีทางความคิดนั้น แนวคิดเรื่องสันติภาพและสันติวิธีได้ถูกให้ความหมายและคำจำกัดความที่แตกต่างกันออกไปตามทัศนะ สิ่งแวดล้อม และสำนักคิดของผู้ให้คำจำกัดความ แต่ลักษณะร่วมที่สำคัญประการหนึ่งสำหรับผู้สนใจแนวคิดเรื่องสันติภาพและสันติวิธีคือความปรารถนาที่จะให้เกิดสันติภาพขึ้นบนโลกใบนี้ อย่างไรก็ตามวิธีการได้มาซึ่งสันติภาพและขอบเขตของการใช้สันติวิธีก็ยังเป็นข้อถกเถียงที่ไม่สิ้นสุดในบรรดานักแสวงหาสันติภาพ โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับเรื่องขอบเขตของการใช้ความรุนแรง และการไม่ใช้ความรุนแรงหรือสันติวิธี รวมทั้งการผสมผสานระหว่างวิธีการทั้งสองแบบ สำหรับปรีดี พนมยงค์ ผู้สร้างงานเรื่อง *พระเจ้าข้างเือก* เป็นบุคคลในประวัติศาสตร์ไทยที่สำคัญอีกท่านหนึ่ง ที่ได้อุทิศเวลาทั้งชีวิตในการส่งเสริมและดำรงไว้ซึ่งสันติภาพของคนในชาติหรือแม้แต่ในระดับนานาชาติ จากการศึกษาประวัติชีวิตและการทำงานของปรีดี พนมยงค์ พบว่าในฐานะนักวิชาการและนักการเมือง ปรีดี พนมยงค์ได้ส่งเสริมให้เกิดสันติภาพทั้งในแง่การต่อต้านสงคราม(สันติภาพเชิงลบ) และการส่งเสริมคุณภาพชีวิตที่ดีของมนุษย์(สันติภาพเชิงบวก)

ตลอดเวลาของการทำงานในวงการการเมือง นโยบายที่ปรีดี พนมยงค์ได้วางไว้ให้แก่ประเทศไทย คือการส่งเสริมให้เกิดสันติภาพและสันติสุขในประเทศและการอยู่ร่วมกันโดยสันติกับนานาอารยประเทศ ในส่วนของการสร้างสันติภาพและสันติสุขให้แก่ประชาชนในประเทศนั้น จะเห็นได้ว่าปรีดี พนมยงค์ได้สร้างคุณภาพการไว้ให้สังคมไทยอย่างมากมาย ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นการส่งเสริมให้เกิดสันติภาวะแก่คนในชาติและเพื่อนร่วมโลก เริ่มตั้งแต่แรงจูงใจในการคิดเปลี่ยน

แปลงการปกครองพ.ศ. 2475 ซึ่งปรีดี พนมยงค์ได้กล่าวไว้ว่าเกิดจากการที่ได้พบเห็นสภาพสังคมไทยที่ราษฎรมีความอึดอัดขัดสนในทางเศรษฐกิจ ขาดสิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาคทางการเมือง และตกอยู่ใต้อิทธิพลและอำนาจของบรรดาประเทศทุนนิยม (ดู ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2526: 51) และในประกาศคณะราษฎรหรือคณะเปลี่ยนแปลงการปกครองที่ปรีดี พนมยงค์เป็นผู้ร่างนั้น ก็แสดงให้เห็นความตั้งใจของคณะราษฎรในการสร้างสันติสุขให้แก่สังคม หลัก 6 ประการของคณะราษฎร คือ

1. จะต้องรักษาความเป็นเอกราชทั้งหลาย เช่น เอกราชในทางการเมือง ในทางศาล ในทางเศรษฐกิจ ฯลฯ ของประเทศไว้ให้มั่นคง
2. จะต้องรักษาความปลอดภัยภายในประเทศ ให้การประทุษร้ายต่อกันลดน้อยลงให้มากที่สุด
3. จะต้องบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรในทางเศรษฐกิจ โดยรัฐบาลใหม่จะหางานให้ราษฎรทุกคนทำ จะวางโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ ไม่ปล่อยให้ราษฎรอดอยาก
4. จะต้องให้ราษฎรมีสิทธิเสมอภาคกัน (ไม่ใช่ให้พวกเจ้ามีสิทธิยิ่งกว่าราษฎรเช่นที่เป็นอยู่)
5. จะต้องให้ราษฎรได้มีเสรีภาพ มีความเป็นอิสระ เมื่อเสรีภาพไม่ขัดต่อหลัก 4 ประการดังกล่าวข้างต้น
6. จะต้องให้การศึกษาย่างเต็มที่แก่ราษฎร (ไสว สุทธิพิทักษ์, 2526: 81-82)

ในฐานะ “มันสมองของคณะราษฎร” ปรีดี พนมยงค์ได้พยายามวางนโยบายเพื่อประกันความเป็นอยู่ที่ดีและความเสมอภาคทางสังคมของประชาชน ไม่ว่าจะเป็นการเสนอร่างเค้าโครงการเศรษฐกิจ ซึ่งประกอบด้วยคำชี้แจงเค้าโครงการเศรษฐกิจ เค้าร่างพระราชบัญญัติว่าด้วยการประกันความสุขสมบูรณ์ของราษฎร และเค้าร่างพระราชบัญญัติว่าด้วยการประกอบกรเศรษฐกิจ และเมื่อดำรงตำแหน่งทางการเมืองในตำแหน่งต่าง ๆ นั้น ปรีดี พนมยงค์ก็ไม่เคยหยุดนิ่งที่จะทำให้อุณหภูมิของตนเองในการสร้างสันติสุขให้แก่ราษฎรไทยได้บรรลุผล ไม่ว่าจะเป็น การปรับปรุงระเบียบการบริหารราชการแผ่นดิน โดยการกระจายอำนาจการปกครองตนเองให้แก่ประชาชน เพื่อการวางรากฐานทางระบอบประชาธิปไตย การเจรจาเลิกสนธิสัญญาที่ไม่เป็นธรรมที่รัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชต้องทำไว้กับประเทศต่างๆ ความสำเร็จในการเจรจาดังกล่าว ถือได้ว่าเป็น “การเริ่มศักราชใหม่ทางการทูต ศักราชแห่งการสร้างความเป็นธรรมให้แก่ชาติไทย ศักราชแห่งการนำมาซึ่งเอกราชและอธิปไตยอันสมบูรณ์ด้วยวิธีการทางการทูต” (ไสว สุทธิพิทักษ์, 2526: 472) นอกจากนี้ยังมีการเจรจาลดอัตราดอกเบี้ยเงินกู้กับต่างประเทศ การตั้ง

มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ซึ่งมีนโยบายให้เป็นตลาดวิชาแก่ประชาชนทั่วไป โดยเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าศึกษาโดยไม่จำกัดจำนวน เพศ และอายุ รวมทั้งพยายามทำให้มหาวิทยาลัยสามารถเลี้ยงตัวเองได้โดยไม่ต้องรบกวนเงินภาษีของราษฎร การปรับปรุงระบบการจัดเก็บภาษีที่เป็นธรรมและมีประสิทธิภาพ การสร้างเสถียรภาพทางการเงิน การตั้งธนาคารชาติ เหล่านี้ล้วนเป็นการสร้างความเจริญให้แก่ประเทศชาติและประชาชนของประเทศทั้งในทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม อันจะนำมาซึ่งสันติสุขของประชาชนในที่สุด ในส่วนของการส่งเสริมสันติภาพในระดับนานาชาตินั้น นโยบายทางการเมืองระหว่างประเทศในสมัยที่ปรีดี พนมยงค์ ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นแนวคิดดังกล่าวอย่างเด่นชัด โดยที่เมื่อขึ้นดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ ปรีดี พนมยงค์ได้แถลงนโยบายของไทยที่มีต่อการอยู่ร่วมกันกับชาติต่างๆ ในโลกนี้ภายใต้หัวข้อ “วิเทโสบายของสยาม” โดยได้แถลงไว้ว่า

“ในเรื่องนโยบายระหว่างประเทศ รัฐบาลสยามย่อมปรารถนาใคร่จะพียงเกลียวสัมพันธ์ไมตรีระหว่างสยามกับต่างประเทศที่มีความเกี่ยวข้องกับประเทศเราไว้ให้สม่ำเสมอด้วยความระมัดระวังยิ่ง หลายปีมาแล้วสยามได้ทำการปฏิวัติแปลงรูปใหม่โดยยึดถือเอานโยบายนี้เป็นหลักสำคัญ เห็นควรจะต้องเน้นกล่าวให้ชัดอีกว่า การปฏิวัติการปกครองของสยาม ไม่ได้หมายความว่า จะปลิดตัวละทิ้งไปจากนโยบายมิตรภาพระหว่างประเทศอันต้องด้วยกาลสมัยนี้เสีย....

ในระหว่างที่ก้าวผ่านไปตลอดหัวต่อการเมืองอันสำคัญนี้ไทยต้องผจญกับงานชิ้นมหึมาและสำคัญยิ่ง ในอันที่จะกระทำให้บังเกิดการจัดตั้งโครงการที่เหมาะสมในด้านต่างๆ ของชีวิตแห่งชาติตลอดจนในการส่งเสริมความก้าวหน้าของการเมือง โภคกิจและประชาคมแห่งชาติ พร้อมด้วยการขยายตัวอย่างกว้างมากกว่าเดิมของความคิดฝันในเรื่องประชาธิปไตยตลอดจนการปรับปรุงความเข้าใจระหว่างประเทศไทยใหม่ ได้มองหามิตรภาพ ความรู้สึกที่ดีและการช่วยเหลือร่วมมือระหว่างประเทศทั่วโลกอย่างสนใจยิ่งกว่าแต่ก่อน นโยบายประชาชาติของไทยจะบริหารออกไปในวิธีอันร่วมแนวเดียวกับประเทศที่ก้าวหน้าทั้งหลาย กล่าวคือ จะบริหารเพื่อผลประโยชน์ของประเทศของคนไทย แต่ในเรื่องวิเทโสบาย รัฐบาลไทยจะพยายามอย่างที่สุดกำลังเสมอที่จะสร้างความสัมพันธ์แห่งสันติสุขแห่งความรู้สึกอันดีและผลประโยชน์ร่วมกันให้เกิดแก่ท่ามกลางประชาชาติต่างๆ ของโลก

รัฐบาลไทยย่อมรอบรู้อยู่อย่างเต็มเปี่ยมถึงฐานะของไทยในทางหลักเกณฑ์ของภูมิศาสตร์และการเมืองในละแวกโลกแถบนี้ และทฤษฎีของเราก็คือ การอุ้มชูมิตรภาพอัน

สม่าเสมอ ไร้ความลำเอียงในเรื่องการติดต่อสัมพันธ์กับประชาชาติต่างประเทศทั้งหมด ในหลักเกณฑ์เหล่านั้น ไทยไม่ลำเอียงและจะไม่ลำเอียงรักประชาชาติใดประเทศใดโดยเฉพาะไม่ และจะไม่อนุญาตขึ้นสิทธิและความได้เปรียบใดๆแก่ประชาชาติหนึ่ง โดยที่กระทำให้เกิดความเสียหายแก่อีกประชาชาติหนึ่ง รัฐบาลไทยและราษฎรชาวไทยจะให้ความคุ้มครองและการปฏิบัติแก่ชาวต่างประเทศที่อาศัยอยู่ในประเทศหรือมีผลประโยชน์อยู่ในประเทศโดยเที่ยงธรรม...

ไทยเป็นประเทศอิสระและความปรารถนาอันสูงยิ่งก็คือการก้าวหน้าอันเต็มไป ด้วยสันติสุข กรณีจะเป็นเช่นไรก็ดี ไทยจะไม่ยอมกระทำการพัวพันกับการกระทำใดๆ ซึ่งจะทำให้มีมิตรภาพของไทยเหินห่างไป หรือจะทำให้เกิดภัยพิบัติแก่ความเป็นอิสระของประเทศชาติ ความรู้สึกส่วนใหญ่มหาของประเทศไทยก็คือการพิทักษ์อธิปไตยและการทำคนให้อยู่ในลักษณะของมิตรภาพอันสม่าเสมอซึ่งไทยมีต่อประชาชาติทุกประชาชาติในโลก ไทยต้องการมีชีวิตอยู่และต้องการความยินยอมให้มีชีวิตอยู่ เพื่อจะผจญงานในแนวของความก้าวหน้าแห่งประชาชาติตลอดจนแนวของมิตรภาพระหว่างประชาชาติ และเก็บเกี่ยวผลรางวัลอันยุติธรรมของการผจญงานอันขยันขันแข็งนี้” (ไสว สุทธิพิทักษ์, 2526: 467-469)

จะเห็นได้ว่าอุดมการณ์ในการทำงานทางการเมืองของปรีดี พนมยงค์ ทั้งที่ปรากฏในหลัก 6 ประการของคณะราษฎร ปรากฏในการทำงานทางการเมืองด้านต่างๆ เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของคณะราษฎร และการประกาศนโยบายในการทำงานทางการเมืองระหว่างประเทศ ล้วนเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นอุดมการณ์และความปรารถนาของ ปรีดี พนมยงค์ ในการนำพาประเทศชาติและประชาชนไปสู่สันติสุขที่แท้จริงทั้งในการทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม

ในการศึกษากระบวนการค้นคว้าสันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ โดยการศึกษาจากวรรณกรรมและภาพยนตร์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* และการศึกษาจากประวัติชีวิตการทำงาน เปรียบเทียบกับแนวคิดสันติภาพและแนวคิดสันติวิธีจากสำนักคิดต่างๆ พบว่าแนวคิดเรื่องสันติภาพและสันติวิธีของปรีดี พนมยงค์มีลักษณะบางประการที่สอดคล้องกับแนวคิดสันติวิธีจากสำนักคิดต่างๆ และพบว่าปรีดี พนมยงค์ใช้แนวคิดเรื่องสันติภาพและสันติวิธีทั้งในเชิงความคิดทางการเมือง ศาสนา และสังคม สามารถกล่าวได้ว่าแนวคิดเกี่ยวกับสันติภาพและสันติวิธีในลักษณะที่เป็นองค์รวมทางความคิด หรือที่เรียกว่ากระบวนการค้นคว้าสันติวิธีของปรีดี พนมยงค์นั้น เกิดจากการหล่อหลอมในทางสำนักส่วนบุคคลทั้งในด้านการเมือง ศาสนา และสังคม และมุ่งเน้นในการนำความคิดต่างๆ มาปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม อย่างไรก็ตาม ในแง่ของทัศนะเรื่องสันติวิธีซึ่งเป็นการพิจารณาทัศนะทางการต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งสันติภาพนั้น พบว่าปรีดี พนมยงค์ ยังยอมรับการใช้ความรุนแรงในบาง

กรณี ทั้งนี้โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานของสถานการณ์และความชอบธรรมในการใช้ความรุนแรงโดยพิจารณาจากทัศนคติของปรีดี พนมยงค์เอง ทำให้แนวคิดทางสันติภาพและสันติวิธีของปรีดี พนมยงค์มีลักษณะบางประการที่แตกต่างจากนักสันติวิธี ดังนั้นในบทนี้จะได้แบ่งการวิเคราะห์กระบวนการสันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ ออกเป็น 3 ประเด็น โดยจะพิจารณาแนวคิดของปรีดี พนมยงค์ที่เกี่ยวข้องกับการสร้างสันติภาพและการใช้สันติวิธีทั้งจากมุมมองทางการเมือง ศาสนา และสังคม ดังต่อไปนี้

- 5.1 สันติภาพและสันติวิธีทางการเมือง : ข้ออ้างรองรับในเชิงทฤษฎีธรรมสงคราม และการกำหนดท่าทีต่อฝ่ายตรงข้าม
- 5.2 สันติภาพและสันติวิธีเฉพาะบุคคล : อิทธิพลจากพุทธศาสนา
- 5.3 สันติภาพเชิงโครงสร้าง : หนทางสู่สันติภาพในสังคม

5.1 สันติภาพและสันติวิธีทางการเมือง : ข้ออ้างรองรับในเชิงทฤษฎีธรรมสงคราม และการกำหนดท่าทีต่อฝ่ายตรงข้าม

5.1.1 สันติภาพและสันติวิธีทางการเมืองกับข้ออ้างรองรับในเชิงทฤษฎีธรรมสงคราม

จากการศึกษาแนวคิดสันติวิธีในเชิงทฤษฎี พบว่าแนวคิดสันติวิธีวิถีหลักมาจากแนวคิดเรื่องการต่อสู้ทางการเมืองเป็นสำคัญ เช่น ปฏิบัติการไร้ความรุนแรง หรือ Non-violence Action ของฮิน ชาร์ป การต่อสู้โดยใช้หลักการสัจจาเคราะห์ของมหาตมะ คานธี หรือ แนวทฤษฎีที่นำเสนอโดยนักวิชาการของไทย ล้วนแล้วแต่เป็นทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานของความคิดทางการเมืองเป็นสำคัญ โดยนักทฤษฎีสันติวิธีทั้งหลายได้พยายามนำเสนอให้ใช้สันติวิธีในการแก้ปัญหาคความขัดแย้งทางการเมือง มากกว่าการใช้ความรุนแรงหรือสงครามในการแก้ปัญหา เพราะต่างก็ตระหนักถึงความเสียหายที่จะเกิดจากการใช้กำลังหรือสงคราม ประเด็นหลักของแนวคิดสันติวิธีคือการปฏิเสธการใช้กำลังทุกชนิดในการแก้ปัญหาคความขัดแย้ง นักทฤษฎีสันติวิธีมองว่าความขัดแย้งเป็นเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ แต่มนุษย์ไม่จำเป็นต้องใช้ความรุนแรงหรือสงครามในการแก้ปัญหาคความขัดแย้งต่างๆที่เกิดขึ้น และได้เสนอทางเลือกในการแก้ปัญหาคความขัดแย้งที่ดีกว่าให้แก่มนุษย์ นั่นคือการใช้สันติวิธีหรือการต่อสู้แบบไม่ใช้ความรุนแรง และมองว่าความรุนแรงหรือการใช้กำลังเป็นสิ่งที่ไม่อาจยอมรับได้

อย่างไรก็ตาม เมื่อศึกษาจากการทำงานทางการเมืองและโดยเฉพาะการศึกษาจากเรื่อง *พระเจ้าข้างเฝือก* พบว่าทัศนะทางการเมืองในเรื่องสันติภาพและสันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ มีความแตกต่างจากแนวคิดสันติวิธีที่ปฏิเสธการใช้ความรุนแรงอย่างเด็ดขาด โดยพบว่าบางครั้งปรีดี พนมยงค์ก็ยอมรับการใช้ความรุนแรงในการต่อสู้ทางการเมือง และยอมรับแนวคิดเรื่องการใช้กำลังในการป้องกันตัว ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีธรรมสงคราม (Just War Theory) ที่มองว่า “ในบางสถานการณ์การฆ่ามนุษย์หรือการทำสงครามก็อาจเป็นสิ่งชอบธรรมได้ เช่น การฆ่าเพื่อป้องกันชีวิตและทรัพย์สินของตนเองจากการรุกรานที่ไม่เป็นธรรม ทัศนะที่เห็นว่าอาจมีสงครามที่ชอบธรรมได้ เรียกว่า ทฤษฎีธรรมสงคราม (Just War Theory)” (สายหยุด เกิดผล และ รุ่งธรรม สุจิธรรมรักษ์, 2532: 108)

ผู้ที่ยึดถือทฤษฎีแนวนี้ไม่ได้ปฏิเสธการใช้สงครามหรือความรุนแรงในการแก้ปัญหาข้อขัดแย้ง แต่ก็ไม่ได้มองว่าสงครามทุกชนิดและปฏิบัติการทุกอย่างในสงครามจะเป็นสิ่งที่ถูกต้องชอบธรรมเสมอไป โดยถือว่าการทำสงครามจะชอบธรรมก็ต่อเมื่อมีองค์ประกอบที่ชอบธรรม 2 ส่วน คือ มีความชอบธรรมในการเข้าสู่สงคราม และมีจริยธรรมในการทำสงคราม

1. ความชอบธรรมในการเข้าสู่สงคราม

ทฤษฎีธรรมสงครามมองว่าการสงครามจะชอบธรรมก็ต่อเมื่อผู้เข้าสู่สงครามไม่ได้เป็นฝ่ายริเริ่มหรือรุกรานหรือกระทำการช่วยวนให้เกิดการใช้ความรุนแรง แต่การเข้าสู่สงครามนั้นเป็นความจำเป็นที่ไม่มีทางเลือกเลี่ยง เช่น เป็นการต่อสู้เพื่อป้องกันตนเอง ตามทฤษฎีธรรมสงครามนั้น การเข้าสู่สงครามจะชอบธรรมก็ต่อเมื่อจุดมุ่งหมายในการเข้าสู่สงครามมิได้มีเจตนาจะใช้สงครามเป็นเครื่องมือเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ของรัฐหากแต่เป็นการป้องกันตนเองตามสิทธิอันชอบธรรม (A right of self-defense) ดังนั้นแม้ฝ่ายตรงข้ามจะเป็นผู้โจมตีก่อน แล้วอีกฝ่ายทำสงครามตอบโต้ การตอบโต้นั้นก็ต้องมีเจตนาเพื่อป้องกันตนเอง คือ เพื่อการหยุดยั้งการโจมตีอันเป็นภัยเฉพาะหน้าไว้ก่อนแล้วหาทางเจรจายุติสงครามโดยเร็วเพื่อแสวงหาช่องทางในการแก้ปัญหาความขัดแย้งโดยสันติวิธีต่อไป ความชอบธรรมในการเข้าสู่สงครามนี้ต้องถือเจตนาเป็นหลักมากกว่าถือการกระทำ เช่น ในทางปฏิบัติเราอาจมิใช่เป็นฝ่ายเริ่มสงครามก่อน แต่ถ้าฝ่ายเรามีเจตนาจะก่อสงครามโดยหวังใช้สงครามเป็นเครื่องมือเพื่อการแก้ปัญหา หรือเพื่อประโยชน์ของประเทศ หรือเพื่อประโยชน์ของตนเองแล้วกระทำการขู่หรือกระทำอย่างหนึ่งอย่างใดที่มุ่งหวังให้อีกฝ่ายโจมตีก่อน เพื่อจะได้ใช้เป็นข้ออ้างในการเข้าสู่สงคราม ในกรณีเช่นนี้แม้ฝ่ายเราไม่ได้เริ่มสงครามก่อนแต่ก็เรียกไม่ได้ว่าเป็นฝ่ายธรรมะในสงครามนั้น

2.จริยธรรมในการทำสงคราม

หลักการสำคัญของจริยธรรมในการสู้รบคือ หลักการไม่ทำร้ายพลเรือน ผู้สนับสนุน ทฤษฎีธรรมสงครามมีทัศนะว่าเหตุผลทางศีลธรรมที่สนับสนุนหลักการไม่ทำร้ายพลเรือนในการทำสงครามคือ การฆ่าและทำร้ายกันในการสู้รบระหว่างทหารในสงครามนั้นทำได้โดยไม่ผิดศีลธรรม เพราะทำเพื่อป้องกันตนเองไม่ให้ถูกฆ่าหรือถูกทำร้ายจากทหารฝ่ายตรงข้าม เราจำเป็นต้องทำร้ายเขาเพื่อหยุดยั้งป้องกันไม่ให้เขาทำร้ายเราได้ ทั้งนี้ไม่ใช่เพราะทหารฝ่ายตรงข้ามเป็นคนเลวสมควรถูกลงโทษ แต่การทำร้ายพลเรือนซึ่งไม่ได้ทำอันตรายฝ่ายตน เป็นการกระทำที่ผิดศีลธรรมเพราะอยู่เกินขอบเขตของความชอบธรรมในการป้องกันตนเอง ในเมื่อเหตุผลที่เราต้องสู้รบก็เพื่อป้องกันตนเอง ในการสู้รบจึงต้องไม่ทำร้ายพลเรือนไม่ว่าเขาเหล่านั้นจะมีความผิดฐานสนับสนุนรัฐบาลของเขาหรือไม่ก็ตาม (สายหยุด เกิดผล และ รุ่งธรรม สุจิธรรมรักษ์, 2532: 109-115)

ส่วนในหนังสือ *ความเป็นจริงในตะวันออกกลาง* ดร. ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ ก็ได้กล่าวถึงแนวความคิดเรื่อง “ธรรมสงคราม” ในงานเขียนของนักเทววิทยาชาวคริสต์ คือ เซนต์ โทมัส อะไควนัส (St. Thomas Aquinas) และฟรานซิสโก คา วิททอเรีย (Francisco da Vittoria) ไว้ว่านักคิดทั้งสองท่านผู้ซึ่งได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางในปัจจุบันนี้ว่าเป็นผู้วางรากฐานทฤษฎีธรรมสงคราม ได้กล่าวถึงเงื่อนไขสำหรับสงครามที่เป็นธรรมไว้ 4 ประการคือ

1. ผู้ทำสงครามจะต้องมีอำนาจหน้าที่อันชอบธรรม (Legitimate Authority)
2. เป้าหมายในการทำสงครามจะต้องยุติธรรม
3. จะต้องส่งเสริมความดีและหลีกเลี่ยงความชั่ว
4. จะไม่เป็นการชอบธรรมเลยที่จะฆ่าผู้บริสุทธิ์หรือผู้ที่ยังธรรม (ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, 2535: 146-147)

ในกรณีของปรีดี พนมยงค์ พบว่ามีการมุ่งเน้นการใช้นโยบายสันติวิธีในการทำงานทางการเมือง เช่น การเจรจาทางการทูต การใช้นโยบายความเป็นกลาง การส่งเสริมการเมืองตามระบอบรัฐสภา และต่อต้านอำนาจเผด็จการทางทหารซึ่งเป็นที่มาของการใช้ความรุนแรงทางการเมืองประการหนึ่ง อุดมการณ์ในการทำงานทางการเมืองประการหนึ่งของปรีดี พนมยงค์ คือการสร้างสันติภาพให้เกิดขึ้นในสังคม อย่างไรก็ตาม ถ้าศึกษาแนวคิดเรื่องสันติภาพและสันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ โดยพิจารณาตามคำจำกัดความของทฤษฎีสันติวิธี พบว่าปรีดี พนมยงค์เป็นผู้ที่ส่งเสริมและแสวงหาสันติภาพ แต่สันติภาพในทัศนะของปรีดี พนมยงค์ ไม่จำเป็นต้องได้มาด้วยวิธีการไม่ใช้ความรุนแรงหรือสันติวิธีเสมอไป เช่น กรณีการรุกรานของญี่ปุ่นในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง ปรีดี พนมยงค์ เป็นผู้หนึ่งที่ไม่เห็นด้วยกับการที่รัฐบาลไทยสั่งให้ประชาชน “วางอาวุธ” ทั้ง

นี้ด้วยเหตุผลหลักคือการปกป้องเอกราชอธิปไตยที่ปรีดี พนมยงค์มองว่าต้องรักษาด้วยชีวิต ดังนั้นในกรณีที่ถูกรุกรานอย่างไม่เป็นธรรม การใช้ความรุนแรงก็เป็นที่ยอมรับได้ในทัศนะของปรีดี พนมยงค์ หรือในกรณีการตั้ง “ขบวนการประชาธิปไตย 26 กุมภาพันธ์ 2492” เพื่อโค่นล้มคณะรัฐประหาร 2490 นั้น พบว่าปรีดี พนมยงค์ได้เคลื่อนไหวด้วยการ “ใช้อาวุธต่อสู้ระบบปกครองที่ตั้งขึ้นตามรัฐธรรมนูญฉบับได้คุม” (ปรีดี พนมยงค์, 2526 ข:76 อ้างถึงใน สรศักดิ์ งามขจรกุลกิจ, 2535: 300) หรือในกรณีการส่งเสริมขบวนการกู้ชาติในประเทศเพื่อนบ้านช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองนั้น รัฐบาลของนายปรีดี พนมยงค์ก็ได้ให้การสนับสนุนทางด้านอาวุธ เช่น การจัดส่งอาวุธของเสรีไทยที่เหลืออยู่ไปให้เวียตนามจำนวนหนึ่ง (ดู สรศักดิ์ งามขจรกุลกิจ, 2535: 231-232) ดังนั้นการใช้ความรุนแรงเพื่อนำไปสู่อุดมการณ์ทางการเมืองที่ถูกต้องตามครรลองประชาธิปไตยและในกรณีของการต่อสู้เพื่อเอกราชอธิปไตยของชาติจึงเป็นสิ่งที่ยอมรับได้ในทัศนะของปรีดี พนมยงค์ ซึ่งเป็นแนวคิดที่สอดคล้องกับแนวคิดธรรมสงคราม แต่ขัดแย้งกับแนวคิดสันติวิธีที่ปฏิเสธการใช้ความรุนแรงในทุกกรณี

ในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* พบว่าผู้ประพันธ์ได้เน้นถึงแนวคิดเรื่องธรรมสงครามในแง่ของความชอบธรรมและความไม่ชอบธรรมในการเข้าร่วมสงครามอยู่ตลอดเวลา โดยผู้ประพันธ์ได้เปรียบเทียบให้เห็นความไม่ชอบธรรมในการเข้าสู่สงครามของฝ่ายพระเจ้าหงสา และความชอบธรรมในการป้องกันเอกราชอธิปไตยของฝ่ายพระเจ้าจักรา ในเนื้อเรื่องหลังจากที่ทางหงสาได้ทราบข่าวการจับช้างเผือกของอโยธยา พระเจ้าหงสาซึ่งทรงมีพระราชดำริในการขยายพระราชอำนาจของพระองค์อยู่แล้ว ได้ถือโอกาสนี้เป็นข้ออ้างในการก่อสงครามกับอโยธยา โดยการที่ทรงส่งคณะทูตเดินทางไปอโยธยาเพื่อเรียกร้องให้พระเจ้าจักราขังช้างเผือกที่จับได้ให้แก่หงสา ซึ่งพระเจ้าหงสาก็ทรงทราบอยู่แล้วว่าอโยธยาไม่มีวันยอมขังช้างเผือกให้ เพราะการกระทำเช่นนั้นก็เสมือนว่าอโยธยายอมตกเป็นเมืองประเทศราชของหงสา และพระเจ้าหงสาก็ได้ทรงวางแผนจะใช้โอกาสนี้ประกาศสงครามกับอโยธยา พระเจ้าหงสาได้ตรัสกับทหารของพระองค์ว่า

“...เจ้าจงไปเตรียมการสงครามเดี๋ยวนี้ ในขณะที่ข้าจะส่งคณะทูตไปเรียกร้องให้พระเจ้ากรุงอโยธยาขังช้างเผือกให้ข้า ซึ่งพระเจ้าจักราคงจะไม่ยินยอมอย่างแน่นอน จากนั้นข้าก็จะถือว่าการไม่ยอมให้ช้างเผือกเป็นการขั้วยุให้เกิดสงคราม เจ้าจงรีบไปกรุงอโยธยาทันที โดยบอกพวกเขาว่าหากยังต้องการอยู่ต่อไปอย่างสันติก็ต้องมอบช้างเผือกมาให้ข้า หากไม่แล้วข้าจะทำลายกรุงอโยธยาลงให้พินาศ” (*พระเจ้าช้างเผือก*, น.59)

เหตุผลของพระเจ้าหงสาในการเข้าสู่สงครามนั้น เห็นได้ชัดว่าเป็นการเข้าสู่สงครามที่ไม่ชอบธรรม พิจารณาตามศัพท์ทางทฤษฎีธรรมสงครามถือได้ว่าเป็นฝ่ายอธรรม เพราะนอกจากจะ

ไม่ใช่เป็นการทำสงครามเพื่อป้องกันตัวหรือเอกราชของชาติแล้ว ที่ร้ายกว่านั้นคือเป็นการรุกรานผู้อื่นอีกด้วย ยิ่งกว่านั้นเมื่อได้รับคำปฏิเสธข้อเสนอจากพระเจ้าจักรา พระเจ้าหงสาก็ทรงยกทัพเข้าโจมตีเมืองหน้าด่านของโยชยา คือ เมืองกาญจนบุรีทันทีโดยไม่ได้ทรงประกาศสงครามอย่างเป็นทางการแต่อย่างใด พร้อมกันนั้นทหารหงสาก็ได้ทำร้ายประชาชนผู้บริสุทธิ์ในเมืองกาญจนบุรีอย่างไม่ปราณี มีการจับผู้หญิงเป็นเชลย นำผู้ชายและเด็ก รวมทั้งได้เผาบ้านเรือนของประชาชนหมดทุกหลัง การกระทำของกองทัพหงสาเป็นสิ่งที่ผิดศีลธรรมในทางสงครามอย่างเห็นได้ชัด ดังนั้นในทางทฤษฎีธรรมสงคราม การต่อสู้เพื่อป้องกันตัวของกองทัพโยชยาจึงเป็นสิ่งที่ยอมรับได้และถือเป็นความชอบธรรมในการเข้าสู่สงคราม และลักษณะการปฏิบัติของพระเจ้าจักราทั้งก่อนและในระหว่างสงครามนั้นก็เป็นการเน้นให้เห็นถึงแนวคิดเรื่องธรรมสงครามที่เด่นชัดยิ่งขึ้น โดยพบว่าพระเจ้าจักราทรงประกาศอยู่ตลอดเวลาถึงการดำเนินนโยบายทางการเมืองในรูปแบบสันติวิธี ตั้งแต่ต้นเรื่องและผู้ประพันธ์ได้นำเสนอแนวคิดสันติภาพและสันติวิธีของพระเจ้าจักราผ่านบทสนทนากับพระภิกษุและพ่อค้าชาวยุโรป และเมื่อพระเจ้าหงสาทรงยกทัพมาคือโยชยา พระเจ้าจักราก็ทรงประกาศอย่างชัดเจนอีกครั้งถึงความคิดที่ฝังในสันติของพระองค์ แต่กระนั้นสันติภาพในทัศนะของพระเจ้าจักราหรืออันที่จริงคือในทัศนะของปรีดี พนมยงค์นั้น ต้องเป็นสันติภาพที่ตั้งอยู่บนความยุติธรรม และไม่ใช่สันติภาพที่ได้มาด้วยการยอมจำนนต่อความอธรรมอย่างขลาดเขลา ดังคำพูดของท่านขุนวังที่ว่า“..เราจะต้องไม่ทรยศต่อประชากรชาวยุทธ์ด้วยการยอมจำนนอย่างสิ้นศักดิ์ศรี เราพอใจในการเสียดสยยิ่งกว่าอยู่อย่างสงบแต่ไร้เกียรติ..”(พระเจ้าช้างเผือก, น.98) แต่การต่อสู้กับอธรรมในกรณีที่ถูกรุกรานนั้นปรีดี พนมยงค์ก็ไม่ได้ระบอบอย่างนักสันติวิธีที่ว่า การต่อสู้ทุกชนิดต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของการไม่ใช้ความรุนแรงเท่านั้น

เหตุผลประการต่อมาที่แสดงว่าปรีดี พนมยงค์ยอมรับในหลักการเรื่องธรรมสงคราม คือ การแสดงให้เห็นความชอบธรรมในการเข้าร่วมสงครามของพระเจ้าจักรา โดยเสนอผ่านเจตนาในการเข้าร่วมสงคราม ของพระเจ้าจักราที่เป็นไปเพื่อการป้องกันตนเองเท่านั้น และไม่ได้คิดจะทำร้ายหรือแก้แค้นฝ่ายตรงข้ามแต่อย่างใด ตามกฎเกณฑ์ของทฤษฎีธรรมสงครามถือว่า“การเป็นฝ่ายธรรมะในการเข้าสู่สงครามนี้ต้องถือเจตนาเป็นหลักมากกว่าการถือการกระทำ”(สายหยุด เกิดผล และ รุ่งธรรม สุจิธรรมรักษ์, 2532: 109) และเจตนาที่ทฤษฎีธรรมสงครามยอมรับก็คือเจตนาในการป้องกันตัวเท่านั้น ในเนื้อหาของเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* จะเห็นได้ว่าฝ่ายโยชยาไม่ได้ต้องการจะก่อสงครามครั้งนี้ขึ้น แต่การสู้รบตั้งอยู่บนเจตนาของการป้องกันตนเอง ผู้ประพันธ์ได้นำเสนอประเด็นนี้อย่างชัดเจนเมื่อได้ให้พระเจ้าจักราทรงประกาศหยุดการสู้รบทันทีเมื่อเห็นว่าฝ่ายโยชยาได้เปรียบ และไม่ได้ทรงถือโอกาสในการประหารประหารคู่ต่อสู้แต่อย่างใด

เงื่อนไขอีกประการที่สำคัญมากในหลักการของธรรมสงครามคือ จริยธรรมในการทำ สงคราม ซึ่งผู้ประพันธ์ได้นำเสนอผ่านการกระทำของพระเจ้าจักราในแง่ที่ทำให้ภาพตัวอย่างของการ มีจริยธรรมในการทำสงครามด้วยการไม่ทำร้ายพลเรือนที่บริสุทธิ์ และยังเสนอไปถึงการไม่ทำร้าย ทหารของฝ่ายตรงข้ามเมื่อเขาไม่มีทางสู้ หรือเมื่อฝ่ายศัตรูยอมแพ้ ยิ่งกว่านั้นยังก้าวไปถึงจุดที่สอน ให้หันหน้าเข้าหากัน โดยเสนอให้ทั้งสองฝ่ายคือทั้งผู้แพ้และผู้ชนะหันหน้ามาปรองคองกัน เพื่อ ความสงบสุขของมนุษยชาติ

ตัวอย่างที่เด่นชัดประการหนึ่งในการนำเสนอแนวคิดเรื่องจริยธรรมในการทำสงคราม คือ ความคิดที่ว่า สงครามทั้งหมดที่เกิดขึ้นในที่ต่างๆ ไม่ได้มาจากประชาชน แต่เกิดขึ้นเพราะความ กระทบสงครามหรือกระทบอำนาจของผู้นำ ดังนั้นผู้ที่ต้องรับผิดชอบต่อผลของสงครามก็คือผู้นำ ของประเทศไม่ใช่ประชาชนผู้บริสุทธิ์ แนวคิดนี้ได้รับการนำเสนอผ่านพระราชดำรัสของพระเจ้า จักราหลายครั้ง เช่น ในระหว่างการจัดกระบวนการของอโยธยาเพื่อออกไปสู้รบกับกองทัพหงสา พระเจ้าจักราทรงขำกับทหารของพระองค์ว่า “..เราสู้รบกับการรุกราน จำไว้! เราไม่ได้รบกับชาว หงสา แต่กับผู้ปกครองของเขา..” (พระเจ้าช้างเผือก, น.110) แนวคิดนี้ตรงกับทฤษฎีธรรมสงคราม ที่มองว่าการทำร้ายพลเรือนเป็นความผิดและเป็นการขัดต่อหลักของธรรมสงคราม ดังนั้นถ้า สงครามใดก่อให้เกิดการทำร้ายพลเรือน การสงครามนั้นก็เป็นการก่อกรรมจึงเป็นเรื่องไม่ชอบ ธรรมในการเข้าร่วมสงครามนั้นและถือว่าเป็นการขาดจริยธรรมในการทำสงคราม

ในแง่ของการไม่ทำร้ายผู้บริสุทธิ์หรือหลักจริยธรรมในการทำสงครามนี้มีข้อสังเกตว่า ปรีดี พนมยงค์มีความคิดที่ไปไกลยิ่งกว่าทฤษฎีธรรมสงคราม นั่นคือความคิดในการจำกัดพื้นที่ ความชอบธรรมในการเข้าร่วมสงคราม โดยการมุ่งประเด็นเรื่องที่เกิดสงครามไปที่ความต้องการ ของผู้นำเพียงคนเดียว แม้แต่ทหารก็ถือว่าไม่มีส่วนในการก่อสงคราม ทั้งนี้เพราะถ้าผู้นำไม่ เป็นคนประกาศสงครามทหารก็ไม่ต้องไปล้มตายในสนามรบ และถ้าไม่เลือกที่จะใช้สงคราม ในการแก้ปัญหาความขัดแย้งทั้งทหารและประชาชนก็ไม่ต้องเดือดร้อน ดังนั้นจึงพบว่ามี การนำเสนอแนวคิดเรื่องการเจรจาโดยสันติผ่านคำพูดของตัวละครเสมอ ทั้งนี้เพื่อเป็นทางเลือกอื่นแทน การทำสงคราม เช่น การกล่าวถึง “สนธิสัญญาว่าด้วยการยุติกรณีพิพาทโดยมีผู้ไกล่เกลี่ยอย่าง สันติ” ที่อโยธยากับหงสาวดีมีร่วมกัน หรือการกล่าวถึง “วิธีการเจรจาโดยสันติ” ที่เป็นข้อ เสนอที่ประชาชนชาวหงสาเรียกร้องให้พระมหากษัตริย์ของพวกเขาแทนการประกาศ สงครามกับอโยธยา และพบว่าการที่ผู้ประพันธ์ให้ตัวละครใช้การต่อสู้แบบยุทธหัตถีนั้น เจตนา อย่างหนึ่งของผู้ประพันธ์คือการลดพื้นที่ความชอบธรรมให้แก่การทำสงครามลงมา ซึ่งจะ ทำให้ การอ้างเหตุผลในการเข้าร่วมสงครามมีน้อยลงแม้จะมีการอ้างทฤษฎีธรรมสงครามก็ตาม และถ้า

แม้แต่ “ธรรมสงคราม” ซึ่งเป็นเหตุผลหลักอย่างหนึ่งที่มนุษย์ใช้ในการทำสงครามมีพื้นที่น้อยลงแล้ว แนวโน้มในการเข้าสู่สันติวิธีก็จะมีมากขึ้นตามลำดับ

จากแนวคิดเรื่องธรรมสงครามที่ปรากฏใน *พระเจ้าข้างเฝือก* นั้น แสดงให้เห็นจุดยืนของปรีดี พนมยงค์ต่อแนวคิดสันติภาพและสันติวิธี โดยพบว่าในแง่ของการเมืองกับสันติภาพและสันติวิธีนั้น ปรีดี พนมยงค์ยึดมั่นในแนวการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ โดยเฉพาะในทางการเมืองระหว่างประเทศ เมื่อศึกษาจากประวัติการทำงานพบว่าปรีดี พนมยงค์มุ่งเน้นในการดำเนินนโยบายความเป็นกลาง ส่งเสริมการอยู่ร่วมกันกับชาติต่างๆ โดยสันติอยู่เสมอ แต่เมื่อไรก็ตามที่ประเทศถูกรุกราน ธรรมสงครามคือแนวทางหนึ่งที่ปรีดี พนมยงค์ยอมรับ ดังนั้นการได้มาซึ่งสันติภาพในทัศนะของปรีดี พนมยงค์จึงไม่จำเป็นต้องใช้สันติวิธีเสมอไป ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความชอบธรรมในการใช้ความรุนแรงหรือสงครามโดยการยึดถือตามทฤษฎีธรรมสงคราม เช่น ในกรณีการป้องกันตัวจากการถูกรุกรานอย่างไม่เป็นธรรมนั้น ความรุนแรงหรือสงครามเป็นที่อนุมัติในทัศนะของปรีดี พนมยงค์

ประเด็นเรื่องธรรมสงครามเป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องกับหัวข้อ “การเมืองกับสันติภาพและสันติวิธี” มากที่สุดประเด็นหนึ่ง เพราะปัญหาทางการเมืองทั้งภายในและภายนอกประเทศตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบันนี้มักจะเกี่ยวข้องกับเรื่องของสงครามและความรุนแรงเสมอ นับจากในอดีตมา มนุษย์มักจะใช้สงครามหรือความรุนแรงเป็นทางออกในการแก้ปัญหาทางการเมืองอยู่เสมอ การทำสงครามของมนุษย์มีทั้งสงครามที่เป็นธรรมและไม่เป็นธรรม แต่ไม่ว่าผู้เข้าร่วมสงครามจะอ้างความเป็นธรรมหรือไม่เป็นธรรมในการทำสงครามหรือไม่ก็ตาม ผลที่ตามมาคือความเสียหายของมนุษยชาติโดยส่วนรวม และยิ่งในปัจจุบันความก้าวหน้าของวิทยาการทำให้ความปลอดภัยของพลเรือนจากสงครามมีน้อยลงหรือไม่มีเลย เพราะประสิทธิภาพในการทำลายล้างของอาวุธในสมัยนี้ร้ายแรงถึงขนาดสามารถทำลายโลกได้ภายในพริบตา ดังนั้นจึงมีคำถามต่อประเด็นเรื่องธรรมสงครามว่าจะมีความชอบธรรมได้อีกต่อไปหรือไม่ ถ้าสงครามหมายถึงการทำลายล้างมนุษยชาติโดยส่วนรวม โดยไม่สามารถแยกได้เลยว่าใครคือทหารหรือพลเรือน และนับวันพลเรือนผู้บริสุทธิ์ก็กลับจะยิ่งกลายเป็นเหยื่ออันเคราะห์ร้ายของสงครามมากยิ่งขึ้นกว่าทหารเข้าไปทุกที ดังนั้นตามทัศนะของทฤษฎีสันติวิธีแล้ว ธรรมสงครามก็ไม่มีพื้นที่อยู่ในอาณาจักรของสันติวิธีหรือปฏิบัติการไร้ความรุนแรง เพราะนักสันติวิธีเริ่มต้นการต่อสู้โดยยึดมั่นในแนวคิดที่ว่าปัญหาความขัดแย้งต่างๆสามารถแก้ไขได้โดยไม่ต้องใช้ความรุนแรง ส่วนการที่มนุษย์หันไปหาวิธีการใช้ความรุนแรง เป็นเพียงเพราะการสั่งสมของกระบวนทัศน์ที่ยอมรับการใช้ความรุนแรงว่าเป็นส่วนหนึ่งในการแก้ปัญหา ความรุนแรงจึงไม่ใช่ทางออกที่แท้จริงของมนุษย์ ดังนั้นถ้าสามารถแก้ไขกระบวนทัศน์ที่ผิดพลาดนี้ได้ มนุษย์ย่อมไม่รอช้าที่จะหันมาใช้ปฏิบัติการไร้ความรุนแรงใน

การแก้ปัญหาความขัดแย้งต่างๆ และความจริงแล้วปฏิบัติการใช้ความรุนแรงในรูปแบบต่างๆก็มีขึ้นและประสบความสำเร็จอย่างมากในการแก้ปัญหาความขัดแย้งในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ เพียงแต่ไม่ได้รับการบันทึกไว้ในหน้าประวัติศาสตร์อย่างจริงจังเท่านั้น เนื่องจากกระบวนการที่ศูนย์แห่งการใช้ความรุนแรง ได้รับการยอมรับเป็นวิถีหลักแห่งการแก้ปัญหาเรื่อยมาในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ

5.1.2 สันติภาพและสันติวิธีทางการเมืองกับการกำหนดท่าทีต่อฝ่ายตรงข้าม

การกำหนดท่าทีต่อฝ่ายตรงข้าม หรือทัศนคติที่มีต่อฝ่ายตรงข้าม เป็นเหตุผลสำคัญอีกประการที่มนุษย์ใช้เป็นข้ออ้างรองรับ(Justification)ในการใช้ความรุนแรงเพื่อการแก้ปัญหาข้อขัดแย้ง และเป็นสาเหตุหนึ่งที่สกัดกั้นการใช้สันติวิธีในการแก้ปัญหาระหว่างมนุษย์ รวมทั้งเป็นตัวบ่อนทำลายสันติภาพของมนุษยชาติ นั่นคือทัศนคติที่มีต่อฝ่ายตรงข้าม โดยการมองคู่แข่งของตนเองว่าเป็น “ศัตรู” ซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดการใช้ความรุนแรงต่อคู่แข่งได้ง่ายขึ้น โดยเฉพาะในทางการเมืองพบว่าบางครั้งคู่แข่งใช้กลวิธีในการสร้างความรู้สึกร่วมให้แก่ฝ่ายตน โดยการสร้างภาพความเป็นศัตรูหรือการสร้าง “ภาพลักษณ์ศัตรู” ให้แก่ฝ่ายตรงข้าม เช่น ในกรณีการสร้างความรู้สึกชาตินิยม บางครั้งคนในชาติหนึ่งจะสร้างความรู้สึก “รักชาติ” โดยการสร้าง “ศัตรูร่วม” นั่นคือการใช้ชาติอื่นเป็นเป้าหมายรองรับในการสร้างพลังรักชาติของตนเองและใส่ภาพความเป็นศัตรูให้แก่ชาติอื่น ตัวอย่างที่เห็นชัด เช่น การสร้างความรู้สึกชาตินิยมของไทย โดยใช้ประเทศเพื่อนบ้านเป็นศัตรูร่วม หรือการสร้างความรู้สึกรักประชาธิปไตยโดยการใส่ “คอมมิวนิสต์” เป็นศัตรูร่วม เหล่านี้ได้ก่อให้เกิดการใช้ความรุนแรงในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติมาแล้วนับไม่ถ้วน กรณีการสร้างความรู้สึกชาตินิยมของคนไทยโดยการสร้างภาพความเป็นศัตรูร่วมที่สำคัญ ได้แก่ กรณีความสัมพันธ์ระหว่างไทยและพม่า ซึ่งเป็นศัตรูและเป็นคู่สงครามทั้งในความเป็นจริงและในความรู้สึกมาช้านาน และหลายครั้งไทยได้ใช้พม่าเป็นศัตรูร่วมในการสร้างความรู้สึกชาตินิยมให้แก่ตนเอง ที่เห็นชัดในสมัยการสร้างชาติหรือการสร้างประชาธิปไตยของไทยหรือช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ. 2475 น่าจะได้แก่ยุคของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งไทยใช้นโยบายชาตินิยมในการสร้างความรู้สึกร่วมของคนในชาติ และหนึ่งในกระบวนการชาตินิยมคือการสร้างสื่อของรัฐบาลที่อาศัยภาพความขัดแย้งในประวัติศาสตร์ระหว่างไทยและประเทศเพื่อนบ้านเป็นเครื่องมือในการสร้างความรู้สึกชาตินิยม เช่น การที่หลวงวิจิตรวาทการได้แต่งเพลงปลุกใจที่มีเนื้อหาเน้นถึงความรักชาติและความรักในแผ่นดินอันยิ่งใหญ่ของคนไทย หรือการสร้างละครปลุกใจที่มีเนื้อหากล่าวถึงการต่อสู้ป้องกันประเทศของคนไทยจากการรุกรานของประเทศเพื่อนบ้าน เช่น การรุกรานของพม่า อาทิ ในละครเรื่อง *เลือดสุพรรณ* (2479) ละครเรื่อง *ศึกถลาง* (2480) เป็นต้น (ดู ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2537: 186-190)

การกำหนดท่าทีต่อฝ่ายตรงข้าม โดยการสร้างภาพความเป็นศัตรู หรือการสร้างภาพลักษณ์ศัตรูให้กับฝ่ายตรงข้ามนั้น ในทางทฤษฎีสันติวิธีถือว่าเป็นข้ออ้างรองรับ(Justification)ที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อสนับสนุนการใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหาข้อขัดแย้ง ดร. ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ได้อธิบายประเด็นนี้ไว้อย่างน่าสนใจในหนังสือ *สันติทฤษฎี : วิถีวัฒนธรรม* โดยชี้ให้เห็นว่ามนุษย์ใช้เหตุผลหรือข้ออ้างมารองรับ(Justify)การใช้ความรุนแรงระหว่างคนกับผู้อื่น โดยวิธีการแยกตัวเองออกจากมนุษย์คนอื่นๆ ลักษณะการแยกตัวเองออกจากผู้อื่นนี้มี 2 วิธีการใหญ่ๆ คือ การสร้างเอกลักษณ์ และ การแยกประเภทเทียม (Pseudospeciation)

1. การสร้างเอกลักษณ์

ดร.ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ได้อธิบายไว้ว่ามนุษย์แยกตัวเองออกจากผู้อื่นโดยการสร้างเอกลักษณ์ขึ้นมาเป็นชุดๆ และเนื่องจากเอกลักษณ์เหล่านี้เป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นหรือเป็นสิ่งที่สมมติขึ้น ดังนั้นสิ่งนี้จึงเป็นแค่เพียงมายาหรือภาพลวง แต่ภายใต้ “มายาการแห่งเอกลักษณ์” นี้เองที่มนุษย์สามารถใช้ความรุนแรงต่อ “ผู้อื่น” ได้ไม่ยากหากเกิดความขัดแย้งขึ้น นอกจากนั้น ดร.ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ได้ให้คำอธิบายเรื่องเอกลักษณ์ไว้ว่า

“...เอกลักษณ์ไม่ว่าจะเป็นระดับใดคือชาติอันมีกฎหมายและภูมิศาสตร์เป็นกรอบ เชื้อชาติอันมีสีผิวและลักษณะโครงสร้างกระดูกเป็นกรอบ ศาสนาอันมีความเชื่อและการปฏิบัติเป็นกรอบ หรือชนชั้นอันมีการครอบครองปัจจัยการผลิตเป็นกรอบส่วนหนึ่งก็ตาม มนุษย์จะรู้สึกมันคงด้วยเอกลักษณ์เหล่านี้ เพราะสภาพของเอกลักษณ์คือลักษณะที่จะบ่งบอกว่า ‘เรา’ เป็นใครมาแต่ไหน ในกระบวนการดังกล่าว เอกลักษณ์ย่อมชี้ด้วยว่าใครไม่ใช่ ‘พวกเรา’ แต่เป็น ‘คนอื่น’ ในแง่นี้เอกลักษณ์เปรียบประดุจกำแพงซึ่งปกปิดปักษ์พิทักษ์ ‘พวกเรา’ ไว้ภายใน แต่ในขณะที่เดียวกัน ‘กำแพง’ นั้นมีคุณสมบัติอื่นด้วย กล่าวคือทำให้ ‘พวกเรา’ ไม่อาจมองเห็นและอาจไม่สามารถเข้าใจเขาจากแง่มุมของเขาได้ และ ‘กำแพง’ ยังเป็นตัวปิดกั้นมิให้พวกเขามองเห็นสถานการณ์จากแง่มุมของเราด้วยเช่นกัน...” (ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, 2539: 54-45)

2. การแยกประเภทเทียม (Pseudospeciation)

แนวคิดเรื่อง การแยกประเภทเทียม หรือ Pseudospeciation ได้รับการนำเสนอโดย Erik Erikson นักจิตวิทยาประวัติศาสตร์ (Psychohistory) ในการประชุมราชสมาคม ณ กรุงลอนดอน เมื่อปีค.ศ. 1950 โดยชี้ให้เห็นว่า ตั้งแต่แรกเกิดมนุษย์ในโลก มนุษย์แบ่งแยกตนเองออกเป็นชาติเป็นเผ่า วรรณะ และชนชั้น มีศาสนาและอุดมการณ์ต่างกัน โดยที่เอกลักษณ์แต่ละชุดดำรงอยู่ราวกับเป็นมนุษย์ประเภทต่างๆที่ถูกสร้างขึ้นด้วยเจตนารมณ์ที่เหนือธรรมชาติ ปัญหาสำคัญก็คือ ทั้งที่

เดิมมนุษย์เป็นสัตว์ประเภทเดียวกัน(Species) แต่ได้อาศัยความสามารถในการคิดคำนึงแบ่งประเภทเทียมออกด้วยเงื่อนไขทางอาณาเขต วัฒนธรรม และการเมือง ประเภทเทียมเหล่านี้ทำให้มนุษย์คิดว่าคนเท่านั้นเป็นมนุษย์ประเภทที่แท้จริง และคิดว่ากลุ่มอื่นทั้งหมดหรือบางกลุ่มไม่ใช่มนุษย์ แต่เป็นอะไรบางอย่างที่ต่ำกว่ามนุษย์ (อ้างถึงใน ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, 2539: 46)

เมื่อมนุษย์มีความคิดที่ว่า ‘คนอื่น’ ไม่ใช่มนุษย์เหมือนตนเอง การใช้ความรุนแรงต่อคนอื่นจึงเป็นเรื่องไม่ยากอีกต่อไป ดร.ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ได้ให้ข้ออธิบายเพิ่มเติมถึงจุดที่แตกต่างระหว่างมาฆาการแห่งเอกลักษณ์กับการแยกประเภทเทียมว่า

“...ในขณะที่เอกลักษณ์เพียงชี้ให้เห็นว่าคนกลุ่มหนึ่งแตกต่างจากคนกลุ่มอื่นอย่างไร และปิดกั้นโอกาสที่จะมีการติดต่อสื่อสารเพื่อให้ ‘เอาใจเขามาใส่ใจเรา’ เท่านั้น แต่การจำแนกประเภทเทียม (Pseudospeciation) ได้คัดฝ่ายที่แตกต่างจาก ‘กลุ่มเรา’ ลงไปจากระดับความเป็นมนุษย์ประเภท(Species)เดียวกับเรา กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือในขณะที่ ‘ประเภทมนุษย์’ เป็นข้อเท็จจริงทางชีววิทยา มนุษย์ได้แปรกลุ่มทางวัฒนธรรม ภูมิศาสตร์ เศรษฐกิจ หรือกระทั่งรูปร่างกายนอกให้เป็นประเภทเทียมโดยมีความสำคัญระดับเดียวกับความเป็นประเภทยุคที่แท้...” (ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, 2539: 46)

แนวคิดเรื่องการสร้างเอกลักษณ์ระหว่างกลุ่มและการแยกประเภทเทียมเป็นที่มาสำคัญประการหนึ่งของการกำหนดท่าทีต่อฝ่ายตรงข้ามโดยการสร้าง “ภาพลักษณ์ศัตรู” ซึ่งเป็นกระบวนการหนึ่งที่น่าไปสู่การใช้ความรุนแรงระหว่างมนุษยชาติ เมื่อมนุษย์เริ่มมีความรู้สึกถึงความขัดแย้งระหว่างเรากับเขา และมีทัศนคติที่เอนเอียงไปในทางการใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหาความขัดแย้งนั้น สิ่งที่มาคือความพยายามในการสร้างความชอบธรรมต่างๆ ให้เกิดขึ้นกับกลุ่มของเรา ทั้งนี้เพื่อเป็นเหตุผลในการป้องกันตัวเองของเรา หรือแม้แต่การรุกรานเขา

เมื่อศึกษาวรรณกรรมเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับประเทศเพื่อนบ้านโดยเฉพาะประเทศพม่า พบว่าการกำหนดท่าทีต่อฝ่ายตรงข้าม โดยการสร้าง “ภาพลักษณ์ศัตรู” เป็นหนึ่งในกระบวนการที่ชัดเจนในการสร้างความชอบธรรมให้แก่ประเทศไทยในการใช้กำลังป้องกันตนเองหรือแม้แต่รุกรานผู้อื่น จะเห็นได้ว่าในพงศาวดาร บันทึกทางประวัติศาสตร์ หรือวรรณคดีที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของประเทศไทยจำนวนมาก พม่าเป็นศัตรูที่มารุกรานไทยอยู่ตลอดเวลา ภาพของพม่าในสายตาคนไทยจึงเป็น “ผู้ร้าย” มาโดยตลอด เป็นภาพของ “...คนนุ่งโสร่ง มีผ้าโพกหัว ถือดาบไล่ฆ่าฟันคนไทย...” (สุนทร ชุตินทรานนท์, 2537: 9) โดยที่ผู้อ่านไม่เคยทราบเรื่องราวในบันทึกทางประวัติศาสตร์นั้น ได้รับการบันทึกจากข้อเท็จ

จริงหรือจากความลำเอียงในความรักชาติของผู้สร้างงานมากน้อยแค่ไหน แต่ผลที่ปรากฏในใจคนไทยทุกคนคือ พม่าคือศัตรูอันดับหนึ่งในประวัติศาสตร์ของไทย เมื่อนึกถึงพม่าก็จะนึกถึงภาพเรื่องราวในอดีตอันขมขื่นที่พม่าได้เข้ามารุกรานและสร้างความเสียหายให้แก่กรุงศรีอยุธยาเมืองหลวงอันเก่าแก่และยิ่งใหญ่ของไทยในอดีตอย่างยับเยิน เป็นภาพของศัตรูผู้เข้ามาทำร้ายประชาชนผู้บริสุทธิ์และรักสงบอย่างเหี้ยมโหด และภาพเช่นที่วันนี้ก็ปรากฏในวรรณกรรมและภาพยนตร์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ด้วยเช่นกัน

ในคำนำของนวนิยายเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ผู้ประพันธ์ได้บรรยายถึงเรื่องราวในนวนิยายของตนไว้ว่า

“นวนิยายเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* นี้มีพื้นเรื่องเดิมมาจากเลี้ยวหนึ่งของประวัติศาสตร์ไทยอันเป็นที่รู้จักกันดี คือ การรุกรานของประเทศเพื่อนบ้าน ซึ่งมักจะยกเรื่องช้างเผือกจำนวนไม่กี่เชือกมาบังหน้า แต่แท้ที่จริง ก็เพื่อขยายบาปมีและอาณานิคมส่วนตัว ความปราชัยของเจ้าผู้ครองนครที่เปี่ยมไปด้วยความทะเยอทะยาน กระจายอำนาจ ก้าวร้าว ในการต่อสู้ตัวต่อตัวกับขุนศึกของไทยที่ยิ่งใหญ่และเพียบพร้อมด้วยคุณธรรมอันสูงส่ง...” (พระเจ้าช้างเผือก, คำนำ - จิตเส็นได้เป็นของผู้วิจัย -)

ภาพแรกของพม่าจากเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* คือภาพในพงสาวดารที่ผู้อ่านมักจะเรียนรู้มาตั้งแต่ในวัยเด็ก นั่นคือประเทศเพื่อนบ้านที่เป็นศัตรูกับไทย คอยรุกรานและทำร้ายไทยอยู่ตลอดเวลา คนไทยแทบไม่เคยได้เห็นภาพความสัมพันธ์ฉันมิตรในประวัติศาสตร์ไทยกับพม่าเลย ดังนั้นภาพที่ติดตาคนไทยอยู่ตลอดเวลาเกี่ยวกับพม่าคือ ความเป็น “คนอื่น” ซึ่งเป็นการสร้างเอกลักษณ์ในระดับชาติ และยิ่งไปกว่านั้นเอกลักษณ์ที่สร้างขึ้นเพื่อแบ่งแยกระหว่างไทยกับพม่า ไม่ใช่เป็นเพียงการสร้างความรู้สึกร่วมของความเป็นอื่น ซึ่งไม่เพียงแต่เป็นเรื่องของการสร้างเอกลักษณ์เท่านั้น แต่ยังกินความไปถึงการแยกประเภทเหี้ยม โดยการให้ภาพของพม่าในฐานะที่ต่ำกว่ามนุษย์ เช่น การเป็นมารศาสนา การเป็นปีศาจร้าย ซึ่งเป็นกระบวนการของการสร้างภาพความเป็น “ศัตรู” ของพม่า และที่ร้ายคือเป็นศัตรูถาวรในประวัติศาสตร์ไทย ดังจะเห็นได้ว่าในตำราและวรรณคดีประวัติศาสตร์ที่มีชื่อเสียงของไทยจำนวนมากมีเนื้อหาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับพม่า มักจะระบุถึงความขัดแย้งในระดับร้ายแรงระหว่างไทยกับพม่าและระบุถึงการรุกรานไทยของพม่าอยู่เสมอ และในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ก็มีปรากฏการณ์ดังกล่าวอยู่เช่นกัน

ภาพของพม่าในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* โดยเฉพาะภาพของกษัตริย์ผู้ปกครองหงสาเป็นภาพของกษัตริย์ที่ขาดคุณธรรม และชอบใช้กำลังบุกรุกผู้อื่น ภาพของพระเจ้าหงสาที่ปรากฏเป็น

ภาพที่ขัดแย้งกับความเป็นธรรมราชาอย่างพระเจ้าจักราโดยสิ้นเชิง เนื่องจากในขณะที่พระเจ้าจักราทรงฝึกฝืนธรรมะ ไม่ทรงสนพระทัยในเรื่องไร้สาระและทรงฝึกฝืนสันติภาพ พระเจ้าหงสากลับทรงตกอยู่ในห้วงกิเลส มัวเมาในต้นหาราคะ และคลั่งไคล้ในการทำสงคราม ภาพของความเป็นผู้ร้ายได้รับการฉายชัดจากพฤติกรรมในด้านกามารมณ์ของพระเจ้าหงสา รวมทั้งลักษณะนิสัยที่มั่วทะลุคุดัน การไม่รู้จักรควบคุมอารมณ์ และการขาดความรับผิดชอบต่อน้ำที่เนื่องจากการหลงมัวเมาในกามตัณหาจนนำมาสู่ความพ่ายแพ้ของกองทัพหงสาและการสิ้นพระชนม์ของพระองค์เอง (คู่มือข้อ 3.4.2) ภาพฉายของพม่าจากตัวผู้นำเรียกได้ว่าเป็นผู้ร้ายเต็มรูปแบบ และเมื่อนำมาประกอบกับภาพของพม่าในพงสาวดารและตำราทางประวัติศาสตร์ที่คนไทยใช้ศึกษากันมาตลอด ภาพของพระเจ้าหงสาจึงเป็นภาพที่ไม่เกินจริงนักในความรู้สึกของผู้อ่าน ดังนั้นการสร้างความเป็น “ผู้อื่น” และการแยกประเภทเทียบ โดยการลดฐานะของพระเจ้าหงสาลงมาเป็นมารร้าย เช่น “มารพระศาสนา” จึงเป็นภาพที่พบได้ในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* เช่น ในตอนที่พระเจ้าจักราทรงได้รับทราบข่าวการโจมตีกาญจนบุรีของกษัตริย์หงสาจากขุนนางผู้ใหญ่ที่มาเข้าเฝ้า พระองค์ก็ได้ทรงเล่าเรื่องของพระสารีบุตรกับปีศาจสองคนให้เหล่าขุนนางฟัง โดยเปรียบเทียบการกระทำของพระเจ้าหงสาต่ออโยธยาว่าเป็นเหมือนปีศาจที่มาทำร้ายพระสารีบุตร และให้โอวาทแก่บรรดาขุนนางของอโยธยาว่า

“จึงในปัจจุบัน อโยธยาจักต้องมั่นคงดังพระสารีบุตร เมื่อปีศาจคนที่อาศัยอยู่อีกฝาก เขาเข้ามาบุกรุกอย่างไรเหตุผล อโยธยาจักส่งเหล่าปีศาจกลับไปสู่นรกด้วยความดีแห่งตนดังเช่นพระสารีบุตรได้กระทำแล้วนั้นแล...” (*พระเจ้าช้างเผือก*, น.105)

ภาพดังกล่าวนี้มีการกล่าวไว้ในพงสาวดารสมัยหลังการเสียดังศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ด้วยเช่นกัน ดังที่ดร.สุเนตร ชุตินธรานนท์ได้เขียนไว้ใน *พม่ารบไทย: ว่าด้วยเรื่องสงครามระหว่างไทยกับพม่า* (2537) ว่า

“...พงสาวดารสมัยหลังกรุงแตกทำบทอุปมาเปรียบเทียบโดยยกให้สมเด็จพระนเรศวรเป็นเสมือน ‘สมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธเจ้า’ และให้พระมหาอุปราชเป็น ‘พระยาวสวัตติมาร’ จอมทัพฝ่ายอสูรผู้เป็น ‘มาร’ ผจญพระพุทธเจ้าและพระพุทธศาสนา ภาพของพม่าในฐานะตัวแทนอำนาจของฝ่ายอธรรมและมารร้ายผู้ทำลายพระพุทธศาสนาที่ผู้ปกครองไทยหลังสงครามคราวเสียดังศรีอยุธยาครั้งหลังสร้างขึ้นมา นี้ตอบรับกับพฤติกรรมของทหารพม่าที่บุกเข้าเผาผลาญวัดวาอารามและทำร้ายพระภิกษุสงฆ์หลังกรุงแตกเป็นอย่างดี” (2537:22)

การสร้างภาพของกษัตริย์พม่าให้เป็น“มาร”หรือสิ่งมีลักษณะต่ำกว่ามนุษย์เช่นนี้ เป็นลักษณะหนึ่งของ “การแยกประเภทเทียม”(Pseudospeciation) ตามทฤษฎีของ Erik Erikson ซึ่งเป็นการจัดประเภท (Species) ผู้อื่นให้อยู่ในระดับที่ต่ำกว่ามนุษย์ ถือเป็นลักษณะสำคัญประการหนึ่งของการกำหนดท่าทีต่อฝ่ายตรงข้ามด้วยการสร้างภาพลักษณ์ศัตรู และผลประการหนึ่งที่ได้จากการสร้างภาพลักษณ์ศัตรูในลักษณะนี้คือ ความคิดที่ว่าผู้อื่นไม่ใช่มนุษย์ และนั่นย่อมนำมาซึ่งความรู้สึกที่ง่ายต่อการใช้ความรุนแรง หรือทำร้ายผู้อื่นที่เราถือว่าเป็นศัตรู (ดู ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, 2539: 45-48)

นอกจากนั้นความคิดดังกล่าวยังเป็นการสร้างความชอบธรรมให้แก่ฝ่าย “เรา” ในการใช้ความรุนแรงกับฝ่าย “เขา” และส่งผลต่อความรู้สึกของคนไทยว่าสงครามที่ทำกับพม่า นั้นเป็นธรรมสงคราม (Just War) ดังนั้นพระราชภารกิจของพระเจ้าจักราในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* จึงเป็นการกิจแห่งความชอบธรรมของการป้องกันตนเอง รวมทั้งเป็นการกิจของฝ่ายธรรมะในการเอาชนะฝ่ายอธรรม ซึ่งสอดคล้องกับความรู้สึกของคนไทยที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากราวในประวัติศาสตร์ ภาพความขัดแย้งและการแก้ปัญหาด้วยวิธีการทางสงครามในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* จึงเป็นภาพที่ไม่มีคำถามในเรื่องความชอบธรรมเพราะมีข้ออ้างรองรับ (Justification) ที่แข็งแรง ซึ่งถือเป็นความชอบธรรมอยู่แล้วในตัวด้วยปัจจัยที่เป็นข้อมูลทางประวัติศาสตร์

เห็นได้ว่าปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งของการสร้างความชอบธรรมให้แก่การใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหาความขัดแย้ง และแสดงให้เห็นว่าภาพเก่าๆในพงศาวดารไทยพม่ายังมีอิทธิพลต่อปรีดี พนมยงค์อยู่มากในแง่ของการกำหนดท่าทีต่อฝ่ายตรงข้าม และเป็นที่มาของแนวคิดเรื่องความชอบธรรมในการเข้าสู่สงครามของฝ่ายอโยธยาตามหลักเกณฑ์ของธรรมสงคราม (Just War)

อย่างไรก็ตาม ปรากฏการณ์ใหม่ที่เกิดขึ้นในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* คือการที่ผู้สร้างงานแสดงให้เห็นความรู้สึกของบรรดาข้าราชการบริพารของพระเจ้าหงสา รวมทั้งทหารและประชาชนชาวหงสาที่ไม่เห็นด้วยกับการทำสงครามของผู้นำของตน เช่น ในฉากแรกที่เป็นการเปิดตัวพระเจ้าหงสา และทรงมีพระราชดำรัสกับบรรดาเสนาบดีชั้นผู้ใหญ่ถึงพระราชประสงค์ของพระองค์ที่จะขยายพระราชอาณาจักรไปยังอโยธยา ท่านมหาเสนาบดีกรมวังแห่งหงสาได้ทูลคัดค้าน แต่พระเจ้าหงสาก็ไม่ทรงรับฟัง และเมื่อพระองค์ทรงประกาศแก่ชาวหงสาว่าพระองค์กำลังจะทรงทำสงครามกับอโยธยา บรรดาประชาชนต่างก็แสดงความรู้สึกเบื่อหน่าย และถึงกับมีคนกล้าออกมาทูลคัดค้าน แต่พระเจ้าหงสาก็ไม่ทรงรับฟังอีกเช่นเดิม มีหน้าซำยังทรงบันดาลโทษด้วยการสังหารชายคนที่ออกมาคัดค้าน เหตุการณ์เหล่านี้เป็นมิติใหม่เกี่ยวกับภาพของพม่าที่ปรีดี พนมยงค์ได้นำเสนอ

โดยนอกจากการนำเสนอความคิดที่ว่าสงครามเกิดจากความต้องการของผู้นำ โดยประชาชนไม่มีส่วนรู้เห็นแล้ว เหตุการณ์ในตอนนี้ยังแสดงให้เห็นความพยายามของปรีดี พนมยงค์ในการปรับเปลี่ยนทัศนคติหรือท่าทีที่มีต่อฝ่ายตรงข้าม ภาพของพม่าโดยรวมจึงเปลี่ยนจากการนำเสนอในแบบเดิมที่เป็นภาพของ “คนนุ่งโสร่ง โปกผ้า ไล่ฆ่าคนไทย” มาเป็นการนำเสนอในมิติใหม่ที่แสดงให้เห็นปัญหาอันแท้จริงของการเกิดสงครามตามทัศนะของปรีดี พนมยงค์นั่นคือความคิดที่ว่าสงครามเกิดจากความต้องการของผู้นำที่ไร้คุณธรรม นอกจากนั้นอีกเหตุการณ์ที่ถือได้ว่าเป็นนิมิตหมายที่ดีต่อการสรรค์สร้างสันติภาพด้วยสันติวิธี คือ การชูประเด็นเรื่องการใช้พุทธหัตถ์ของพระเจ้าจักราเพื่อหลีกเลี่ยงการเสียดเลือดเนื้อของทหาร และแสดงความรับผิดชอบของผู้นำต่อชีวิตและความสงบสุขของอาณาประชาราษฎร์ รวมทั้งการประกาศปล่อยเชลยชาวหงสาด้วยการถือคติทางพุทธศาสนาในบทที่ว่า “เวรย่อมระงับด้วยการไม่จองเวร” ความคิดที่นำเสนอผ่านเหตุการณ์ตอนนี้ นับเป็นการสร้างภาพใหม่ให้แก่ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของไทยและพม่าในแง่ที่ไม่ได้ยึดติดอยู่กับภาพความเป็นศัตรูในประวัติศาสตร์ที่ปรากฏในพงศาวดาร และเป็นการชี้เตือนถึงวิธีการสร้างสรรค์สันติภาพของมนุษยชาติที่ต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของความจริงใจ การให้อภัย ความยุติธรรม ความสามัคคี และความรักในเพื่อนมนุษย์ ดังที่ผู้ประพันธ์ได้บรรยายไว้ในคำนำว่า พระเจ้าซังเผือก นั้นเป็นเรื่องราวความสัมพันธ์ของบรรดาประเทศแถบตะวันออกที่หันมาร่วมมือร่วมใจกันสร้างสรรค์สิ่งที่เป็นประโยชน์สุขต่อมนุษยชาติ

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยมองว่าความพยายามในการกำหนดท่าทีใหม่ต่อฝ่ายตรงข้ามที่ปรีดี พนมยงค์นำเสนอในเรื่อง และความพยายามในการแปรเปลี่ยนภาพลักษณ์ของการเป็นศัตรูมาเป็นการส่งเสริมความเข้าใจอันดีเพื่อการร่วมมือกันของประชาชนจากทั้งสองประเทศ ที่ปรากฏอย่างชัดเจนในตอนท้ายของเรื่อง พระเจ้าซังเผือก นั้น ยังไม่สามารถทำลายภาพความเป็นศัตรูของพม่าที่ได้รับการยกย่องไว้ในประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับพม่าได้มากนัก ทั้งนี้เนื่องจากพงศาวดารที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับพม่าที่คนไทยได้ศึกษากันมาตั้งแต่แรกเริ่มมีตำราการเรียนการสอนประวัติศาสตร์ของไทย ได้สร้างภาพของพม่าที่เป็นศัตรูผู้รุกรานไว้อย่างเป็นรูปธรรมที่ชัดเจน และส่งอิทธิพลต่อความรู้ความเข้าใจและความรู้สึกของคนไทยได้อย่างลุ่มลึกตราบจนทุกวันนี้ จึงจะเห็นว่าแม้แต่การนำเสนอในเรื่อง พระเจ้าซังเผือก เองก็ยังปรากฏอิทธิพลความคิดดังกล่าวอยู่อย่างมาก

อย่างไรก็ตาม มีนักประวัติศาสตร์ไทยรุ่นใหม่ได้ศึกษาเรื่องราวความสัมพันธ์ของไทยกับพม่า และภาพของพม่าในสายตาของคนไทยที่เปลี่ยนแปลงจากอดีตสู่ปัจจุบัน การศึกษาของบรรดานักวิชาการเหล่านี้ได้ให้คำตอบบางอย่างเกี่ยวกับ “การสร้างภาพลักษณ์ศัตรู” ของพม่าที่ปรากฏในสายตาคนไทย และทำให้ได้รับทราบความเป็นมาในประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ไทย

กับพม่าในอีกแง่มุมหนึ่ง ที่อาจมีส่วนช่วยให้ความปรารถนาของผู้สร้างงานเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ในการแสวงหาความร่วมมือร่วมใจของประชาชนในโลกแถบตะวันออกสามารถปรากฏเป็นรูปธรรมได้ง่ายขึ้น

ดร.สุเนตร ชุตินธรานนท์ เป็นนักวิชาการรุ่นใหม่ท่านหนึ่งที่มีผลงานวิจัยเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับพม่าซึ่งเป็นการศึกษาจากมิติและมุมมองใหม่ที่น่าสนใจ เช่น ในหนังสือเรื่อง *บุเรงนองกะชอกคินนรธา : กษัตริย์พม่าในโลกทัศน์ไทย (2538)* ผู้เขียนได้ให้ความกระจ่างถึงความหมายของภาพลักษณ์พม่าในสายตาคนไทยผ่านกษัตริย์พม่าผู้เป็นที่รู้จักของคนไทยมากที่สุดพระองค์หนึ่งคือ พระเจ้าบุเรงนอง หรือ พระเจ้าชนะสิบทิศ ได้อย่างประณีต เป็นระบบและหลากหลายมิติ และในหนังสือเรื่อง *พม่ารบไทย: ว่าด้วยการสงครามระหว่างไทยกับพม่า (2537)* ของผู้แต่งคนเดียวกันนี้ เป็นการศึกษาวินิจฉัยประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ไทยกับพม่า โดยเปรียบเทียบผ่านพงสาวดารพม่า และเป็นการตอบคำถามเรื่องความหมายของภาพลักษณ์ศัตรูของพม่าในสายตาของคนไทยได้อย่างกระจ่างชัด ทำให้ผู้อ่านได้รับทราบต้นกำเนิดภาพลักษณ์ศัตรูของพม่าในสายตาคนไทยได้อย่างเป็นระบบและได้ให้ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่หลากหลาย รวมทั้งจะเป็นการนำมาซึ่งความพยายามในการสร้างสรรค์สันติภาพ ระหว่างประเทศเพื่อนบ้านที่เคยเป็นศัตรูกันในอดีตได้อย่างเป็นระบบมากขึ้นและโดยวิธีการแห่งสันติ

ดร.สุเนตร ชุตินธรานนท์ ได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับเรื่องพม่าในสำนึกและความเข้าใจของคนไทยไว้อย่างน่าสนใจว่า

“ภาพของพม่าในสำนึกและความเข้าใจของคนไทยแต่ไหนแต่ไรมาไม่ผู้จะเป็นที่น่าประทับใจหรือชื่นชมเท่าไร

ถึงแม้ในปัจจุบันจะมีผู้พยายามนำเสนอภาพของพม่าในแง่มุมทางสังคม วัฒนธรรมและการท่องเที่ยวอันเป็นสาระที่เบี่ยงเบนไปจากเรื่องของสงครามหรือการรบราฆ่าฟันกันกับคนไทยในประวัติศาสตร์ แต่ความพยายามดังกล่าวก็ไม่สามารถทำให้คนไทยลืมเลือนอดีตอันขมขื่นที่พม่าทำกับกรุงศรีอยุธยาได้ ความรู้สึกของคนไทยถูกปลุกฝังไว้ด้วยความเกลียดชังพม่าในฐานะผู้รุกราน และเมื่อพูดถึงพม่าคนไทยก็อดไม่ได้ที่จะนึกถึงภาพคนที่นุ่งโจงกระเบน มีผ้าโพกหัวถือดาบไล่ฆ่าฟันคนไทย

ในทางตรงกันข้ามความรู้สึกที่คนพม่าโดยทั่วไปมีต่อคนไทยและวัฒนธรรมไทยนั้นจะเป็นในลักษณะที่นิยมชมชอบ...” (2537: 9 -ตัวหนาเป็นของผู้วิจัย-)

ย่อหน้าสุดท้ายของตัวอย่างที่ยกมาว่าด้วยความรู้สึกของคนพม่าที่มีต่อคนไทยนั้น เป็นเรื่องที่คนไทยไม่มีโอกาสได้รับรู้มากนัก และเหมือนเป็นการเปิดภาพความรู้สึกใหม่ๆระหว่างพม่าและไทยที่จะนำซึ่งบรรยากาศแห่งมิตรภาพ และความพยายามในการทำความเข้าใจเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์จากมุมมองใหม่ๆที่ไม่ปรากฏบ่อยนักในการรับรู้ของคนไทย

จากงานวิจัยของดร.สุเนตร ชุตินธรานนท์ทำให้ได้รับทราบว่า อันที่จริงแล้วในอดีตก่อนการเสียดินแดนครั้งอยุธยาให้แก่พม่าในปี พ.ศ.2310 นั้น ภาพของพม่าในฐานะศัตรูที่ชั่วร้ายยังไม่ปรากฏมากมายนัก โดยเฉพาะเมื่อสิ้นรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช สงครามกับพม่าได้ขาดช่วงมาจนถึงสมัยอยุธยาตอนปลายในสมัยพระเจ้าเอกทัศ และความรู้สึกที่เป็นศัตรูกับพม่าหรือที่คิดว่าพม่าเป็นคู่แข่งทางทหารที่น่าหวาดหวั่นก็ค่อยๆเลือนหายไปจากความทรงจำของผู้คนไทย (2537: 11) ยิ่งกว่านั้นสงครามครั้งสำคัญๆก่อนการเสียดินแดนครั้งอยุธยาให้แก่พม่าใน พ.ศ. 2310 ยังได้รับการยอมรับจากผู้บันทึกประวัติศาสตร์ในฐานะของ“ประเพณีการสงคราม” ในแง่ของการขยายพระราชอำนาจของกษัตริย์ในฐานะราชาธิราชหรือพระเจ้าจักรพรรดิราชตามความเชื่อทางพุทธศาสนา ดังที่ ดร.สุเนตร ชุตินธรานนท์ ได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับคดีการทำสงครามของไทยและพม่าก่อนการเสียดินแดนครั้งที่ 2 พ.ศ. 2310 ในหนังสือ *บุเรงนองกะยอติพนรธาฯ* ไว้ว่า

“สงครามช้างเผือกตามทัศนะของผู้ชำระพงศาวดารหลังเสียดินแดน...เป็นสงครามที่ทำขึ้นตาม ‘กรอบประเพณีแห่งยุทธนาการ’ ด้วยเป็นเรื่องของการแข่งขันกันซึ่งบุญบารมีของกษัตริย์สองมหานครที่มุ่งแสดงตนเป็นจักรพรรดิราชให้นานาประเทศเกรงในเดชานุภาพ แตกต่างกันโดยสิ้นเชิงกับสงครามคราวเสียดินแดนปี พ.ศ. 2310 ซึ่งจัดเข้าข่ายสงครามที่ผิดจารีตปฏิบัติ ด้วยผู้ชนะมีเจตจำนงที่มุ่งแต่จะทำลายบ้านเมืองและพระพุทธศาสนาให้พินาศย่อยยับ ภาพลักษณ์ของพระเจ้าหงสาวดีในสงครามช้างเผือกที่ผู้ชำระพงศาวดารบรรยายความไว้ จึงเป็นภาพของกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ผู้เปี่ยมด้วยบุญบารมีสมฐานะพระเจ้าจักรพรรดิราช ทั้งนี้เห็นได้จากพระนามที่ผู้ชำระพงศาวดารใช้ระบุเรียก คือ ‘สมเด็จพระเจ้าชนะสิบทิศ’ ดังมีความตอนหนึ่งกล่าวถึงบุญบารมีของพระเจ้าหงสาวดีล้นด้าอันเป็นใหญ่ในรามัญประเทศพระองค์นี้ มีกฤษฎาธิการผ่านแม่พระเดชเดชานุภาพไปทั่วสิบทิศ นอกจากนี้ยังมีการสอดแทรกบทอุปมาลงไปในเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ เพื่อแสดงความ ‘สูงส่ง’ ในบุญญาธิการของกษัตริย์พระองค์นี้ว่ามีอยู่เหนือข้าทหารอยุธยาผู้หาจะต้บยุทธ์ด้วยอย่างเทียบกันไม่ได้” (สุเนตร ชุตินธรานนท์, 2538: 39)

ความรู้สึกของคนไทยเกี่ยวกับการพ่ายแพ้แก่พม่าในสงครามใหญ่ๆทั้งสามครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยานั้นก็มีความแตกต่างกัน โดยที่การเสียดินแดนในสมัยสงครามช้างเผือก พ.ศ.2106 และการ

เสียดวงในสมัยอยุธยาตอนกลาง พ.ศ. 2112 นั้น แม้พม่าจะกวาดต้อนทรัพย์สินและผู้คนชาวอยุธยา กลับไปพม่าเป็นจำนวนมาก แต่คติความเชื่อเกี่ยวกับพระจักรพรรดิราชทำให้พม่าเก็บรักษาอยุธยาไว้ในฐานะเมืองขึ้น ไม่ได้เผาทำลายอย่างในสมัยการเสียดวง พ.ศ. 2310 ซึ่งพม่าเข้ามาเพียงเพื่อกวาดต้อนทรัพย์สินและเชลยไปไว้ใช้งาน การเข้ามาของพม่าจึงเป็นการบุกรุกและเผาทำลายอย่างยับเยิน ภาพของกษัตริย์พม่าจึงไม่ได้เป็นพระจักรพรรดิราชที่เข้ามาทำสงครามตามประเพณีแห่งยุทธนาการอีกต่อไปแต่เป็นภาพของผู้ร้ายที่เข้ามาปล้นเมือง พม่าในสายตาคนไทยจึงเริ่มเปลี่ยนไปในแง่นี้คร. สุนทร ชุติณทรานนท์ได้แสดงทัศนะไว้ว่า

“การที่พม่าทำลายกรุงศรีอยุธยา เมืองซึ่งเปรียบเสมือนศูนย์กลางของคนไทยลุ่มน้ำเจ้าพระยาทั้งในทางการเมือง เศรษฐกิจ และจิตวิญญาณอย่างไม่มีทางที่จะฟื้นฟูบูรณะให้คืนสภาพเดิมได้อีกนับเป็นการฝังรากความเกลียดกลัวและความเกลียดชังลงไปในสำนึกของชนทุกระดับชั้น โดยเฉพาะชนชั้นปกครองและปัญญาชน ซึ่งได้รับผลกระทบโดยตรงจากโศกนาฏกรรมครั้งนั้น

สงครามคราวเสียดวงศรีอยุธยาครั้งหลังทำให้ผู้นำไทยเริ่มเปลี่ยนทัศนะและนโยบายทางทหารจากที่มีกับพม่ามาแต่เดิม....

สงครามคราวเสียดวงศรีอยุธยาครั้งหลังไม่เพียงส่งผลต่อการปรับยุทธศาสตร์ทางการทหารของผู้นำไทยเท่านั้น แต่ยังมีส่วนสำคัญต่อการขบขันสถานภาพของพระมหากษัตริย์ในฐานะ ‘ผู้ปกป้อง’ คือเป็นผู้ปกป้องขอบเขตอาณาเขต สมณะชีพราหมณ์ ประชากรและพระพุทธศาสนา จากภัยรุกรานจากภายนอกซึ่งก็คือการรุกรานของพม่านั้นเอง...

สิ่งที่ถือกำเนิดควบคู่ไปกับการเน้นฐานะ ‘ผู้ปกป้อง’ ของผู้ปกครองไทยยุคธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้นคือการพยายามตอกย้ำและสร้างภาพของพม่าผู้รุกรานในฐานะตัวแทนของฝ่ายอธรรมและมารพระศาสนา เห็นได้ชัดว่าในขณะที่พงศาวดารและงานวรรณกรรมสมัยอยุธยาไม่ได้กล่าวพาดพิงถึงพม่าในเชิงที่ขัดต่อเกณฑ์ทางศีลธรรมที่ประชาคมในสังคมไทยยึดถือร่วมกัน พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาที่ชำระในสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้นในยุคหลังกรุงแตกได้พาดพิงถึงพม่าในฐานะตัวแทนความชั่วร้ายในรูปแบบต่างๆ มีทั้งในเชิงการให้บรรดาธิบายถึงพฤติกรรมที่ขัดต่อศีลธรรม และในเชิงสัญลักษณ์...” (2537: 19-22)

ในวรรณกรรมและภาพยนตร์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* นั้น ภาพของพระเจ้าจักราในฐานะ “ผู้ปกป้อง” อาณาประชาราษฎร์ได้รับการนำเสนออย่างเด่นชัด และภาพของพม่าโดยเฉพาะผู้นำของพม่าในฐานะ “ตัวแทนความชั่วร้ายในรูปแบบต่างๆ” “ฝ่ายอธรรม” “มารร้ายผู้ทำลายพระ

ศาสนา” และภาพของกษัตริย์พม่าผู้ “ประพาศพิทาลทจริต” “คิดอิงฉา” นั้นก็ปรากฏอย่างเป็นรูปธรรม อาจกล่าวได้ว่าภาพของพม่าที่ปรากฏในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ส่วนหนึ่งคือผลพวงที่สำคัญของการเปลี่ยนความรู้สึกของคนไทยต่อพม่าในการเสียดกรุง พ.ศ. 2310 นั้นเอง จะเห็นได้ว่าการกำหนดท่าทีต่อฝ่ายตรงข้ามของปรีดี พนมยงค์ ยังได้รับอิทธิพลอย่างสูงจากการหล่อหลอมทางสำนึกในประวัติศาสตร์ซึ่งปรากฏออกมาอย่างชัดเจนในการสร้างภาพของกษัตริย์พม่าในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก*

ในแง่พัฒนาการของภาพลักษณ์พม่าโดยเฉพาะภาพของกษัตริย์พม่าที่เปลี่ยนแปลงไปนั้น ดร. สุนทร ชุตินทรานนท์ ได้วิเคราะห์ไว้ใน *บุเรงนองกะยอกินนรธาฯ* ว่า “...ภาพลักษณ์ของพระเจ้าบุเรงนองในฐานะกษัตริย์พม่าผู้ทำลายอิสรภาพของแผ่นดินไทยมีขั้นตอนพัฒนาการอย่างค่อยเป็นค่อยไป อันสัมพันธ์แนบแน่นกับองค์ความรู้ที่ผู้นำทางการเมืองและภูมิปัญญาคุณปฏิรูปประเทศให้ทันสมัย...” (2538: 155)

ภาพเดิมของกษัตริย์พม่า โดยเฉพาะพระเจ้าบุเรงนองผู้มีบุญญาธิการและได้รับการยอมรับในฐานะพระจักรพรรดิราชซึ่งเป็นภาพที่เคยปรากฏในพงศาวดารสมัยกรุงศรีอยุธยา ได้เปลี่ยนแปลงไปในยุคหลังการเสียดกรุงครั้งที่ 2 ในวรรณกรรมไทยสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะวรรณกรรมสมัยต่อมาของไทยในยุคการกำหนดรัฐชาติ คือ “สยามรัฐ” หรือ “สยามประเทศ” นั้น คติเรื่องพระจักรพรรดิราชได้เสื่อมถอยไปแล้ว และความชอบธรรมของกษัตริย์พม่าที่เข้ามาทำศึกกับไทยในฐานะการแผ่ขยายบุญบารมี ก็ได้หมดไปพร้อมๆ การเกิดขึ้นของภาพลักษณ์พม่าในฐานะผู้รุกรานอย่างเต็มรูปแบบ

ในยุคของการสร้าง “สยามประเทศ” หรือ “ประเทศสยาม” ซึ่งเป็นช่วงต่อระหว่างการเปลี่ยนแปลงจาก “สยามยุคจารีต” สู่ “สยามยุคสู่ความเป็นสมัยใหม่” (สุนทร ชุตินทรานนท์, 2538) ในช่วงของพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 ส่งต่อมาถึงรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ที่ลัทธิด้านอาณาเขตของตะวันตกเริ่มเข้ามาแผ่ขยายอำนาจในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้น ความจำเป็นในการรวมตัวกันและการเปลี่ยนแปลงไปสู่ “ความทันสมัย” และความรู้สึกถึงความเป็น “รัฐชาติ” และความรู้สึกถึงลักษณะ “ชาตินิยม” ของคนในสยามประเทศเริ่มมีความจำเป็นมากยิ่งขึ้น และวิธีการหนึ่งในการสร้างความรู้สึกดังกล่าวในสมัยนั้นก็คือ การรวมศูนย์อำนาจไว้ที่องค์พระมหากษัตริย์ อันเป็นการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช พระมหากษัตริย์จะต้องขยายอำนาจให้ครอบคลุมไปทั่วราชอาณาจักร ซึ่งการกำหนดอาณาเขตของรัฐชาติมีความแตกต่างไปจากยุคสมัยแห่งราชธานี

ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวส่งผลต่อทัศนคติของผู้นำไทยต่อประเทศเพื่อนบ้านอย่างพม่า ด้วยเช่นกัน โฉมหน้าของพม่าในฐานะศัตรูผู้รุกรานยังไม่มีเปลี่ยนแปลงแต่ลักษณะและขอบเขตของความเป็นศัตรูได้ครอบคลุมมากยิ่งขึ้นกว่าเดิม นั่นคือ จากเดิมที่พม่าเคยรุกราน “กรุงศรีอยุธยา” ได้กลายมาเป็นผู้รุกราน “ชาติไทย” ลักษณะดังกล่าวเริ่มอย่างเป็นทางการในรูปธรรมในการบันทึก *พงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา* ซึ่งมีการเขียนค่านาและบทความเพิ่มเติมโดยกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้รับการตีพิมพ์ในปี พ.ศ. 2455 (ธิดา สาระยา, 2525)

แนวคิดในเรื่องของ “รัฐชาติ” และความเป็น “ชาติ” นี้ได้รับการนำเสนออย่างชัดเจนเช่นกันในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ทั้งนี้อาจเป็นเพราะผู้สร้างงานเป็นผลผลิตในยุคแห่งการเปลี่ยนแปลงของประเทศไทยจากระบบเก่าสู่ระบบใหม่อย่างเต็มที่ ยิ่งไปกว่านั้นยังเป็นผู้บุกเบิกยุคที่ใหม่ยิ่งกว่ายุคของผู้รวบรวม *พงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา* ด้วยซ้ำ นั่นคือยุคของการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองจากสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นระบอบประชาธิปไตย ดังนั้นจึงพบว่ามี การนำเสนอภาพของ “ราชอาณาจักรอยุธยา” ซึ่งเป็นภาพของอยุธยาในฐานะ “รัฐชาติ” ไม่ใช่ “กรุงศรีอยุธยา” ที่มีอาณาเขตเพียงแค่ว่ากำแพงเมืองที่มีคูล้อมรอบอย่างภาพในประวัติศาสตร์

ผู้ประพันธ์ได้ให้คำอธิบายถึงเรื่องราวของ *พระเจ้าช้างเผือก* ว่าถือกำเนิดขึ้น “ณ เมืองหลวงแห่งราชอาณาจักรไทย อันมีนามว่า อยุธยา...” โดยได้ให้คำจำกัดความราชอาณาจักรไทยไว้ว่าเป็น “ราชอาณาจักรของประชาชนที่เป็นไท” และอธิบายเพิ่มเติมว่า

“คนไทยซึ่งมีความรักในอิสระเสรีภาพส่วนบุคคลและของชาติได้พากันอพยพลงมาจากเทือกเขาขุนนนท์อันไกลโพ้น เนื่องจากถูกจีนรุกรานทีละน้อยๆ...และได้มาตั้งถิ่นฐาน ณ กรุงสุโขทัย เป็นเวลาหนึ่งศตวรรษ หลังจากนั้นก็เคลื่อนลงมาทางใต้สู่อ่าวไทยซึ่งเป็นพรมแดนทางใต้ของแหลมอินโดจีน

ณ ที่นี้รัฐอิสระซึ่งปกครองด้วยระบบสมบูรณาญาสิทธิราชก็ได้บังเกิดขึ้น หากแต่เป็นระบบสมบูรณาญาสิทธิราชซึ่งก่อปรจีนด้วยพระมหากษัตริย์คุณและพระขันติธรรมของพระเจ้าแผ่นดิน ตลอดจนความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ซึ่งกันและกันตามคำสอนแห่งพระพุทธศาสนา โดยมีความสำนึกในความเป็นชาติ อันแผ่ชานอยู่ในหัวใจของบรรดาประชาราษฎร์” (*พระเจ้าช้างเผือก*, น.3-4 -ขีดเส้นใต้เป็นของผู้วิจัย-)

จะเห็นได้ว่าผู้ประพันธ์ได้เติม “จิตสำนึกแห่งความเป็นชาติ” เข้าไปให้แก่ประชาชนใน “ราชอาณาจักรอยุธยา” ซึ่งเป็นความรู้สึกที่ผู้ประพันธ์ได้นำปริบททางความคิด และสังคมในสมัยแห่งการสร้างงานมาเป็นแม่แบบการนำเสนอแนวคิดของตัวละครในนวนิยาย แทนที่จะเป็นการนำ

เสนอความคิดตามบริบททางสังคมตามความเป็นจริงของ “กาละ” ในนวนิยาย เมื่ออ่านนวนิยายจึงพบว่าลักษณะความเป็น “รัฐชาติ” ที่ได้รับการนำเสนอ นั้นเป็นสิ่งที่ผู้ประพันธ์จินตนาการขึ้นมา กว่าจะเป็นที่น่าเชื่อถือแท้จริงของตัวละครซึ่งอยู่ในสมัยอยุธยา และแน่นอนว่าความคิดนี้ย่อมเกี่ยวข้องกับความรู้สึกที่มีต่อผู้รุกรานในเรื่อง พระเจ้าช้างเผือก ว่าเป็นผู้ที่รุกราน “ชาติไทย” ไม่ใช่เป็นเพียงการรุกราน “กรุงอยุธยา” ดังนั้นความรู้สึกในด้านความสูญเสียย่อมมีมากขึ้นตามความรู้สึกต่อปริมณฑลของรัฐและศักดิ์ศรีของความเป็นชาติ ความชอบธรรมของพระเจ้าจักราในการต่อสู้ป้องกันพระราชอาณาจักรจึงมีน้ำหนักมากยิ่งขึ้น

นอกจากนั้น งานประวัติศาสตร์ชิ้นสำคัญในยุคแห่งการสร้างชาตินี้คือ *โคลงภาพพระราชพงสาวดาร* ซึ่งเกิดขึ้นโดยกระแสพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นประติมากรรมที่เรียกว่า “ประวัติศาสตร์ภาพ” (Panoramic History) ซึ่งเสนอเรื่องราวประวัติศาสตร์ไทยจากสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสร้างกรุงศรีอยุธยา มาจนถึงเหตุการณ์สำคัญในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ สิ่งสำคัญในงานชิ้นนี้คือ การเลือกนำเสนอภาพความพ่ายแพ้ของพม่า และการนำเสนอภาพของพระเจ้าบุเรงนองในฐานะศัตรูของชาติผู้มีความประพฤติที่ไร้ความชอบธรรมและเป็นผู้ปล้นเอกราชของชาติไทย (สุนทร ชุตินทรานนท์, 2538)

ในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* นั้นภาพของพระเจ้าหงสา น่าจะเป็นผลพวงจากเรื่องราวในพงสาวดารเหล่านั้นเอง ภาพกษัตริย์พม่าจึงเป็นตัวแทนของผู้รุกรานและขาดคุณธรรม แม้ภาพที่ได้รับการนำเสนอในเรื่องจะเป็นภาพด้านเดียวที่ทำให้รู้สึกว่าจะอาจจะเป็นภาพที่เกินจริงไปบ้าง และเมื่อศึกษาเปรียบเทียบโครงเรื่องของ *พระเจ้าช้างเผือก* กับเรื่องราวในหนังสือพงสาวดารบางเล่มพบว่าเป็นไปได้ที่ปริศนาของ พนมมงคล อาจจะนำภาพของ “พระเจ้าหงสา” มาจากภาพของกษัตริย์พม่าพระองค์หนึ่งคือ พระเจ้าตะเบงชเวตี้ ที่ปรากฏในหนังสือ *พระราชพงสาวดารพม่า* พระนิพนธ์ของ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ กษัตริย์พม่าพระองค์นี้ได้ยกทัพมาตีกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. 2091 ซึ่งเป็นคราวที่เสียดพระสุริโยทัย (สุนทร ชุตินทรานนท์, 2538: 37) และจากความไม่สมประสงค์ในการตีกรุงศรีอยุธยา พงสาวดารระบุว่าทำให้กษัตริย์พระองค์นี้ทรงประพฤติพระองค์เหลวไหล ดังที่องค์นิพนธ์ได้ทรงบรรยายไว้ในหนังสือ *พระราชพงสาวดารพม่า* ว่า

“ตั้งแต่พระเจ้าตะเบงชเวตี้เสียดที่มาจากกรุงสยามไม่สมพระราชประสงค์ ฤทธิทรงพระโทรมนัก จนพระอัครยาไศรยเปลี่ยนไปเป็นคนละพระองค์ แท้จริงพระองค์ก็ยังคงอยู่ในฐานะมัชฌิมไวย ทรงพระชนม์เพียง 36 พรรษาเท่านั้น เสวยราชสมบัติมาได้ 21 ปี

พระองค์เคยขยับเขย่งต่อราชกิจน้อยใหญ่ พระอัครยาไศรยก็ลุ่ม่อม ทั้งไม่ลุ่มหลงเพลิดเพลินในกามะคุณหรือการสนุกสนาน เชิงบำเรอดิระกะสุขฤาทางกักขละลามก ก็มาทอดพระองค์ลงให้กลายเป็นคนเหลวไหล เลื่อนเปื้อนหย่าเป่ จนไม่สามารถที่จะว่าราชการแผ่นดินได้...” (อ้างถึงใน สุเนตร ชุตินทรานนท์, 2538: 250)

ภาพของพระเจ้าตะเบงชเวตี้ที่ปรากฏในพงสาวดารนั้นสอดคล้องกับภาพของพระเจ้าหงสาที่ถูกนำเสนอในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* โดยเฉพาะในแง่ของการเป็นผู้ที่มีวามานในรสสุรา นารี และภาพของคนที่มามายจนเหลวไหลไม่สามารถว่าราชการได้ ก็เป็นภาพที่ถูกนำเสนอผ่านตัวพระเจ้าหงสาด้วยเช่นกัน นอกจากนี้ยังเป็นที่น่าสนใจอีกด้วยว่าในพงสาวดารนั้น พระเจ้าตะเบงชเวตี้ มีทหารเอกคู่ใจคือ บุเรงนอง เป็นผู้ที่มีความรับผิดชอบและคอยเป็นกำลังสำคัญให้กับพระองค์ ซึ่งใน *พระเจ้าช้างเผือก* นั้น ผู้ที่เป็นทหารคู่ใจคอยรับใช้พระเจ้าหงสาอย่างซื่อสัตย์ก็คือ เจ้าชายบุเรงนอง ความสอดคล้องกันของอุปนิสัยของตัวละครเอกในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* และลักษณะของพระเจ้าตะเบงชเวตี้ ที่ได้รับการบอกเล่าไว้ในพงสาวดารทำให้มีความเป็นไปได้ว่าผู้ประพันธ์ได้นำภาพของกษัตริย์พม่าพระองค์นี้มาจากเรื่องราวใน *พระราชพงสาวดารพม่า* อิทธิพลเหล่านี้อาจเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้การกำหนดท่าทีต่อพม่าใน *พระเจ้าช้างเผือก* โดยเฉพาะการกำหนดท่าทีต่อกษัตริย์พม่ายังออกมาในฐานะศัตรูผู้รุกรานอย่างเต็มรูปแบบ

นอกจากการสร้างภาพของกษัตริย์พม่าในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* จะมีความสอดคล้องกับภาพในพงสาวดารแล้ว ผู้สร้างงานเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* อาจจะหยิบยกเอาภาพของกษัตริย์พม่าที่เป็น Stereotype หรือ ภาพจำลองที่อยู่ในความสำนึกของคนไทยโดยทั่วไปในยุคการสร้างชาติหรือหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ. 2475 มาเป็นรูปแบบในการสร้างตัวละครพระเจ้าหงสา และไม่ว่าผู้ประพันธ์จะนำแบบจำลองของพระเจ้าหงสามาจากส่วนหนึ่งของพงสาวดารหรือจากสำนึกของคนไทยทั่วไปก็ตาม สิ่งที่ปรากฏก็คือภาพของกษัตริย์พม่าที่เป็น “พระเจ้าชนะลิบทิศ ผู้มีบุญญาธิการปกครองทั้งชมพูทวีป” นั้น ไม่หลงเหลืออยู่เลยในบันเทิงคดียุคสร้างชาติ ไม่ว่าจะมาจากสายทหารอย่างจอมพล ป. พิบูลสงคราม หรือจากสายพลเรือนอย่างนายปรีดี พนมยงค์

จะเห็นได้ว่าในยุคสมัยแห่งการสร้างงานเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* นั้น เป็นยุคสมัยแห่งการสร้างชาติของผู้นำในยุคหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 เป็นยุคของคำขวัญที่ว่า “เชื้อผู้นำ ชาติพันธุ์” โดยการนำของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งมีการสนับสนุนให้ใช้นโยบายชาตินิยมอย่างเต็มที่ กระบวนการในการสร้างภาพลักษณ์ของพม่าในฐานะศัตรูของชาติไทย ได้รับการดัดอย่างหนักแน่นในรูปของสื่อต่างๆ เช่น วรรณกรรม ละคร ภาพยนตร์ และเพลงปลุกใจ ในยุคนี้ภาพของพม่าที่ได้รับการนำเสนอคือภาพของผู้รุกรานชาติไทยและผู้ทำลายอิสรภาพของชาว

ไทย และในงานเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ก็ไม่ใช่ข้อยกเว้น อย่างไรก็ตาม การนำเสนอแนวคิดที่ว่า สงครามเกิดจากความต้องการของผู้ที่ไร้คุณธรรม และการแสดงให้เห็นภาพของบรรดาข้าราชการ บริหารและบรรดาประชาชนชาวพม่าที่ไม่เห็นด้วยกับการทำสงครามของผู้นำหรือกษัตริย์ของตน และการนำเสนอพุทธภายิดในเรื่อง “เวรข้อมระจับด้วยการไม่จองเวร” ในตอนจบของเรื่องดังได้วิเคราะห์ไปแล้วนั้นเป็นสิ่งที่ทำให้งานชิ้นนี้ของปรีดี พนมยงค์ แตกต่างจากบันเทิงคดีเพื่อการปลุกใจให้รักชาติชิ้นอื่นๆ ในแง่ของการกำหนดท่าทีต่อฝ่ายตรงข้ามที่เปลี่ยนไป ภาพความเป็นศัตรูของพม่าถูกลดพื้นที่ลงมาที่ตัวผู้นำซึ่งขาดคุณธรรม แต่ภาพของประชาชนหรือแม้แต่ทหารชาวพม่าได้รับการยกฐานะจาก“ศัตรูผู้รุกราน” มาเป็นเพื่อนบ้านที่ต้องหันมาปรองดองกันเพื่อการสร้างสรรค์ประโยชน์สุขให้แก่มนุษยชาติโดยรวม

จะเห็นได้ว่าภาพของพม่าทั้งในแบบของผู้รุกรานต่อสยามยุคจาริด และผู้รุกรานต่อสยามในยุคสู่ความเป็นสมัยใหม่ดังที่ยกตัวอย่างไป ปรากฏตลอดเวลาในสาขาราวรรณคดีชิ้นสำคัญของไทย เช่น *ลิลิตตะเลงพ่าย สังคีตยวงส์* รวมทั้งนวนิยายอิงประวัติศาสตร์เล่มต่างๆ ในยุคต่อมา เช่น นวนิยายอิงประวัติศาสตร์ไทยเรื่องแรกชื่อ *ดาบศักดิ์เหล็กน้ำพี้* ของขุนธนูกิจวิจารณ์ ผู้ใช้นามปากกาว่า อายันโฆษ ลงพิมพ์ในไทยเกษมรายเดือนปี พ.ศ. 2467 (สุนทร ชูตินทรานนท์, 2537) หรือในนวนิยายอิงประวัติศาสตร์เรื่องยาวที่กล่าวถึงสาเหตุแห่งการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 แก่พม่าไว้อย่างน่าสนใจในเรื่อง *ฟ้าใหม่* (2537) ของ สุกร บุนนาค นักเขียนดีเด่นรางวัล 100 ปีเรื่องสั้นไทย และที่ยิ่งไปกว่านั้นภาพเหล่านี้ยังปรากฏในตำราเรียนและแหล่งอ้างอิงทางประวัติศาสตร์ของไทยที่ใช้ศึกษากันอย่างแพร่หลาย เช่น *พงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ไทยรบพม่า* และงานเขียนทางประวัติศาสตร์เรื่อง *หลักไทย* ของสง่า กาญจนาคพันธุ์ ซึ่งเป็นงานที่มีอิทธิพลอย่างสูงในการจัดทำตำราเรียน (สุนทร ชูตินทรานนท์, 2537) จะเห็นได้ว่าการที่งานเหล่านี้เป็นงานที่มีบทบาทอย่างมากและมักมีการนำมาใช้เป็นแหล่งอ้างอิงทางประวัติศาสตร์เสมอมาในแวดวงวิชาการของไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ทำให้ภาพของพม่าในฐานะศัตรูของชาติไทยได้รับการดกย้ายอยู่ตลอดเวลาและอย่างเป็นระบบ การที่นักวิชาการปัจจุบันพยายามส่งเสริมให้เกิดมุมมองใหม่เกี่ยวกับพม่า เพื่อพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศเพื่อนบ้านให้ดำเนินไปในแนวทางแห่งสันติวิธี เป็นแนวคิดที่สอดคล้องกับความปรารถนาของผู้สร้างงานเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ที่ถึงแม้ภาพของกษัตริย์พม่าที่นำเสนอในเรื่องจะยังเป็นผลพวงของอิทธิพลทางความคิดที่ได้รับการปลูกฝังกันมาในสำนึกไทยเป็นระยะ นับตั้งแต่หลังการเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าใน พ.ศ. 2310 แต่ความพยายามของปรีดี พนมยงค์ ในการกำหนดท่าทีแบบใหม่ต่อประชาชนและทหารชาวพม่า และการเสนอให้เกิดการให้อภัย และการไม่จองเวรในตอนจบของเรื่องนั้น ถึงแม้จะไม่ได้เป็นการลบ “ภาพลักษณ์ศัตรู” ของพม่าให้หมดไป แต่ก็เหมือนการจุดประกายความคิดในด้านการอยู่ร่วมกันอย่างสันติระหว่างประชาชนของชาติต่างๆ ให้แก่ผู้ที่ได้สัมผัสกับงานเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก*

ผู้วิจัยเห็นว่ากระบวนการในการเปลี่ยนภาพของพม่าจากเพื่อนบ้านผู้มีบุญญาธิการ มาเป็น ผู้รุกรานและมารร้ายเป็นกระบวนการของการเปลี่ยนแปลงที่น่าสนใจในประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ของไทยกับประเทศเพื่อนบ้าน และเป็นกรณีศึกษาที่น่าสนใจสำหรับนักสันติวิธีที่มองว่าการกำหนดท่าทีต่อฝ่ายตรงข้ามด้วยการสร้างภาพลักษณ์ศัตรูเป็นกระบวนการที่ก่อให้เกิดการใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหาของมนุษย์ เพราะหากภาพของพม่าในสำนึกของคนไทยในอดีตเคยเป็นภาพที่ดีงาม แต่จากปัจจัยทางประวัติศาสตร์และคติความเชื่อทางการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไปทำให้ภาพนั้นได้ถูกทำลายไป จากทั้งฝีมือของพม่าเองและฝีมือของคนไทย ทำอย่างไรจะให้ประเทศเพื่อนบ้านทั้งสองได้หันมามีทัศนคติที่ดีต่อกันเหมือนในอดีต อย่างน้อยก็ในแง่ของความรู้สึก คงเป็นคำถามที่ต้องหาคำตอบจากทั้งสองฝ่าย และคงเป็นคำถามที่น่าจะหาคำตอบได้จากแนวทางของสันติวิธี

5.2 สันติภาพและสันติวิธีเฉพาะบุคคล : อิทธิพลจากพุทธศาสนา

นักวิชาการด้านสันติภาพคนสำคัญที่ใช้พุทธศาสนาเป็นข้อมูลในการศึกษาสันติภาพคือ โยฮัน กัลตุง(Johan Galtung) นักวิชาการชาวนอร์เวย์ ส่วนผู้ที่มีบทบาทโดดเด่นของประเทศไทยในเรื่องการรณรงค์เพื่อสันติภาพโดยใช้พุทธศาสนาเป็นฐานความรู้ คือ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) พระสงฆ์ผู้ซึ่งได้เผยแพร่แนวคิดเกี่ยวกับสันติภาพที่มีพื้นฐานจากแนวคิดทางพุทธศาสนาอย่างจริงจัง ส่วนนักสันติวิธีคนสำคัญที่ได้รับแนวคิดจากศาสนาซึ่งรวมทั้งพุทธศาสนาในการต่อสู้เพื่อสันติภาพของมนุษยชาติ คือ มหาตมะ คานธี นักต่อสู้ผู้ใช้หลักอหิงสาซึ่งเป็นหลักการทางจริยศาสตร์ของศาสนาฮินดู เช่น และพุทธ (โจแอน บอนดูแรนส์, 2536: 11) อย่างไรก็ตาม ในหัวข้อนี้จะศึกษาโดยใช้การตีความพุทธศาสนาของโยฮัน กัลตุง และพระธรรมปิฎก เป็นแนวคิดหลักในการเปรียบเทียบกับแนวคิดเรื่องสันติภาพและสันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ในแง่ที่ได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนา

ถ้าจะจัดประเภทแนวคิดสันติภาพและสันติวิธีของนักคิดอย่างกัลตุงและพระธรรมปิฎก คงสามารถจัดแนวคิดเหล่านี้ไว้ในสันติวิธีที่เป็นวิถีชีวิต(Non-violence as a way of life) เนื่องจากนักคิดทั้งสองเน้นการเกิดสันติภาพที่ได้มาจากการปฏิบัติตนหรือการดำรงวิถีชีวิตของปัจเจกชน อันจะนำไปสู่สันติภาพของส่วนรวม เช่น ในขณะที่กัลตุงมองว่าการปฏิบัติตนตามแนวพุทธที่กลมกลืนกับวิถี ธรรมชาติ จะนำไปสู่สันติภาพของโลก เพราะเมื่อมนุษย์ปฏิบัติตนกลมกลืนกับธรรมชาติ เช่น การไม่เบียดเบียนธรรมชาติและสัตว์โลกอื่นๆ มีการพึ่งพากันตาม วิถีธรรมชาติของระบบนิเวศก็จะนำมาซึ่งเอกภาพของสรรพสิ่ง พระธรรมปิฎกได้นั้นถึงความหมายของสันติภาพ

ว่าคือสภาวะที่มีสันติสุข โดยต้องเริ่มจากจิตใจที่มีความสุข เป็นอิสระหรือหลุดพ้นจากการครอบงำของกิเลส ซึ่งจะทำให้มนุษย์หาความสุขให้กับตัวเองได้ง่ายขึ้นโดยไม่ต้องดิ้นรนขวบขวายมากมายในการหาสิ่งปรุ่แต่งจากภายนอก และเมื่อมนุษย์สามารถมีความสุขได้โดยไม่ต้องอาศัยสิ่งปรุ่แต่งจากภายนอกมากมายก็จะลดการแก่งแย่งระหว่างกัน และลดการเบียดเบียนระหว่างสรรพสัตว์เมื่อนั้น โลกก็จะไปถึงสันติภาวะได้ง่ายขึ้น

เห็นได้ว่าการตีความคำสอนทางพุทธศาสนาของกัลดุงและพระธรรมปิฎกสอดคล้องกัน ในแง่การเน้นที่สันติภาพและสันติวิธีเฉพาะบุคคล คือการเริ่มที่ตัวปัจเจกและนำไปสู่สันติภาพของส่วนรวมในที่สุด กัลดุงมองว่าพุทธศาสนาในแง่วิถีปฏิบัติที่เรียบง่าย เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับธรรมชาติเป็นส่วนสนับสนุนให้เกิดสันติภาพของโลก ส่วนพระธรรมปิฎกได้มุ่งเน้นให้มองลงไปถึงตัวกิเลสภายในของมนุษย์ที่เป็นบ่อเกิดแห่งการขาดสันติภาพนั่นคือ ตัณหา หรือความปรารถนาในผลประโยชน์ มานะ หรือความต้องการเป็นใหญ่ และทิฐิ หรือความยึดมั่นถือมั่นในอัตตา

การมองพุทธศาสนากับการสร้างสรรค์สันติภาพในทัศนะของปรีดี พนมยงค์ มีความผสมผสานระหว่างแนวคิดทั้งสองนี้ ปรีดี พนมยงค์ไม่ได้เน้นสันติวิธีในแง่ของวิถีชีวิตที่เรียบง่ายอย่างกัลดุง เช่น การปฏิบัติมั่งสวัธ หรือการดำรงวิถีชีวิตที่ไม่เบียดเบียนธรรมชาติ ขณะเดียวกันก็ไม่ได้มุ่งเน้นในเรื่องการตัดกิเลสของมนุษย์อย่างแนวคิดของพระธรรมปิฎก แต่ในทัศนะของปรีดี พนมยงค์ พุทธศาสนาคือการปฏิบัติทางศีลธรรม และการนำพุทธปรัชญามาปรับเปลี่ยนให้เข้ากับวิถีชีวิต ปรีดี พนมยงค์มักอ้างถึงปรัชญาจากพุทธศาสนาในงานเขียนต่างๆเสมอ แม้กระทั่งการเขียนนโยบายต่างๆในการปกครองประเทศ เช่น ในเค้าโครงเศรษฐกิจที่นำเสนอต่อรัฐบาล อย่างไรก็ตามพุทธศาสนากับการได้มาซึ่งสันติภาพในทัศนะของปรีดี พนมยงค์ เริ่มที่ตัวบุคคลเช่นเดียวกับกัลดุงและพระธรรมปิฎก ในแง่ของการปรับเปลี่ยนทัศนะในการมองโลก รวมไปถึงการปฏิบัติตนของมนุษย์เพื่อไปสู่หนทางแห่งสันติภาพ

ปรัชญาทางพุทธศาสนาที่ปรีดี พนมยงค์มักจะกล่าวถึงเสมอ ได้แก่ คำสอนเรื่องอนิจจัง เช่นงานเขียนชื่อ *ความเป็นอนิจจังของสังคม* (2518) หรือในเค้าโครงการเศรษฐกิจซึ่งได้กล่าวถึงเรื่องความเป็นอนิจจังของสังขาร นอกจากนั้นมีการกล่าวถึงแนวคิดเรื่องสังคมพระศรีอารีย์ และแนวคิดเรื่องความไม่เบียดเบียน รวมทั้งการกล่าวถึงกิเลส 3 ตัวที่เรียกว่า โลภะ โทสะ โมหะ ซึ่งเป็นบ่อเกิดของความไม่สงบสุขของมนุษย์ เช่น ในบทความเรื่อง “สงครามประสาท(War of Nerves)กับสงครามตัวแทน(War by Proxy)ในยุคปรมาณู(นิวเคลียร์)” (ดู ปรีดี พนมยงค์, 2525: 104-105) ส่วนใน *พระเจ้าข้างเือก* นั้น พบว่าปรีดี พนมยงค์ได้อ้างถึงคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอยู่ตลอดเวลา ไม่ว่าจะเป็นคำสอนเรื่องอนิจจัง คำสอนเรื่องความเมตตากรุณา การให้

อกัย การตระหนักถึงโทษภัยของอกุศลมูล เช่น ความโกรธ ความหลง และคำสอนเรื่องขันติธรรม(ดู 4.1.2) เหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นคำสอนที่เกี่ยวข้องกันโดยตรงกับเรื่องราวภายในของปัจเจกชน เป็นการแสดงให้เห็นความสำคัญของสันติภาพส่วนบุคคล อันจะนำไปสู่สันติภาพของส่วนรวมในที่สุด

คงได้วิเคราะห์ไปแล้วว่าคำสอนทางพุทธศาสนามีอิทธิพลอย่างมากต่อแนวคิดสันติภาพ และสันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ อย่างไรก็ตาม การตีความพุทธศาสนาของปรีดี พนมยงค์ เป็นประเด็นที่นักวิจัยหลายคนให้ความสนใจ เช่น ในงานของเฉลิมเกียรติ ผิวนวล(2529) ได้วิเคราะห์ว่าแนวคิดพุทธศาสนาของปรีดี พนมยงค์นั้น ตั้งอยู่บนการตีความแบบสสารธรรม หรือแนวคิดแบบ Materialism ซึ่งมุ่งเน้นการสร้างหลักประกันภายนอกให้แก่สังคม ดังนั้นจึงมองข้ามประเด็นของเรื่องราวภายในจิตใจหรือการควบคุมกิเลสภายในของมนุษย์ไป แต่จากการศึกษาด้วงาน พระเจ้าช่างเผือก พบว่าแนวคิดเรื่องสันติภาพและสันติวิธีที่ปรีดี พนมยงค์นำเสนอ ส่วนหนึ่งเกิดจากอิทธิพลของคำสอนทางพุทธศาสนาที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการควบคุมกิเลสของมนุษย์ ซึ่งตรงกับ การตีความของนักธรรมวงศ์เพื่อสันติภาพอย่างพระธรรมปิฎกอย่างมาก รวมทั้งแสดงให้เห็นความสำคัญของการเกิดสันติภาพส่วนบุคคลซึ่งจะนำไปสู่สันติภาพของส่วนรวมตามทัศนะทางพุทธศาสนา นอกจากนั้นการคำนึงถึงคำสอนทางพุทธศาสนาของปรีดี พนมยงค์ในหลายๆส่วน มีความสอดคล้องกับนักสันติวิธีอย่างโยฮัน กัลดุงที่มองว่าคำสอนทางพุทธศาสนาเป็นวิถีปฏิบัติที่สำคัญของการเกิดสันติภาพและเอื้อต่อการใช้สันติวิธีของมนุษย์ รวมทั้งตรงกับแนวคิดบางประการของมหาตมะ คานธี ซึ่งได้รับอิทธิพลทางความคิดส่วนหนึ่งจากพุทธศาสนาด้วยเช่นกัน

คำสอนเรื่องอนิจจังที่เป็นตัวกำหนดโลกทัศน์ของพระเจ้าจักราตัวเอกของเรื่อง มีความสัมพันธ์อย่างมากกับกระบวนทัศน์สันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ เพราะการที่ผู้ประพันธ์นำเสนอคำสอนดังกล่าวในฐานะเป็นส่วนสำคัญในการกำหนดแนวคิดของตัวละครเอกที่เป็นเสมือนตัวแทนของผู้ที่ต่อสู้เพื่อสันติภาพของประชาชนและมนุษยชาติ แสดงให้เห็นว่าปรีดี พนมยงค์ เห็นความสำคัญของคำสอนเรื่องอนิจจัง ในแง่ที่สามารถโยงโยกับการสร้างสรรค์สันติภาพของมนุษยชาติ การที่ปัจเจกบุคคลอย่าง พระเจ้าจักรา ทรงตั้งมั่นอยู่ในวิถีแห่งสันติภายได้คำสอนทางพุทธศาสนาด้วยการที่ทรงตระหนักในความเป็นอนิจจังของสรรพสิ่ง ทำให้พระองค์ไม่ทรงยึดติดในตัวตน และนั่นจะทำให้เกิดสันติภาพภายในตัวตนของพระองค์ อันจะนำไปสู่สันติภาพของประเทศชาติ ในที่สุด ในแง่ของแนวคิดเรื่องอนิจจังซึ่งเกี่ยวข้องโยงโยกับการควบคุมกิเลสของมนุษย์นั้น พระธรรมปิฎกได้ให้คำอธิบายไว้อย่างน่าสนใจ โดยได้แสดงให้เห็นความเกี่ยวข้องโยงโยงของความรู้ของมนุษย์ในเรื่องกฎของอนิจจัง ว่ามีส่วนช่วยให้เกิดสันติภาพของบุคคลและสันติภาพของสังคมได้ นั่นคือการที่มนุษย์รู้จักกฎของความเป็นอนิจจังทำให้มนุษย์มีอิสรภาพในด้านส่วนตัวและนำไปสู่อิสรภาพ

ของสังคม และนั่นหมายถึงสันติสุขของทั้งบุคคลและของสังคมในที่สุด โดยได้กล่าวไว้ว่า “อิสรภาพของบุคคลก็ดี อิสรภาพของสังคมก็ดี ต้องอาศัยความรู้ในอนิจจังด้วยกันทั้งนั้น ความรู้ในอนิจจังนี้หมายรวมไปถึงความรู้ในหลักการที่ว่าสิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัย”(2529: 313) ความรู้ในอนิจจังที่เป็นตัวเกื้อหนุนให้เกิดสันติภาพนั้น พระธรรมปิฎกได้ให้คำอธิบายไว้ว่ามีสองลักษณะคือ

1. การที่มนุษย์รู้จักกฎอนิจจังทำให้จิตปัญญามีอิสรภาพจากกิเลส 3 ตัว ที่เรียกว่า ตัณหา มานะ และ ทิฐิ กิเลสทั้งสามตัวนี้มีลักษณะเป็นสังขารชนิดหนึ่งที่ไม่เที่ยง เกิดขึ้น และดำรงอยู่ตามเหตุปัจจัย กิเลสทั้งสามนี้เป็นกิเลสที่พันนาการมนุษย์ ทำให้มนุษย์ผูกพันอยู่กับเรื่องของตัวเอง คิดถึงแต่เรื่องของตัว และละเลยที่จะเกื้อกูลสังคม ตัณหาหรือความเห็นแก่ตัว ทำให้มนุษย์แสวงหากอบโกย และแย่งชิงผลประโยชน์กัน ส่วนมานะหรือความถือตัว ทำให้มนุษย์ชิงดีชิงเด่นกัน อยากรับเป็นใหญ่เหนือคนอื่น แสวงหาอำนาจ และพยายามครอบงำข่มขู่ซึ่งกันและกัน ส่วนกิเลสตัวที่สามคือทิฐิหรือการยึดคิดในความเห็นของตัวเอง คือรับฟังผู้อื่น ไม่ฟังเหตุผล งามายคลั่งในลัทธิ อุดมการณ์ และอาจถึงกับบีบบังคับผู้อื่นให้ยอมรับนับถืออย่างคนโดยไม่ยอมให้เขาใช้สติปัญญาที่จะยอมรับโดยเหตุผล(2529: 300-301) ถ้าหากมนุษย์รู้ถึงอนิจจังของกิเลสทั้งสามนี้ก็จะทำให้พ้นจากพันนาการของกิเลสเหล่านี้ และมีโอกาสที่จะใช้ปัญญาในการแสวงหาอิสรภาพให้ตนเองอันจะนำมาซึ่งสันติสุขของตัวเองในที่สุด

2. ในแง่สันติภาพของสังคม การที่มนุษย์รู้จักกฎอนิจจังก็จะเกิดความไม่ประมาท และรู้เท่าทันเหตุปัจจัยที่เป็นตัวกำหนดให้เกิดสถานการณ์ต่างๆในสังคม การรู้เท่าทันเหตุปัจจัย ทำให้มนุษย์สามารถบอกได้ว่าเมื่อองค์ประกอบไหนสัมพันธ์กับองค์ประกอบไหน อะไรจะเกิดขึ้นในสังคม (2529: 289) เมื่อรู้ดังนั้นมีมนุษย์ก็สามารถเข้าไปเป็นปัจจัยในการผลักดัน กีดกัน หรือจัดสรรปัจจัยต่างๆที่จะนำสังคมไปสู่อิสรภาพ คือสังคมที่ปลอดพ้นจากการเบียดเบียน อยู่ดีมีสุข ดังพุทธภาษิตที่ว่า “ความไม่เบียดเบียนกันเป็นสุขในโลก” (2529: 314) นั่นก็คือภาวะแห่งสันติสุขของปัจเจกชนและของส่วนรวมนั่นเอง

จะเห็นได้ว่าการให้คำอธิบายเรื่องกฎอนิจจังของพระธรรมปิฎกทำให้สามารถเห็นภาพความสัมพันธ์ของความรู้ในกฎอนิจจังกับการสร้างสรรค์สันติภาพของมนุษย์ทั้งในแง่ของปัจเจกและในแง่ของส่วนรวมได้มากขึ้น และการที่ปริติ พนมยงค์กล่าวถึงคำสอนเรื่องอนิจจัง โดยยกตัวอย่างผ่านการกำหนดโลกทัศน์ของพระเจ้าจักรวาลละครเอกในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* นั้น ก็สามารถให้คำอธิบายถึงการสร้างสรรค์สันติภาพต่อตัวบุคคลในแง่ของการรู้เท่าทันกิเลส ที่ก่อให้เกิดการขาดสันติภาพของมนุษย์ และการที่ปัจเจกบุคคลสามารถรอดพ้นจากกิเลสดังกล่าวได้ก็มี

ความหมายต่อสันติภาพของสังคมได้ในระดับกว้าง นอกจากนั้นการกล่าวถึงความสำคัญของกฎอนิจจัง ยังเป็นตัวแสดงให้เห็นว่าทัศนะในเรื่องสันติภาพของปรีดี พนมยงค์ นั้นไม่ได้เป็นเพียงการคำนึงถึงสันติภาพในแง่ผิวเผิน เช่น การต่อต้านสงคราม การรักษาความสงบของบ้านเมืองเท่านั้น แต่ปรีดี พนมยงค์ ยังเล็งเห็นถึงคืบคองของการขาดสันติภาพของมนุษย์ นั่นคือการที่มนุษย์หลงติดอยู่ในพันนาการของกิเลสทั้งสามตัวที่เป็นบ่อเกิดแห่งการขาดสันติภาพ และตัวของปรีดี พนมยงค์ ก็ได้เป็นแบบอย่างที่เป็นรูปธรรมของการดำรงตนอย่างเป็นอิสระจากพันนาการของกิเลสดังกล่าว เมื่ออยู่ในตำแหน่งทางการเมืองนั้น ปรีดี พนมยงค์ เป็นนักการเมืองที่ใจซื่อมือสะอาด ไม่เคยกอบโกยผลประโยชน์ให้ตนเองและพวกพ้อง สิ่งที่ปรีดี พนมยงค์พยายามทำก็คือการสรรค์สร้างผลประโยชน์ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความชอบธรรมให้แก่ประเทศชาติ นอกจากนั้นเมื่อมีอำนาจก็ไม่เคยใช้อำนาจไปในทางที่ผิดเพี้ยนเพื่อการกดขี่ข่มเหงผู้อื่น รวมทั้งไม่มียึดติดคลั่งไคล้ในลัทธิและความเห็นของตนจนกระทั่งไม่ยอมรับฟังผู้อื่นและสร้างความเคียดรื้อนให้สังคม แต่กลับเป็นผู้ที่เปิดกว้างทางความคิดและเปิดโอกาสให้กับการแสดงออกของลัทธิความเชื่อต่างๆ ภายใต้อำนาจและเหตุผลตามระบอบประชาธิปไตย(พระธรรมปิฎก, 2529: 326) จะเห็นได้ว่าแนวคิดเรื่องอนิจจังที่ปรีดี พนมยงค์กล่าวถึงไม่เพียงแต่แสดงให้เห็นตัวการที่ก่อให้เกิดการขาดสันติภาพของบุคคลในฐานะปัจเจกเท่านั้น แต่ยังเกี่ยวพันถึงการขาดสันติภาพในระดับสังคมอีกด้วย

นอกจากนั้นในเรื่อง *พระเจ้าข้างเคือก* ปรีดี พนมยงค์ยังได้กล่าวอ้างถึงคำสอนทางพุทธศาสนาในเรื่องความเมตตากรุณา และคำสอนเรื่องขันติธรรมอยู่ตลอดเวลา เช่น การกล่าวถึงภายิตทางพุทธศาสนาที่ว่า “เวรย่อมระงับด้วยการไม่จองเวร” ในตอนที่พระเจ้าจักราทรงสามารถเอาชนะกองทัพของหงสาได้แล้ว และชีวิตของทหารหงสากำลังอยู่ในกำมือของฝ่ายอโยธยา พระเจ้าจักราทรงคำนึงถึงคำสอนข้อนี้ของพระพุทธองค์ และได้ทรงปล่อยตัวเชลยศึกให้เป็นอิสระ ซึ่งนอกจากจะเป็นการสอนให้ใช้ความเมตตากรุณาเอาชนะความเกลียดแล้ว ยังแฝงนัยของการเอาชนะความดีด้วยความชั่ว และการเอาชนะความรุนแรงด้วยการไม่ใช้ความรุนแรงอันเป็นปรัชญาของสันติวิธี รวมทั้งแสดงให้เห็นความสำคัญของการรู้จักควบคุมจิตใจไม่ให้เกิดการแก้แค้น รวมทั้งการรู้จักแผ่เมตตาและการให้อภัยซึ่งเป็นคุณธรรมตามหลักการของพุทธศาสนา และเป็นหลักธรรมที่ก่อให้เกิดสันติภาพทั้งในเชิงบุคคลและส่วนรวมอีกด้วย

นอกจากนั้นผู้ประพันธ์ยังการกล่าวถึงคุณค่าของการมีขันติธรรมในการนับถือศาสนา โดยนำเสนอผ่านบทสนทนาในระหว่างการต้อนรับแขกเมืองของพระเจ้าจักรา มีการวิจารณ์ถึงการกระทำของกษัตริย์ในโลกตะวันตกที่หลงใหลในอำนาจ และพยายามขยายอาณาจักรของตนโดยการทำสงคราม และใช้ความเชื่อทางศาสนาเป็นเครื่องมือโดยไม่เคยคำนึงถึงความเคียดรื้อนของประชาชน การกล่าวถึงขันติธรรมในแง่นี้ยังแสดงให้เห็นโทษของกิเลสอันเป็นที่มาของการขาด

สันติภาพตามแนวคิดของพระธรรมปิฎกอีกด้วย นั่นคือกิเลสที่เรียกว่า ทิฐิ คือการยึดติดในความคิดของตนเป็นใหญ่ โดยไม่ยอมรับฟังผู้อื่น ส่วนทัศนะของคานธีเรื่องขันติธรรมในการนับถือศาสนานั้น คานธีได้กล่าวถึงความสำคัญของการให้ความเคารพในศาสนาอื่นไว้หลายที่ และเป็นปรัชญาสำคัญของหลักอหิงสาของคานธี นอกจากนั้นความคิดของคานธียังสอดคล้องกับหลักของการสละซึ่งความยึดติดในตัวตนในแง่ของลัทธิความเชื่อ หรือทิฐิ ตามแนวคิดของพุทธศาสนาอีกด้วย คานธีได้กล่าวถึงความสำคัญอย่างเท่าเทียมกันของศาสนาต่างๆในโลกไว้อย่างน่าสนใจในบทความที่ชื่อ “ศาสนาและสังฆะ” โดยได้กล่าวไว้ว่า

“...พระผู้เป็นเจ้าได้ทรงสร้างศาสนาขึ้นหลายศาสนา ในทำนองเดียวกับที่พระองค์ได้ทรงสร้างผู้นับถือศาสนาขึ้นมากมาย จะให้ข้าพเจ้าคิดได้อย่างไรว่าศาสนาของเพื่อนบ้านคือยกว่าศาสนาของข้าพเจ้า และเขาควรจะเลิกนับถือศาสนาของเขา แล้วหันมานับถือศาสนาของข้าพเจ้า ในฐานะที่เป็นมิตรที่แท้จริงและซื่อสัตย์ ข้าพเจ้าจะทำได้ก็แต่เพียงสวดมนต์ไหว้พระขอให้เพื่อนบ้านของข้าพเจ้าเจริญยิ่งขึ้น และบรรลุความสมบูรณ์ในศาสนาที่เขา นับถือ ในคฤหาสน์ของพระผู้เป็นเจ้านั้นย่อมมีหลายห้องหอยและแต่ละห้องหอยย่อมมีความศักดิ์สิทธิ์เท่าเทียมกัน...”(มหาตมา คานธี, 2539: 103)

จะเห็นได้ว่าการจะสละกิเลสตัวที่เรียกว่าทิฐิ หรือการยึดมั่นในตัวตนนั้น ผู้ปฏิบัติจะต้องอาศัยการควบคุมจิตใจของตนเองเป็นอย่างมาก การที่ปรีดี พนมยงค์นำเสนอแนวคิดเรื่องขันติธรรมในแง่นี้ แสดงให้เห็นว่าปรีดี พนมยงค์ไม่ได้ละเลยความสำคัญของการควบคุมภายในของมนุษย์อันจะนำมาซึ่งสันติภาพส่วนบุคคลและสันติภาพของสังคมแต่อย่างใด

นอกจากนั้นในเนื้อเรื่อง ผู้ประพันธ์ยังกล่าวถึงการมีขันติธรรมในแง่ของการเคารพชีวิตผู้อื่นไม่ว่าคนนั้นจะเป็นใครก็ตาม เช่น การเสนอเนื้อหาของเรื่องในเชิงวิจารณ์ลักษณะและท่าทีของพระเจ้าหงสาที่ไม่ให้การเคารพชีวิตทหารของตนเองที่ได้สู้รบเพื่อชาติตลอดมา ในฉากที่พระเจ้าหงสาใช้หอกสังหารทหารซาราที่ออกมาต่อต้านการประกาศสงครามของพระเจ้าหงสา ฉากนี้นอกจากจะเป็นการแสดงให้เห็นข้อเสียของโทสจริตที่ครอบงำพระเจ้าหงสาแล้ว ยังเป็นการวิจารณ์การขาดขันติธรรมของพระเจ้าหงสาในแง่ที่ไม่ให้การเคารพต่อความคิดของผู้อื่น และถึงขนาดทำลายชีวิตผู้อื่นเพียงเพราะเขาไม่คล้อยตามความคิดของตน การกล่าวถึงขันติธรรมในลักษณะดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าผู้ประพันธ์ให้ความสำคัญกับการควบคุมตนเองของมนุษย์ให้พ้นจากอำนาจฝ่ายต่ำของโทสจริต ซึ่งผู้ประพันธ์เห็นว่าเป็นตัวทำลายทั้งสันติภาพของบุคคลและสันติภาพของส่วนรวม เพราะการที่มนุษย์ถูกครอบงำด้วยโทสจริตนั้น ในแง่ของบุคคลก็จะทำให้เกิดทุกข์เพราะความรุ่มร้อนที่ถึงโถมอยู่ในจิตใจ ดังที่ผู้ประพันธ์ได้บรรยายผ่านลักษณะของพระเจ้าหงสาที่ทรงรุ่มร้อน

ไปด้วยความโกรธประดุจมีไฟมาเผาผลาญ และเมื่อไม่ทรงสามารถควบคุมความโกรธได้ก็ทรงกระทำกรณีย์ที่เป็นภัยร้ายแรงต่อผู้อื่น นั่นคือการคร่าชีวิตประชาชนผู้บริสุทธิ์อย่างเลือดเย็น และนั่นคือที่มาของการขาดสันติภาพของสังคมในที่สุด เพราะถ้าหากสังคมใดประกอบไปด้วยบุคคลเช่นพระเจ้าหงสา สังคมนั้นก็คงหาความสุขไม่ได้

อย่างไรก็ตาม ในคำสอนเรื่องการมอบความรักความเมตตาให้แก่ศัตรูซึ่งเป็นหลักการของอหิงสาและเป็นคุณลักษณะสำคัญของพระโพธิสัตว์นั้น ผู้ประพันธ์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ได้ตั้งคำถามที่น่าสนใจไว้ว่า “ความรักเช่นนั้นจะเกิดขึ้นได้จริงหรือ” ในเมื่อ “บุคคลเช่นพระเจ้าแผ่นดินซึ่งมีการกึ่งในการนำประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการปกป้องบ้านเมืองอริราชศัตรูที่ต้องการเข้ามาทำลาย พระเจ้าแผ่นดินจะมอบความรักให้กับศัตรูของบ้านเมืองได้อย่างไร จะไม่เป็นการทรยศต่อประชาราษฎร์หรือ” (*พระเจ้าช้างเผือก*, น.31)

คำตอบของพระภิกษุ และการสรุป รวมทั้งการตั้งปณิธานของพระเจ้าจักราในตอนต่อมา เป็นสิ่งที่น่าสนใจ เพราะแสดงให้เห็นทัศนะของผู้ประพันธ์ต่อหลักการในเรื่อง ความรักความเมตตาต่อฝ่ายตรงข้าม ซึ่งเกี่ยวข้องกับตรงกับกระบวนทัศน์สันติวิธีของปรีดี พนมยงค์

พระภิกษุได้ตอบคำถามข้อนี้ของพระเจ้าจักราว่า

“พระโพธิสัตว์...ผู้เปี่ยมด้วยเมตตาและกรุณาธรรมเปรียบเสมือนดอกบัวบริสุทธิ์ที่ผุดเหนือโคลนตมโดยปราศจากมลทิน อาตมาพยายามอยู่เสมอที่จะชี้ให้มหาบพิตรเห็นสภาวะอันเปี่ยมด้วยความสุขของพระโพธิสัตว์จากคำสอนที่อาตมาให้ไว้กับมหาบพิตร หากมหาบพิตรลองนำมาเพื่อเป็นแบบอย่างสำหรับมหาบพิตรในการดำเนินชีวิตเพื่อนำพระองค์ไปสู่ความปิติสุขอันแท้จริง พระพุทธองค์นั้นเป็นบุคคลที่ทำได้ยาก สูงส่งและสมบูรณ์ไปทุกอย่าง เกินกว่ามนุษย์ธรรมดาเช่นเราจะปรารถนาหรือหวังให้ทัดเทียมได้” (*พระเจ้าช้างเผือก*, น.31)

เมื่อพระเจ้าจักราได้แสดงความเห็นด้วยต่อคำตอบนั้น พระภิกษุก็ได้เสริมว่า

“....การกระทำเช่นว่าย่อมอยู่ในพระปรีชาสามารถ เพราะพระเจ้าแผ่นดินเองก็เป็นบุคคลพิเศษในมนุษย์ทั้งหลายอยู่แล้ว ต่างกันแต่ว่ากษัตริย์พระองค์ใดเล่า ที่จะทรงรู้ต้องพระประสงค์ และสามารถบำเพ็ญกรณียกิจดังว่านี้ได้สำเร็จ”
พร้อมกันนั้นก็เสริมว่า

“การกระทำอันมีศีลธรรมเช่นนี้ จักต้องมีกำลังใจอันแข็งแกร่งกว่าปกติ เพื่อปกป้องผู้อื่น แต่ในขณะที่เดียวกันก็อาจจะเป็นการกระทำอันก่อปรัดด้วยเมตตาจิตหรือการให้อภัยซึ่งผู้สูงส่งคอยปฏิบัติต่อประชาชนของตน...” (พระเจ้าข้างเผือก, น.31)

จะเห็นได้ว่าคำตอบของพระภิกษุ นั้นสามารถตีความได้ 2 นัย คือ การมีความรักความเมตตาต่อศัตรูนั้นเป็นสิ่งที่ยากยิ่ง มีเฉพาะบุคคลที่พิเศษอย่างเช่นพระพุทธเจ้า และพระมหากษัตริย์ ซึ่งถือเป็นสมมติเทพเท่านั้นที่จะทำได้ เพราะ “...พระพุทธองค์นั้นเป็นบุคคลที่ทำได้ยาก สูงส่ง และสมบูรณ์ไปทุกอย่าง เกินกว่ามนุษย์ธรรมดาเช่นเราๆ จะปรารถนาหรือหวังให้ทัดเทียมได้...” และ “...พระเจ้าแผ่นดินเองก็เป็นบุคคลพิเศษในมนุษย์ทั้งหลายอยู่แล้ว...” ดังนั้นการมีความรักความเมตตาให้แก่ศัตรูจึงเป็นสิ่งที่มนุษย์ธรรมดาทั่วไปทำไม่ได้ หากแต่โดยนัยทางการกระทำของพระเจ้าจักราที่ ได้แสดงออกในเรื่องความรักความมีเมตตาต่อศัตรู และโดยสารเรื่องสันติภาพที่ผู้ประพันธ์ต้องการสื่อ นั้น ทำให้คำว่า “พระเจ้าแผ่นดิน” ในเรื่องนี้สามารถตีความรวมไปถึงผู้นำประเทศที่เป็นบุคคลธรรมดาโดยทั่วไป ดังนั้นจึงทำให้ผู้อ่านสามารถตีความนัยแห่งคำตอบของพระภิกษุ ได้ว่า การมีความรักความเมตตาต่อศัตรูนั้นเป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกคนสามารถปฏิบัติได้ แต่จะต้องอาศัยกำลังใจอันแรงกล้า และความพยายามอันสูงส่งเท่านั้นเอง ซึ่งจะเห็นได้ว่าเป็นคำตอบที่ตรงกับแนวคิดของมหาตมะ คานธีที่ว่า การรักและเมตตาเฉพาะผู้ที่รักเรานั้นไม่ใช่หิงสา แต่การรักและเมตตาแก่ผู้ที่เกลียดเราคืออหิงสา โดยมหาตมะคานธีย้ำว่าท่านตระหนักดีว่าการปฏิบัติตนตามกฎแห่งความรักเช่นนี้ไม่ใช่เรื่องง่าย แต่การกระทำความคิดความงามทุกอย่างก็ล้วนเป็นเรื่องยากทั้งสิ้น และการรักคนที่เกลียดเรานั้นก็เป็นเรื่องยากที่สุด แต่คานธีย้ำว่าด้วยพระกรุณาธิคุณของพระผู้เป็นเจ้า แม้แต่เรื่องยากที่สุดเช่นนี้ก็กลายเป็นเรื่องง่ายได้ หากมนุษย์มีกำลังใจที่แน่วแน่ (2540: 138)

นอกจากนั้นผู้อ่านจะพบคำตอบต่อข้อถามนี้จากการกระทำในตอนท้ายเรื่องของพระเจ้าจักราที่ ได้ทรงปลดปล่อยเชลยศึกชาวหงสาทั้งหมด และทรงสั่งสอนให้ทั้งฝ่ายหงสาและอโยธยาได้ลืมความบาดหมางที่เคยมีต่อกัน และหันหน้ามาปรองดองกันเพื่อสันติสุขของโลก

สรุปแล้วหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาเรื่องอนิจจัง ความเมตตากรุณา และขันติธรรม ดูเหมือนจะเป็นคำสอนหลักประการหนึ่งที่ถือได้ว่าเป็นหัวใจของสันติวิธี และเป็นคำสอนที่นักคิดหลายท่านมีความเห็นตรงกันว่าเป็นหลักที่จะนำมาซึ่งสันติภาพของบุคคลและสันติภาพของโลก โดยเฉพาะแนวคิดเรื่องความรัก ความเมตตาต่อศัตรูและแนวคิดเรื่องขันติธรรมนั้น ไม่ได้มีอยู่ในแนวคิดของนักสันติวิธีที่เน้นการปฏิบัติสันติวิธีในวิถีชีวิตเช่น กัลดุงหรือมหาตมะ คานธี และผู้ที่รณรงค์เรื่องสันติภาพอย่างพระธรรมปิฎกเท่านั้น แต่นักสันติวิธีในสายสังคมนิยมอย่าง ชาร์ป

ก็ยอมรับว่า การที่มนุษย์สามารถระงับความเกลียดชังได้ นั่นจะเป็นปัจจัยที่ดีซึ่งต่อความสำเร็จของปฏิบัติการไร้ความรุนแรง (ดู 4.1.2 ข้อ 4)

ส่วนปรีดี พนมยงค์ ถึงแม้ว่าจะเน้นเรื่องสันติภาพในแง่ของเป้าหมาย และไม่ได้เคร่งครัดในเรื่องวิธีการอย่างนักสันติวิธีโดยทั่วไป แต่ในแง่ของสันติภาพและสันติวิธีเฉพาะบุคคล เช่น หลักการเรื่องความรักความเมตตาต่อศัตรูและหลักขั้นศีลธรรมนั้น ปรีดี พนมยงค์ให้ความสำคัญอย่าง มากและยอมรับว่าเป็นสิ่งที่มนุษย์จะต้องนำมาปฏิบัติไม่ว่าจะยากแค่ไหน เพราะนั่นหมายถึงการบรรลุถึงสันติภาวะที่แท้จริงตามครรลองของพุทธศาสนา

5.3 สันติภาพเชิงโครงสร้าง : หนทางสู่สันติภาพในสังคม

ถ้าศึกษาการทำงานของปรีดี พนมยงค์อย่างละเอียด สามารถกล่าวได้ว่าปรีดี พนมยงค์คือหนึ่งในนักสันตินิยมเชิงโครงสร้าง เพราะวัตถุประสงค์หลักในการทำงานทางการเมืองตลอดชีวิตของปรีดี พนมยงค์คือการพยายามปรับเปลี่ยนโครงสร้างของสังคมให้เอื้ออำนวยต่อความสุขของประชาชน โดยการพยายามขจัดความรุนแรงเชิงโครงสร้างที่เกิดขึ้นในสังคม อันเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดช่องว่างระหว่างศักยภาพของมนุษย์ (Potentiality) และสิ่งที่มนุษย์เป็นอยู่จริง (Actuality) ในการทำความเข้าใจกระบวนการทัศน์สันติวิธีในเชิงโครงสร้างของปรีดี พนมยงค์ได้สะดวกขึ้น ผู้วิจัยเลือกใช้แนวคิดของโยฮัน กัลดุงเป็นทฤษฎีหลักในการเปรียบเทียบ ทั้งนี้เพราะโยฮัน กัลดุงถือได้ว่าเป็นต้นแบบในการศึกษาสันติวิธีโดยใช้ทฤษฎีเชิงโครงสร้าง

5.3.1 สันติภาพเชิงโครงสร้างในทัศนะของนักทฤษฎีสันติวิธี

โยฮัน กัลดุง เป็นนักทฤษฎีสันติวิธีที่น่าเสนอแนวคิดเรื่องสันติภาพเชิงโครงสร้างอย่างชัดเจนและเป็นระบบ โดยได้เปิดประเด็นการศึกษาสันติภาพที่กว้างไกลออกไปกว่าการศึกษาเรื่องสงครามและความรุนแรงจากการเกิดสงคราม กัลดุงได้นำเสนอแนวคิดที่น่าสนใจและถือเป็นพัฒนาการก้าวสำคัญของการศึกษาสันติภาพ นั่นคือแนวคิดสันติภาพเชิงโครงสร้างที่ได้ขยายขอบเขตของสันติวิธีให้กว้างขวางออกไปครอบคลุมถึงมิติต่างๆในสังคม โดยไม่ได้หยุดอยู่แค่การต่อต้านสงคราม กังคุดมองว่าความรุนแรงในสังคมไม่ได้เกิดจากสงครามเพียงอย่างเดียว แต่ยังมี ความรุนแรงอื่นๆอีกมากมายในสังคมที่ผู้คนอาจจะไม่ได้ตระหนักหรือหลงลืมไปเนื่องจากความเคยชิน กัลดุงเรียกความรุนแรงเหล่านั้นว่า “ความรุนแรงเชิงโครงสร้าง” ดร. ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ ได้ให้

คำอธิบายความหมายของความรุนแรงไว้อย่างน่าสนใจในหนังสือ *ทำทนายทางเลือก : ความรุนแรงและการไม่ใช้ความรุนแรง* (2533) โดยผู้เขียนได้กล่าวถึงความรุนแรงว่ามีลักษณะเป็นกระบวนการ (process) ซึ่งประกอบด้วย ที่มา (sources) ของความรุนแรง เป้าหมายของความรุนแรง และเหยื่อของความรุนแรง และในประเด็นที่มาของความรุนแรงนั้น จะนำไปสู่การแยกประเภทความรุนแรง โดยที่ความรุนแรงซึ่งมาจากการกระทำของบุคคล และมีผลในเชิงการทำร้ายร่างกายนั้น เรียกว่า “ความรุนแรงทางตรง” (Direct Violence) ส่วนความรุนแรงอีกประเภทหนึ่งซึ่งไม่ได้มีที่มาจากตัวบุคคลแต่มาจากโครงสร้างของสังคมโดยรวม เรียกว่า “ความรุนแรงเชิงโครงสร้าง” (Structural Violence)

ความรุนแรงเชิงโครงสร้างนี้ อาจส่งผลกระทบต่อทั้งร่างกายและจิตใจของมนุษย์ และไม่ว่าจะหาตัวผู้กระทำได้หรือไม่ก็ไม่มีประโยชน์อะไรถ้าไม่ได้แก้ไขที่ต้นเหตุใหญ่คือสังคม เนื่องจากความรุนแรงเช่นนี้เกิดขึ้นและดำรงอยู่ในโครงสร้างของสังคม ส่งผลให้เกิดช่องว่างระหว่างศักยภาพของมนุษย์ (potentiality) กับสิ่งที่มนุษย์เป็นอยู่จริง (actuality) เป็นการขัดขวางความเท่าเทียมกันของโอกาสในชีวิต โดยเฉพาะเมื่อตัวการที่มาขัดขวางโอกาสนั้นไม่ใช่ตัวบุคคลแต่เป็นระบบหรือโครงสร้างของสังคม ดร. ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ ได้ยกตัวอย่างประกอบคำอธิบายกรณีความรุนแรงเชิงโครงสร้างที่น่าสนใจไว้หลายกรณี เช่น การที่เด็กๆ ในประเทศไทยซึ่งมีศักยภาพ (potentiality) ที่จะเติบโตขึ้นมาเป็นทรัพยากรที่มีคุณค่าของสังคมได้ แต่ในความเป็นจริง (actuality) เขาเหล่านั้นอาจต้องมาตายด้วยโรคคอหอยคั่งตั้งแต่ยังเล็ก แสดงให้เห็นว่าศักยภาพของเขาถูกจำกัดโดยไม่จำเป็นเนื่องจากเหตุการณ์นี้เกิดขึ้นในประเทศที่สามารถป้องกันไม่ให้เด็กเหล่านั้นต้องตายก่อนวัยอันควร ยิ่งกว่านั้นยังสามารถเลี้ยงดูให้เขาเติบโตขึ้นมาเป็นทรัพยากรที่มีคุณค่าได้ แต่สังคมก็ไม่ได้กระทำการดังกล่าว (ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, 2533: 26-27) หรือกรณีการอดอาหารของพลเมืองโลกในที่ต่างๆ ก็แสดงให้เห็นความรุนแรงเชิงโครงสร้างที่เกิดจากการกระทำของระบบสังคมโลก เนื่องจากในขณะที่พลเมืองในหลายๆ ประเทศของโลกมีชีวิตที่สุขสบาย กินอยู่อย่างหรูหราและฟุ่มเฟือย แต่พลเมืองในอีกส่วนของโลกกำลังอดตาย ทั้งๆ ที่ทรัพยากรหรือผลผลิตของโลกนั้นสามารถเลี้ยงดูผู้คนในโลกให้มีความเป็นอยู่ที่ดีได้ไม่ต่างกัน สังเกตได้ง่ายๆ จากการที่บางประเทศต้องเอาอาหารไปทิ้งทะเล เพื่อรักษาราคาสินค้าประเภทอาหารไม่ให้ตก เนื่องจากการผลิตที่มากเกินไปความต้องการของตลาด แต่ขณะเดียวกันประชากรโลกอีกส่วนกำลังอดตายเนื่องจากขาดอาหาร ตัวอย่างเหล่านี้คือความรุนแรงเชิงโครงสร้างที่เกิดขึ้นจากระบบของสังคม และไม่สามารถระบุตัวผู้กระทำที่แน่นอนได้ ดังนั้นจึงสรุปว่าเป็นความบกพร่องของระบบสังคม และตราบไคที่ยังมีช่องว่างระหว่างศักยภาพของมนุษย์กับสิ่งที่มนุษย์เป็นอยู่จริงเช่นนี้ ตราบนั้นสันติภาพที่แท้จริงก็ยังไม่เกิดขึ้นแม้ว่าโลกอาจจะปราศจากสงครามแล้วก็ตาม

5.3.2 ปรีดี พนมยงค์กับการส่งเสริมสันติภาพเชิงโครงสร้าง

ปรีดี พนมยงค์ เป็นบุคคลอีกท่านหนึ่งที่ต่อสู้เพื่อสันติภาพของสังคม โดยไม่ได้หยุดอยู่ที่ความพยายามในการหลีกเลี่ยงความรุนแรงทางตรง แต่ยังรวมถึงความพยายามในการจัดความรุนแรงเชิงโครงสร้าง และนำมาซึ่งสันติภาพที่แท้จริงของสังคม แม้ปรีดี พนมยงค์จะไม่ได้ระบุว่าตนเองต่อสู้เพื่อสันติภาพเชิงโครงสร้าง หรือระบุว่าตนเองเป็นนักสันตินิยม แต่สิ่งที่ปรีดี พนมยงค์พยายามทำอยู่ตลอดเวลาคือการดำรงไว้และการสร้างเสริมสันติภาพให้แก่สังคม ทั้งที่เป็นสันติภาพทางตรง เช่น การต่อต้านสงคราม ดังที่ได้ศึกษาตัวอย่างไปแล้วอย่างมากมายในงานเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* และในงานทางการเมืองทั้งภายในประเทศและระหว่างประเทศ และการสร้างเสริมสันติภาพเชิงโครงสร้าง ในแง่ของการส่งเสริมความเป็นอยู่ที่ดีให้แก่ประชาชน และความพยายามในการแก้ไขความผิดพลาดของระบบสังคมที่เป็นตัวบั่นทอนศักยภาพของประชาชนจากความจริงที่ควรจะเป็น

การมองสังคมในเชิงโครงสร้างของปรีดี พนมยงค์ น่าจะได้รับอิทธิพลมาจากแนวคิดทางสังคมศาสตร์สายสังคมนิยมที่พิจารณาสังคมในเชิงโครงสร้าง ดังจะเห็นได้จากข้อเขียนในหนังสือ *ความเป็นอนิจจังของสังคม* (2513) ซึ่งปรีดี พนมยงค์ได้กล่าวถึงชนชั้นทางสังคมและการเปลี่ยนแปลงของระบบสังคมซึ่งเริ่มจากสังคมแบบปฐมสหการหรือสังคมในแบบดั้งเดิมที่มนุษย์ยังมีการช่วยเหลือกันและไม่มี การแบ่งแยกชนชั้น ต่อมาก็เปลี่ยนแปลงเป็นสังคมในรูปแบบต่างๆ ที่ก่อให้เกิดการแบ่งแยกชนชั้นและการกดขี่กัน เช่น ระบบทาส ระบบศักดินา ระบบชนานูภาพหรือระบบทุน และพัฒนาไปจนถึงสังคมในแบบสังคมนิยมที่การกดขี่ทางชนชั้นจะหมดไปและเป็นสังคมที่ดำรงตามอุดมคติ นอกจากนั้นปรีดี พนมยงค์ก็ได้กล่าวถึงความขัดแย้งภายในชนชั้นและระหว่างชนชั้นที่เป็นตัวทำให้สังคมมีการพัฒนาไปสู่รูปแบบที่ต้องการ การมองพัฒนาการทางสังคมในลักษณะเช่นนี้มีความคล้ายคลึงอย่างมากกับแนวคิดสังคมนิยมในรูปแบบต่างๆ เช่น แนวคิดของคาร์ล มาร์กซ์ ที่กล่าวถึงโครงสร้างของสังคมและการต่อสู้ทางชนชั้นในสังคมอันจะนำไปสู่พัฒนาการของสังคม

ในทางทฤษฎีสันติภาพนั้น แนวคิดเรื่องสันติภาพเชิงโครงสร้างซึ่งเสนอให้มองปัญหาจากระบบของสังคมหรือโครงสร้างของสังคม มีที่มาจากแนวคิดเรื่องความรุนแรงเชิงโครงสร้างที่กัลดุงใช้ในการตอบโต้ข้อวิพากษ์ของนักสังคมศาสตร์สายสังคมนิยมอย่าง Herman Schmid ที่โจมตีการวิจัยสันติภาพว่าเป็นเพียงกลไกในการทำให้ทุกสิ่งสงบลง และเป็นเครื่องช่วยรักษาสถานภาพเดิม (Status Quo) ของมนุษย์ และสนใจเพียงการจัดการความขัดแย้งโดยไม่ได้แก้ปัญหาสังคมอย่างแท้จริง (คู ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, 2539: 26) ดังนั้นกัลดุงจึงได้นำเสนอแนวคิดในการ

ขยายขอบเขตการวิจัยสันติภาพออกไปจากเดิมที่มักมุ่งเน้นในเรื่องการกำจัดสงครามไปเป็นการกล่าวถึงปัญหาของสังคมในเชิงโครงสร้าง และทำให้การวิจัยสันติภาพสามารถให้คำชี้แจงแก่ข้อวิพากษ์ของนักสังคมศาสตร์สายสังคมนิยมได้ในแง่ที่ว่าสันติภาพของสังคมไม่ได้เกิดจากการที่สังคมปราศจากความรุนแรงทางตรง เช่น สงคราม หรือการฆ่าฟันกันเท่านั้น แต่ต้องเกิดจากการที่สังคมปลอดพ้นจากความรุนแรงเชิงโครงสร้างที่เกิดจากความผิดพลาดของระบบสังคมด้วย

นอกจากนั้นการวิจัยสันติภาพที่ให้ความสำคัญกับแนวคิดสันติวิธีอย่างงานของกัลดุง ยังมีความแตกต่างจากแนวคิดสังคมนิยมที่กล่าวถึงการต่อสู้ทางชนชั้นและการทำลายล้างชนชั้นที่กดขี่ด้วยการใช้กำลัง เช่น แนวคิดของมาร์กซ์ แนวคิดสันติวิธีมองว่าการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคมต้องได้มาด้วยวิธีการที่สันติเท่านั้น ไม่ใช่การทำลายล้างโดยการใช้ความรุนแรงหรือการใช้กำลัง ปรีดี พนมยงค์เองได้รับอิทธิพลจากแนวคิดสังคมนิยมอย่างมาก แต่สิ่งที่ทำให้ปรีดี พนมยงค์มีความแตกต่างจากนักสังคมนิยมโดยเฉพาะในสายมาร์กซิสต์คือ การที่ปรีดี พนมยงค์เรียกร้องให้ชนชั้นต่างๆในสังคมร่วมมือกันโดยเห็นแก่ส่วนรวม ไม่ใช่ใช้วิธีการแบ่งแยกและต่อสู้กันระหว่างชนชั้น (ดู เฉลิมเกียรติ ฝวนวล, 2529: 334)

นอกจากนั้นเฉลิมเกียรติ ฝวนวลยังได้วิเคราะห์แนวคิดของปรีดี พนมยงค์ในเรื่องการใช้กำลังหรือความรุนแรงในการต่อสู้ทางชนชั้นไว้อย่างน่าสนใจ โดยได้สรุปไว้ว่าปรีดี พนมยงค์มีความมุ่งหวังและความปรารถนาถึงสังคมที่มีสันติภาพและการเปลี่ยนแปลงสังคมโดยปราศจากความรุนแรง(2529: 335) ดังจะเห็นได้ว่าสิ่งที่ปรีดี พนมยงค์กล่าวถึงเสมอคือการเสียดสละเพื่อส่วนรวมและการรักกันฉันท์พี่น้องหรือแนวคิดเรื่องภราดรภาพ (ดู 4.2.2) กล่าวได้ว่าในทัศนะของปรีดี พนมยงค์นั้นการใช้กำลังทางการเมืองโดยตัวของมันเองไม่ใช่สิ่งที่พึงปรารถนา แต่ก็สามารถมีเหตุผลที่เหมาะสมได้ ในกรณีที่เป็นทางผ่านอันจำเป็นเพื่อนำไปสู่สภาวะในอุดมคติหรือเพื่อสังคมที่ดีงาม เช่น ในสภาวะทางสังคมที่สูงงอมถ้ำสำหรับการเปลี่ยนแปลง และมีความปรารถนาาร่วมกันของสมาชิกในสังคมที่จะปรับเปลี่ยนทิศทางของสังคมสู่แนวทางที่พึงประสงค์ สภาวะเช่นนี้จะนำไปสู่การเผชิญหน้ากันระหว่างฝ่ายตรงข้ามได้ และอาจจบลงที่การใช้กำลังหรือการใช้ความรุนแรงได้ อย่างไรก็ตาม การใช้กำลังในทัศนะของปรีดี พนมยงค์อยู่ในขอบเขตหนึ่งไม่ใช่การทำลายอย่างล้างผลาญ และเป็นไปเพื่อระบอบประชาธิปไตยที่เอื้อประโยชน์ต่อคนส่วนใหญ่ของสังคม (ดู เฉลิมเกียรติ ฝวนวล, 2529: 334-337) จะเห็นได้ว่าการที่ปรีดี พนมยงค์ไม่ได้ปฏิเสธการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคมโดยการใช้ความรุนแรงนี้ ทำให้เป็นข้อแตกต่างจากนักสันติวิธีอย่างโยฮัน กัลดุง แต่ทั้งสองท่านก็มีแนวคิดที่เหมือนกันคือการมองสังคมในเชิงโครงสร้างและความปรารถนาที่จะสร้างสรรค์สันติภาพให้แก่สังคมไม่เพียงแต่ในแง่ที่ปราศจากความรุนแรงทางตรงเท่านั้นแต่รวมถึงการปราศจากความรุนแรงในเชิงโครงสร้างด้วย

จากการศึกษาพบว่าปรีดี พนมยงค์ใช้วิถีทางการเมืองในการต่อสู้เพื่อให้เกิดสันติภาพดังกล่าว โดยเริ่มจากการแก้ไขระบบการปกครองประเทศซึ่งสังเกตเห็นว่าเป็นตัวบั่นทอนศักยภาพของมนุษย์ นั่นคือการเปลี่ยนแปลงการปกครองของไทยจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นระบอบประชาธิปไตยแบบมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขในปี พ.ศ. 2475 โดยสิ่งที่ก่อให้เกิดแนวคิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองของปรีดี พนมยงค์นั้น ถ้าพิจารณาจากมุมมองของสันติภาพเชิงโครงสร้างจะเห็นได้ว่าความเป็นไปในสังคมไทยในขณะนั้นศักยภาพของคนไทยถูกจำกัดอยู่ที่บุคคลเพียงกลุ่มเดียว คือ “พวกเจ้า” เป็นผลให้ประชาชนของประเทศถูกกลืนสิทธิทั้งในด้านการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจและสังคม ดังนั้นเมื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้วปรีดี พนมยงค์ได้พยายามดำเนินการอย่างจริงจังเพื่อความอยู่ที่ดีขึ้นของประชาชน ถ้าพิจารณาตามหลักทฤษฎีสันติภาพเชิงโครงสร้าง กล่าวได้ว่าปรีดี พนมยงค์ได้ดำเนินการเพื่อลดช่องว่างระหว่างศักยภาพของมนุษย์ (Potentiality) และความเป็นจริงของชีวิตมนุษย์ (Actuality) ซึ่งเป็นปัญหาที่ทำให้เกิดความรุนแรงเชิงโครงสร้างและเป็นตัวบั่นทอนสันติภาพที่แท้จริงในสังคม

เนื่องจากความรุนแรงเชิงโครงสร้างมีความหมายครอบคลุมมิติต่างๆในสังคมหลายด้านทั้งในทางการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ การสวัสดิการสังคม ดังนั้นการจะพิจารณาในเรื่องสันติภาพเชิงโครงสร้างจึงครอบคลุมแง่มุมทางสังคมในทุกเรื่อง ปัญหาที่อยู่ว่าจะนิยามความรุนแรงเชิงโครงสร้างไว้แค่ไหน ตามทฤษฎีของโยฮัน กัลดุงนั้น เขาได้กล่าวถึงความรุนแรงเชิงโครงสร้าง โดยมุ่งประเด็นไปที่ภาวะการณ์ที่เป็นอุปสรรคต่อความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์ 4 ประการ คือ การดำรงชีวิตอยู่ (Survival) การมีความเป็นอยู่ที่ดี (Welfare) การมีเสรีภาพ (Freedom) และการมีความรู้ก็มีความหมายในชีวิต (Identity) กัลดุงมองว่าความต้องการทั้ง 4 ประการนี้เป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกคนมีความปรารถนาเหมือนกันในเบื้องต้น และถ้าความต้องการขั้นพื้นฐานนี้ไม่ได้รับการตอบสนองอย่างเพียงพอ มนุษย์ก็จะอยู่ในสภาวะที่เผชิญกับความรุนแรง ซึ่งถ้าพิจารณาในแง่นี้จะเห็นว่าความคิดของนักทฤษฎีสันติภาพอย่างกัลดุง และความเห็นของนักปฏิวัติอย่างปรีดี พนมยงค์ก็ไม่ได้แตกต่างกันเลยโดยหลักการพื้นฐาน เพียงแต่ปรีดี พนมยงค์พยายามทำให้คนในชาติของตนได้รับการตอบสนองทางปัจจัยพื้นฐานเหล่านี้ซึ่งเป็นรูปธรรม โดยการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองซึ่งปรีดี พนมยงค์กล่าวว่าเป้าหมายประการหนึ่งก็เพื่อการเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจและมองว่าการปฏิวัติหรือที่ปรีดี พนมยงค์เรียกว่า “อภิวัฒน์” นั้นในที่สุดแล้วก็จะนำไปสู่ความมีชีวิตที่ดีกว่าของประชาชน นั่นคือการมีสันติสุขอย่างแท้จริงของคนในสังคมที่ปรีดี พนมยงค์เรียกว่าสังคมพระศรีอารีย์

จากแนวคิดเรื่องความต้องการในการเปลี่ยนแปลงระบบ อันนำมาซึ่งการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้น พบว่าปรีดี พนมยงค์ได้มองรากเหง้าของปัญหาในสังคมขณะนั้นเช่นเดียว

กับที่นักสันติภาพเชิงโครงสร้างมอง โดยมองว่าระบบของสังคมคือสิ่งที่ก่อความรุนแรงหรือการขาดสันติภาพให้กับประชาชน ดังนั้นการแก้ไขปัญหาสังคมเพื่อก่อให้เกิดสันติสุขจึงต้องแก้ทั้งระบบ จากการศึกษาประวัติการทำงานทางการเมืองพบว่าปรีดี พนมยงค์มองปัญหาของสังคมแบบเดียวกับนักสันติภาพเชิงโครงสร้าง นับจากแนวคิดในการริเริ่มการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองที่มีเป้าหมายหลักประการหนึ่งคือเพื่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ปรีดี พนมยงค์ได้ร่าง *เค้าโครงการเศรษฐกิจ* ขึ้นมาเพื่อเสนอแก่คณะราษฎร โดยมีแนวคิดหลักที่นำมาจากลัทธิโซลิดาไรสม์(Solidarism)ซึ่งถือว่า “มนุษย์ทุกคนที่เกิดมาพร้อมกันต้องเป็นเจ้าหนี้ต่อกัน(Solidarism) มนุษย์ต้องช่วยเหลือกัน พึ่งพาอาศัยกัน แต่ละคนมีหนี้ทางจริยธรรมต่อกัน เช่นคนจนก็เพราะผู้ชนทำให้จนได้ ดังนั้นจึงต้องร่วมประกันภัยต่อกันและร่วมมือในการประกอบการเศรษฐกิจ...” (เฉลิมเกียรติ ผิวนวล, 2529: 146-147) และในแง่นี้ ดร. ชัยอนันท์ สมุทวณิชได้กล่าวถึงปรีดี พนมยงค์ไว้ว่า

“เขาเริ่มคิดว่าเราไม่อาจอธิบายสาเหตุของความจนจากลัทธิความเชื่อในเรื่องกรรมเก่าตามความเห็นของเขา คนจนเพราะผู้ชนทำให้จนได้ เช่น การปฏิวัติอุตสาหกรรม ทำให้คนจำนวนมากต้องว่างงาน เขาสรุปว่า มนุษย์ยากแค้น เพราะสภาพสังคมเศรษฐกิจมีส่วนทำให้เป็นเช่นนั้น ดังนั้นมนุษย์ต่างมีหนี้ตามธรรมจริยศาสตร์ต่อกันจำเป็นต้องร่วมประกันภัยต่อกัน และร่วมกันในการประกอบการเศรษฐกิจ” (ชัยอนันท์ สมุทวณิช, 2517: 120)

นอกจากนั้นในการวิเคราะห์สาเหตุแห่งการกระทำผิดของมนุษย์ในปาฐกถาเรื่อง “ปัญหาเกี่ยวแก่การลงอาชญาผู้กระทำผิดกฎหมาย” จะพบการมองปัญหาอย่างนักสันตินิยมเชิงโครงสร้างของปรีดี พนมยงค์ได้อย่างชัดเจน ปรีดี พนมยงค์ได้กล่าวถึงลัทธิ 2 ลัทธิที่ได้วิเคราะห์ถึงสาเหตุแห่งการกระทำผิดของมนุษย์ โดยลัทธิแรกได้กล่าวถึงสาเหตุส่วนตัวของผู้กระทำผิด โดยพิจารณาที่ลักษณะทางกายภาพ เช่น ลักษณะอวัยวะของผู้กระทำผิด และพิจารณาถึงสาเหตุส่วนบุคคลของผู้กระทำผิด ส่วนอีกลัทธิจะค้นหาสาเหตุการกระทำผิดโดยพิจารณาถึงหมู่เหล่า ความสัมพันธ์สถานที่ ฐานะความเป็นอยู่และฐานะแห่งการดำรงชีพของผู้กระทำผิด ลัทธิหลังนี้มองว่าการที่มีผู้กระทำผิดนั้นเนื่องมาจากอาการภายนอกที่แวดล้อมผู้กระทำผิดซึ่งอาจเป็นเรื่องของสถานะทางศีลธรรมของประเทศหรือฐานะทางเศรษฐกิจ เช่น ความยากจน การขาดแคลน เป็นต้น ซึ่งปรีดี พนมยงค์เองมองว่าการกระทำผิดนั้นมีสาเหตุมาจากทั้งตัวบุคคลและภาวะแวดล้อมทางสังคม นั่นคือระบบสังคมมีส่วนทำให้มนุษย์ทำผิดด้วย ส่วนในการป้องกันการกระทำผิดนั้นปรีดี พนมยงค์ได้เสนอให้แก้ที่สาเหตุอันเป็นสมมติฐานแห่งการกระทำผิด เช่น การจัดการศึกษาอบรมในทางศีลธรรมและการจัดการทางเศรษฐกิจ (ทิพวรรณ เข็มธีรสกุล, 2531: 67) จะเห็นว่าการที่ปรีดี พนมยงค์มีความเห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างปัญหาทางสังคมกับปัญหาทางเศรษฐกิจนั้น ถ้า

พิจารณาตามแนวคิดของสันติภาพเชิงโครงสร้างแล้วคือการสนองตอบปัจจัยขั้นพื้นฐานของมนุษย์ในเรื่องการดำรงชีวิต (Survival) และการมีคุณภาพชีวิตที่ดี (Welfare) นั่นเอง

ส่วนในแง่ของปัจจัยขั้นพื้นฐานของมนุษย์ข้อที่ 3 ตามทัศนะของกัลดุงคือการมีเสรีภาพ (Freedom) นั้น จะเห็นได้ว่าปรีดี พนมยงค์มีทัศนะที่ไม่ต่างจากกัลดุงมากนัก แม้จะไม่มีหลักฐานว่านักคิดทั้งสองได้เคยเกี่ยวข้องกับในแง่ของการทำงานและอุดมการณ์ หรือมีอิทธิพลต่อกันในแง่ใด แต่การพิจารณาปัญหาสังคมของนักคิดทั้งสองท่านมีแนวทางการมองที่ใกล้เคียงกัน นั่นคือขณะที่กัลดุงพิจารณาถึงปัจจัยในการมีเสรีภาพและการมีเอกลักษณ์ของมนุษย์ว่าเป็นหนึ่งในสิ่งสำคัญขั้นพื้นฐานต่อสันติภาพของมนุษย์นั้น ปรีดี พนมยงค์คือนักคิดและนักปฏิบัติผู้ริเริ่มการก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองของประเทศ โดยมีจุดมุ่งหมายหลักสำคัญอย่างหนึ่งคือเพื่อสิ่งที่เรียกว่า“สิทธิของมนุษยชน”ซึ่งเป็นหัวใจหลักของการปกครองระบอบประชาธิปไตย ปรีดี พนมยงค์ได้อธิบายเรื่องหลักสิทธิมนุษยชนไว้ว่า มนุษย์ซึ่งเกิดมาย่อมมีสิทธิและหน้าที่ในอันที่จะดำรงชีวิตและรวบรวมกันอยู่ได้เป็นหมู่คณะ สิทธิและหน้าที่เหล่านี้ย่อมมีขึ้นจากสภาพตามธรรมชาติแห่งการเป็นมนุษย์นั่นเอง และอาจจำแนกออกได้เป็น 3 ประการคือ

- 1.ความเป็นอิสระ หรือ เสรีภาพ
- 2.ความเสมอภาค หรือ สมภาพ
- 3.ความช่วยเหลือซึ่งกันและกันฉันท์พี่น้อง หรือ การศรัทธา (อ้างถึงใน ทิววรรณ เข็มศิริสกุล, 2531: 99)

จะเห็นได้ว่าหลักการพื้นฐานทางสิทธิมนุษยชนประการแรกคือการกล่าวถึงเสรีภาพหรือความเป็นอิสระของมนุษย์ ซึ่งในทัศนะของปรีดี พนมยงค์คือความเป็นอิสระที่บุคคลอาจจะกระทำการใดๆได้ โดยไม่เป็นที่รบกวนและละเมิดต่อบุคคลอื่นซึ่งเป็นการตีความทางด้านการเมืองการปกครอง แต่ประเด็นสำคัญในแนวคิดเรื่องเสรีภาพในทัศนะของปรีดี พนมยงค์คือเสรีภาพนั้นจะต้องควบคู่ไปกับภาระหน้าที่ เสรีภาพที่จะก่อให้เกิดการเอาเปรียบกันมากขึ้นในสังคมเป็นสิ่งที่ไม่อาจยอมรับได้ ดังนั้นปรีดี พนมยงค์จึงคำนึงถึงความเสมอภาคหรือความเป็นธรรมในสังคมด้วย ส่วนแนวคิดเรื่องเสรีภาพหรือความเป็นอิสระในทัศนะของนักทฤษฎีสันติวิธีอย่างกัลดุงนั้นเป็นสิ่งที่เกี่ยวพันกับทัศนะเรื่องมนุษย์ โดยที่มนุษย์ในทัศนะของกัลดุง ประกอบด้วยองค์ประกอบสำคัญ 2 ด้าน คือ

1. Actuality หมายถึง ความเป็นตัวตนของมนุษย์ในขณะนั้น หรือ องค์ประกอบ ณ ปัจจุบันขณะของมนุษย์คนหนึ่งๆ

2. Potentiality หมายถึง ศักยภาพหรือความสามารถของมนุษย์ที่จะเป็นอะไรก็ได้ ซึ่งในแง่นี้จะแบ่งเป็น ศักยภาพส่วนบุคคล (Individual Potential) เช่น การที่คนๆหนึ่งมีศักยภาพที่จะนำตัวเองไปถึงระดับไหน เช่น การที่เด็กคนหนึ่งจะเติบโตขึ้นมาโดยมีศักยภาพที่จะเป็นถึงนายกรัฐมนตรีของประเทศ ศักยภาพส่วนที่สอง คือ ศักยภาพที่เป็นสากล (Universal Potential) เช่น การที่มนุษย์มีความสามารถที่จะมีชีวิตรอดอยู่ได้อย่างเหมาะสมตามอายุเฉลี่ยของคน มีชีวิตที่มีคุณภาพหรือมีความเป็นตัวของตัวเอง

ทั้งหมดนี้ถ้าได้รับการปิดกั้นก็จะนำมาซึ่งการขาดเสรีภาพ หรือ Freedom ดังนั้น Potential หรือ ศักยภาพทั้ง 2 ส่วนนี้จึงเป็นตัวแสดงเสรีภาพของมนุษย์ ถ้ามนุษย์ถูกปิดกั้นศักยภาพดังกล่าว มนุษย์ก็จะขาดเสรีภาพ (อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมได้ในภาคผนวก ข)

ส่วนผู้ที่รณรงค์เรื่องสันติภาพอีกท่านหนึ่งที่กล่าวถึงเสรีภาพหรือความเป็นอิสระของบุคคลไว้อย่างละเอียดคือพระธรรมปิฎก โดยในทัศนะของพระธรรมปิฎกนั้น เสรีภาพหรือความเป็นอิสระของมนุษย์ หมายถึงการที่มนุษย์เป็นอิสระจากกิเลส ไม่ตกเป็นทาสของกิเลส 3 ตัว คือ ตัณหา มานะ และทิฐิ

ส่วนปัจจัยขั้นพื้นฐานของมนุษย์ข้อที่ 4 ซึ่งกล่าวถึงถึง คือ การมีเอกลักษณ์และความรู้สึกมีความหมายในการมีชีวิต (Identity) นั้น แม้ปรีดี พนมยงค์จะไม่ได้กล่าวถึงโดยใช้ศัพท์อย่างเดียวกัน แต่ความพยายามของปรีดี พนมยงค์ในการทำให้ประเทศไทยเป็นประเทศประชาธิปไตย และพยายามปลูกฝังให้คนไทยรู้จักสิทธิและหน้าที่ขั้นพื้นฐานทางธรรมชาติของตนเองตามระบบประชาธิปไตย รวมทั้งความพยายามในการทำให้ประเทศไทยได้รับอิสรภาพจากการครอบงำสิทธิทางการศาลและทางเศรษฐกิจจากต่างชาติ นั้น ดูเหมือนจะเป็นตัวอย่างที่เด่นชัดของความพยายามในการดำรง Identity ของคนไทยไว้โดยส่วนรวม

จะเห็นว่าแนวคิดเรื่องปัจจัยพื้นฐานของมนุษย์ 4 ประการของกัลดุงนั้น ถ้าพิจารณาจากมุมมองทางการเมืองแล้วก็คือแนวคิดเกี่ยวกับหลักพื้นฐานทางสิทธิมนุษยชนนั่นเอง เพียงแต่ได้รับการจำกัดความจากต่างสำนักคิดจึงทำให้มีการให้คำอธิบายที่แตกต่างกัน โดยกัลดุงจะมุ่งเน้นในแง่ของสังคม ในขณะที่ปรีดี พนมยงค์นำเสนอจากมุมมองทางการเมือง แต่ท้ายที่สุดแล้วจุดมุ่งหมายของนักคิดทั้งสองก็คือความพยายามในการสร้างสรรค์สันติภาพที่ถาวรขึ้นในสังคม

การพิจารณาแนวคิดเรื่องสันติภาพเชิงโครงสร้างของปรีดี พนมยงค์นั้น นอกจากจะศึกษาได้จากตัวอย่างในการทำงานทางการเมืองแล้ว จากการศึกษาวรรณกรรมและภาพยนตร์เรื่อง พระ

เจ้าข้างเผือก นั้นแม้จะเป็นการเน้นถึงการต่อต้านสงคราม และส่งเสริมการอยู่ร่วมกันอย่างสันติระหว่างประเทศซึ่งเป็นเรื่องของการสร้างสรรค์สันติภาพทางตรงแล้ว พบว่าการกล่าวถึงหน้าที่ของกษัตริย์ในการรับใช้ประเทศชาติในแง่ของการส่งเสริมความเป็นอยู่ที่ดีของประชาชน (Welfare) การกล่าวถึงการดำรงอยู่ของชีวิต(Survival) การกล่าวถึงการมีเสรีภาพในชีวิต(Freedom) และการกล่าวถึงความรู้สึกมีความหมายในชีวิตของมนุษย์(Identity) นั้นมีอยู่อย่างครบถ้วนในเรื่อง พระเจ้าข้างเผือก โดยเฉพาะในคัมภีร์ทวนนิยาย ลักษณะเช่นนี้ทำให้เรื่องราวในพระเจ้าข้างเผือก ครอบคลุมไปถึงสันติภาพเชิงโครงสร้างในระดับหนึ่ง แม้จะไม่ได้เน้นในเรื่องความเป็นธรรมทางสังคม ความเป็นธรรมทางเศรษฐกิจ หรือความรุนแรงเชิงโครงสร้างในลักษณะอื่นๆมากนัก

ถ้ามองสภาวะการมีสันติภาพเชิงโครงสร้างโดยใช้แนวคิดของกัลดุงเป็นตัวตั้ง คือ การคำนึงถึงการปลอดจากความรุนแรงภายในขอบเขตของปัจจัยพื้นฐาน 4 ประการ คือการดำรงชีวิตอยู่ การมีความเป็นอยู่ที่ดี การมีเสรีภาพ และการมีเอกลักษณ์และความรู้สึกมีความหมายในชีวิต พบว่าปรีดี พนมยงค์ได้นำเสนอแนวคิดเหล่านี้ผ่านความคิดและการกระทำของตัวละครในเรื่อง พระเจ้าข้างเผือก ชัดเจนพอสมควร

ในนวนิยายเรื่อง พระเจ้าข้างเผือก ผู้ประพันธ์ได้กล่าวถึงสันติภาพในเชิงโครงสร้างไว้หลายครั้ง โดยเฉพาะการกล่าวถึงความสงบสุขของประชาชน อันเกิดจากความอยู่ดีกินดี ซึ่งผู้ประพันธ์ได้บรรยายไว้ในฉากต่างๆ เช่น การบรรยายถึงวิถีชีวิตที่สงบสุขและบ้านเมืองที่อุดมสมบูรณ์ของประชาชนชาวโยธยา ผู้ประพันธ์ได้บรรยายไว้ว่า

“แม่น้ำทั้งสองสายเป็นเส้นทางสำคัญในการสัญจรไปมาของราษฎรทั้งกลางวันและกลางคืน เรือลำน้อยเหล่านั้นแม้จะโคลงเคลงไปมา ก็ยังบรรทุกของเงินเพียบแปร์ มีทั้งผลไม้ หมา ปลาเค็ม เสื้อผ้าและเครื่องตกแต่งบ้านที่ทำจากไม้ เรือแล่นสวนกันไปมาอย่างช้าๆ ด้วยฝีมือคัดท้ายอันเชี่ยวชาญของคนพายเรือ จึงไม่มีอุบัติเหตุเกิดขึ้นแต่อย่างใด ทั้งสองฟากของลำน้ำเต็มไปด้วยเรือนแพ แลดูเหมือนสิ่งก่อสร้างขนาดเขื่องตั้งอยู่บนเรือท้องแบน และเนื่องแน่นไปด้วยตลาดที่ได้ยินเสียงผู้คนแข็งแ้ง แต่ไม่มีท่าจอดเรือ ทั้งนี้เพราะผู้คนที่อาศัยตามริมแม่น้ำก็ถือสิทธิ์ครอบครองพื้นที่ฝั่งตรงข้ามกับเรือนแพของตน ระหว่างฝั่งน้ำและตัวเรือนแพจะมีสะพานทอดข้าม ตัวเรือนแพจะถูกล้อมรอบด้วยเรือลำป็นลอยติดกันเป็นแพแน่นขนัด จนดูเหมือนแพจะชนกัน ผู้ที่ต้องการข้ามแม่น้ำจะเลือกเรือลำที่ต้องการโดยคนพายเรือจะนั่งอยู่ท้ายเรือดูท่าทางมันนอกมันใจ บางทีคนพายเรือจะต้องเดินข้ามเรือหลายๆลำที่มีของอยู่เพียบหน้า เมื่อแลดูเรือที่โคลงเคลงไปมาแล้วนำ

กลัวเสียเหลือเกินว่าเราจะพลาดเสียหลักได้ แต่ทั้งนี้ทุกคนในสังคมที่อยู่กับน้ำ ว่ายน้ำเป็น นับตั้งแต่เล็กจึงไม่มีใครกลัวเรื่องตกน้ำ หากมีใครหล่นลงน้ำ ก็จะเรียกเสียงหัวเราะอย่าง สนุกสนานได้เท่านั้น

กรุงอโยธยานับว่ามีชื่อระบือไปไกลจนเป็นที่รู้จักของนักท่องเที่ยวจากเมืองจีน ซึ่งผ่านมาทางเทือกเขาตอนเหนือ เป็นที่รู้จักของชาวต่างชาติจากอินเดียที่ผ่านไปทางป่าดงดิบทางด้านตะวันตก และเป็นที่ยอมรับสำหรับชาวยุโรปซึ่งบางครั้งอาจหลงทางอยู่หลายวัน ในภูมิภาคอันไกลโพ้นส่วนนี้ของโลก ชาวยุโรปเหล่านี้เดินทางมาเพื่อค้าขาย” (พระเจ้าช้างเผือก, น.5)

จะเห็นได้ว่าน้ำเสียงของผู้ประพันธ์ในการบรรยายสภาพบ้านเมืองก่อนการเกิดขึ้นของ สงคราม แสดงถึงควมมีชีวิตชีวาและความอยู่ดีกินดีของราษฎร ซึ่งแสดงให้เห็นสภาพบ้านเมืองที่มีสันติสุข

อย่างไรก็ตามน้ำเสียงของผู้ประพันธ์เปลี่ยนไป เมื่อบรรยายถึงชะตากรรมของประชาชนผู้ ไร้เดียงสาที่กำลังจะต้องประสบกับสภาวะสงคราม

“ตามชนเมืองนั้น ชีวิตประจำวันยังไม่ถูกภัยสงครามมากระทบ ยังมีการไถนา ด้วยคันไถอย่างโบราณ ใช้ควายลาก...

มองเห็นชวานาบางคนกำลังสาละวนกับการชักน้ำเข้านาโดยระบายน้ำจากคลอง ไกลๆเข้ามา แล้วจ่ายน้ำไปตามคลองส่งน้ำทั่วทั้งท้องทุ่ง...

นี่คือสภาพความสุขของชีวิตเกษตรกรรมตามชนบทซึ่งแสวงหาแต่ความสงบสุข และความอุดมสมบูรณ์ เมื่อได้ทอดพระเนตรทัศนียภาพเช่นนี้ พระเจ้าจักราจึงทรงข้อง พระราชหฤทัยว่า ทำไมหนอเจ้าพวกนกร้ายเหล่านั้นจึงต้องมากระทำการโหดร้ายรุนแรง กับชนผู้ไร้เดียงสา และขยันขันแข็งเหล่านี้ด้วย...” (พระเจ้าช้างเผือก, น.111)

จะเห็นได้ว่า “ความอยู่ดีกินดีของประชาชน” ดูเหมือนจะเป็นหัวข้อที่ผู้ประพันธ์กล่าวถึง เสมอเมื่อบรรยายถึงสภาพชีวิตที่สงบสุขของประชาชนชาวอโยธยา และการกล่าววิจารณ์ถึงผลร้าย ของสงครามที่มีต่อความสงบสุขของประชาชนเป็นสิ่งที่ผู้ประพันธ์ตั้งเป็นประเด็นคำถามต่อผู้ก่อ สงคราม ซึ่งในที่นี้ผู้ประพันธ์ใช้พระเจ้าหงสาเป็นตัวแทนของผู้กระทำการดังกล่าว

นอกจากนั้น จะพบการกล่าวถึงความคิดในเรื่อง “ความอยู่ดีกินดีของประชาชน” อีกครั้ง จากคำพูดของตัวเอกฝ่ายหญิง คือ เรณู ในตอนที่ได้รับการแต่งตั้งจากพระเจ้าจักราให้เป็นราชินี

กิตติมศักดิ์ ซึ่งเรณูก็ไม่ได้คัดค้านพระราชประสงค์ ยิ่งไปกว่านั้นกลับกล่าวอย่างห่วงใยถึงทุกข์สุขของราษฎร โดยได้ถวายคำแนะนำแก่พระเจ้าจักราในเรื่องการเลี้ยงดูนางสนมจำนวน 365 คนซึ่งถือเป็นโบราณราชประเพณีว่า

“ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดพะคะ ถึงหม่อมฉันจะเป็นเพียงราชินีกิตติมศักดิ์ ก็ขอให้หม่อมฉันได้ทูลว่า การเลี้ยงดูนางสนมทั้ง 365 นางนั้นจะเป็นการสิ้นเปลือง พระราชทรัพย์เหล่านี้ควรจะนำไปใช้ในการส่งเสริมความอยู่ดีกินดีให้แก่ประชาราษฎร์ และความรุ่งเรืองของประเทศ” (พระเจ้าช้างเผือก, น.148)

จะเห็นได้ว่า ความอยู่ดีกินดีของประชาชนและความรุ่งเรืองของประเทศ ดูเหมือนจะเป็นประเด็นหลักอีกประเด็นที่ผู้ประพันธ์สอดใส่ไว้ในเรื่อง ทั้งนี้โดยนำเสนอผ่านการบรรยายฉากซึ่งได้กล่าวถึงไปข้างต้น รวมทั้งการกล่าวผ่านคำพูดและทัศนคติของตัวละคร โดยผู้ประพันธ์ถือเป็นการกิจหลักของพระมหากษัตริย์ในการส่งเสริมความเป็นอยู่ที่ดีให้แก่ประชาชน

ส่วนนัยของการดำรงชีวิต การมีเสรีภาพ และการมีเอกลักษณ์และความรู้สึกมีความหมายในชีวิตนั้น เป็นสิ่งที่ระบอบอยู่ตลอดทั้งเรื่อง โดยจะพบว่าแนวคิดเรื่องเสรีภาพและการดำรงชีวิตนั้นจะได้รับการถ่ายทอดจากแนวคิดของตัวละครฝ่ายอโยธยาที่ได้รับความเจ็บแค้นจากการรุกรานของฝ่ายหงสา เริ่มจากความรู้สึกของพระมหากษัตริย์และบรรดาขุนนางชั้นผู้ใหญ่ของอโยธยาเมื่อทราบข่าวการประกาศการรุกรานของพระเจ้าหงสา โดยการส่งสาส์นขู่อโยธยาในเรื่องช้างเผือก ปฏิกิริยาของบรรดาขุนนางชั้นสูงแสดงให้เห็นถึงความรักชาติ และความรักในเสรีภาพได้อย่างดี เราจะเห็นได้ว่าเมื่อพระเจ้าจักราทรงบอกข่าวการข่มขู่ของพระเจ้าหงสาต่ออโยธยานั้น ปฏิกิริยาของบรรดาขุนนางก็คือ “บรรดาอำมาตย์เสนาบดีแสดงอาภักดิ์ปฏิกิริยาโกรธจนตัวสั่น หน้าตาแดงก่ำมือจับดาบข้างกายกันทุกคน” (พระเจ้าช้างเผือก, น.63)

ความรักในเสรีภาพของชาวอโยธยาได้รับการตอกย้ำอีกครั้งจากคำพูดของท่านเสนาบดีกรมวังเมื่อได้รับข่าวการโจมตีกาญจนบุรีของกองทัพหงสา ท่านขุนวังได้กล่าวกับเพื่อนขุนนางด้วยกันก่อนจะเข้าเฝ้าพระเจ้าจักราเพื่อทูลข่าวร้ายเรื่องการบุกรุกของหงสาวว่า “...เมื่อจำเป็นก็ยอมสละชีพ เราจะต้องไม่ทรยศต่อประชาราษฎร์ด้วยการยอมจำนนอย่างสิ้นศักดิ์ศรี เราพอใจในการเสียดสละยิ่งกว่าอยู่อย่างสงบแต่ไร้เกียรติ และเราก็ยอมจะไม่ยอมอยู่อย่างทาสของพระเจ้าหงสาเป็นแน่...” (พระเจ้าช้างเผือก, น.98) คำพูดของเสนาบดีกรมวังตอนนี้แสดงให้เห็นความตระหนักในเรื่องการมีเสรีภาพ(Freedom) ซึ่งในทัศนะของนักสันติภาพเชิงโครงสร้างอย่างกัลดุงคือปัจจัยหนึ่งในการวัดระดับความมีสันติภาพของสังคม และเรื่องราวตอนนี้ก็เป็นการเสนอแนวคิดที่กัลดุงเรียก

ว่าเป็นสิทธิในการดำรงชีวิต(Survival) ซึ่งสิทธิในการดำรงชีวิตหรือสิทธิที่จะมีชีวิตอยู่นั้นถือเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งในการวัดการมีอยู่ของความรุนแรงเชิงโครงสร้าง การที่ประชาชนชาวอโยธยาต้องเสี่ยงกับการขาดสิทธิในการดำรงชีวิตหรือการที่จะมีชีวิตอยู่ เนื่องจากการรุกรานของหงสา นั้น ถ้ามองโดยใช้ทฤษฎีของกัลดุงก็เป็นการแสดงให้เห็นภาพความรุนแรงที่เกิดขึ้นกับชาวอโยธยา และการที่สังคมไม่สามารถปลอดพ้นจากความรุนแรงก็แสดงให้เห็นว่าสังคมนั้นขาดสันติภาพ

ส่วนแนวคิดเรื่องการมีเอกลักษณ์และความรู้สึกมีความหมายในชีวิต (Identity) เป็นอีกประเด็นหนึ่งที่พบได้ในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* จากนัยที่แฝงมากับคำพูดของเสนาบดีกรมวังที่ประกาศยอมตายดีกว่าการยอมอยู่อย่างทาสของพระเจ้าหงสา แนวคิดนี้ของปรีดี พนมยงค์ ไม่ได้ปรากฏเพียงในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* เท่านั้น แต่ปรากฏอย่างเป็นรูปธรรมในการทำงานทางการเมืองของปรีดี พนมยงค์ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 เมื่อกองทัพญี่ปุ่นได้ยกพลขึ้นบกที่ประเทศไทย ซึ่งปรีดี พนมยงค์ถือว่าเป็นการรุกรานทางทหารอย่างเป็นทางการ และได้ยื่นยันกับคณะรัฐบาลในขณะนั้นอย่างแข็งขันว่าจะไม่ยอมวางอาวุธให้แก่ทหารญี่ปุ่นอย่างเด็ดขาด และจะต่อสู้กับการรุกรานของญี่ปุ่นจนลมหายใจสุดท้าย และปรีดี พนมยงค์ก็ได้พิสูจน์ให้เห็นถึงความยึดมั่นในอุดมการณ์ดังกล่าว โดยในระหว่างการเข้ายึดครองประเทศไทยของกองทัพญี่ปุ่นนั้น ปรีดี พนมยงค์ได้ร่วมมือกับเพื่อนร่วมอุดมการณ์อีกมากมายในการต่อสู้กับญี่ปุ่น โดยการจัดตั้งขบวนการใต้ดินที่เรียกว่า “เสรีไทย” และในที่สุดขบวนการดังกล่าวก็นำสิ่งที่นักสันติวิธีอย่างกัลดุงเรียกว่าความรู้สึกมีความหมายในชีวิต(Identity)และเสรีภาพ (Freedom) กลับมาให้แก่คนไทย และทำให้ประเทศไทยรอดพ้นจากการเป็นผู้แพ้ในสงครามโลกครั้งที่สองอย่างเต็มภาคภูมิ

แนวคิดเรื่องสันติภาพเชิงโครงสร้างในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* อาจจะได้รับคำแนะนำไม่มากและชัดเจนเท่าการต่อต้านสงครามที่เป็นรูปธรรม เพราะสิ่งที่ปรีดี พนมยงค์นำเสนอในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* จะเน้นเรื่องการต่อต้านสงครามและการแสดงให้เห็นผลร้ายของสงครามมากกว่า แต่กระนั้นการสอดแทรกแนวคิดเรื่องการรักในเสรีภาพ การตระหนักในสิทธิที่จะดำรงชีวิตอยู่ และการตระหนักในการมีเอกลักษณ์และความรู้สึกมีความหมายในชีวิต ที่ได้รับการสอดแทรกมาในเรื่องราวตอนต่าง ๆ นั้น เป็นการเสนอแนวคิดที่ตรงกับทัศนะเรื่องสันติภาพเชิงโครงสร้างของกัลดุงเป็นอย่างดี นอกจากนั้นการให้ภาพของตัวเอกทั้งฝ่ายหญิงและฝ่ายชายเป็นผู้ที่คำนึงถึงทุกข์สุขของอาณาประชาราษฎร์ ได้สะท้อนแนวคิดสันติภาพเชิงโครงสร้างของผู้ประพันธ์ออกมาด้วยเช่นกัน และแสดงให้เห็นว่าปรีดี พนมยงค์ยึดถือว่าการส่งเสริมการอยู่ดีกินดีของประชาชนเป็นภารกิจประการสำคัญของผู้นำประเทศ ดังที่ปรีดี พนมยงค์ได้ปฏิบัติอยู่ตลอดเวลาในการทำงานทางการเมืองของตนเอง

5.4 กระบวนทัศน์สันติวิธีของปรีดี พนมยงค์

กล่าวโดยสรุปแล้วกระบวนทัศน์สันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ เป็นการผสมผสานแนวคิดเรื่องสันติภาพทั้งจากมุมมองทางการเมือง ศาสนา และสังคม จากการศึกษาแนวคิดสันติภาพและสันติวิธีทางการเมืองพบว่าปรีดี พนมยงค์ส่งเสริมและสนับสนุนการใช้สันติวิธีในทางการเมือง แต่สิ่งที่ทำให้ปรีดี พนมยงค์แตกต่างจากนักสันติวิธีคือการยอมรับการใช้ความรุนแรงในระดับหนึ่ง โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานของความชอบธรรมในการใช้ความรุนแรงเพื่อป้องกันตนเองตามแนวคิดของทฤษฎีธรรมสงคราม การต่อสู้เพื่อสันติภาพในทัศนะของปรีดี พนมยงค์อาจได้มาด้วยวิธีการที่สันติหรือไม่สันติก็ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยแวดล้อมต่างๆ เช่น ผู้ปกครอง สภาพทางสังคม และตัวประชาชนเอง หากสภาพการณ์ทั้งหลายเอื้ออำนวยต่อการใช้สันติวิธี ปรีดี พนมยงค์มองว่าสันติวิธีควรเป็นทางเลือกประการแรก แต่หากสภาพการณ์ไม่เอื้ออำนวย การใช้ความรุนแรงเพื่อการค้าได้มาซึ่งสันติภาพก็เป็นที่ยอมรับได้ในทัศนะของปรีดี พนมยงค์ ลักษณะเช่นนี้ทำให้สรุปได้ว่าปรีดี พนมยงค์เป็นนักต่อสู้เพื่อสันติภาพแต่ไม่ใช่สันติวิธี อย่างไรก็ตามสิ่งที่ปรีดี พนมยงค์ยึดมั่นเสมอคือคำสอนทางพุทธศาสนา โดยมองว่าพุทธศาสนาคือจุดเริ่มต้นไปสู่สันติภาพของสังคม ดังนั้นจึงพบว่าในการดำเนินชีวิต ในการทำงานทางการเมือง รวมทั้งในการนำเสนอแนวคิดสันติภาพในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* นั้น ปรีดี พนมยงค์ใช้พุทธศาสนาเป็นฐานความคิดอยู่ตลอดเวลา ส่วนในการพิจารณาแนวคิดเรื่องสันติภาพเชิงโครงสร้างนั้น พบว่าปรีดี พนมยงค์ มีแนวคิดที่ชัดเจนในเรื่องสันติภาพเชิงโครงสร้าง โดยพบว่าการทำงานทางการเมืองของปรีดี พนมยงค์เริ่มจากความสำนึกในการสร้างเสริมสันติภาพเชิงโครงสร้างของสังคม ปรีดี พนมยงค์มองว่าการเกิดสันติภาพที่แท้จริงในสังคมต้องเริ่มจากระบบสังคมที่เอื้ออำนวย ดังนั้นตลอดเวลาในการทำงานทางการเมือง ปรีดี พนมยงค์ได้ส่งเสริมให้เกิดสันติภาพแก่สังคมไม่เพียงแต่ในการดำเนินนโยบายการอยู่ร่วมกันอย่างสันติกับนานาประเทศเท่านั้น แต่ยังส่งเสริมการอยู่ดีกินดี และส่งเสริมสิทธิเสรีภาพของประชาชนตามหลักการพื้นฐานของสิทธิมนุษยชน ซึ่งสอดคล้องอย่างชัดเจนกับแนวคิดเรื่องสันติภาพเชิงโครงสร้าง และแนวคิดเหล่านี้ก็ได้รับการนำเสนอผ่านงานเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ด้วยเช่นกัน

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

ภายหลังหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ปรีดี พนมยงค์ผู้เขียนนวนิยายและสร้างภาพยนตร์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ได้ขึ้นดำรงตำแหน่งสำคัญทางการเมืองเรื่อยมาเป็นระยะ และต้องเผชิญกับปัญหาต่างๆทางการเมืองทั้งภายในและภายนอกประเทศ โดยเฉพาะภาพลักษณ์ของประเทศไทยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองที่ปรากฏต่อสายตาชาวโลกนั้นเป็นสิ่งที่รัฐบาลไทยจะละเลยไม่ได้ เพราะนั่นหมายถึงเสถียรภาพทางสังคมและการเมืองของไทยด้วยเช่นกัน การที่ไทยได้รับการยอมรับจากนานาชาติในฐานะของประเทศที่ดำรงความเป็นกลางในทางการเมือง ย่อมทำให้ไทยซึ่งเป็นประเทศเล็กสามารถดำเนินนโยบายต่างๆได้สะดวกขึ้น ดังนั้นความพยายามของรัฐบาลคณะราษฎรและปรีดี พนมยงค์หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองในการเดินทางไปเจริญสัมพันธไมตรีกับประเทศมหาอำนาจต่างๆของโลก จึงเป็นเสมือนการยืนยันแนวนโยบายของไทยในการอยู่ร่วมกับประชาคมโลกโดยสันติ

วรรณกรรมและภาพยนตร์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* เป็นความพยายามอีกประการหนึ่งของปรีดี พนมยงค์ในการที่จะประกาศนโยบายต่างประเทศของไทยให้โลกได้รับรู้ ขณะเดียวกันก็เป็นการชี้แจงรัฐบาลไทยให้ตระหนักถึงความสำคัญของนโยบายความเป็นกลาง เนื่องจากความตระหนักถึงโทษภัยของลัทธิชาตินิยมทางทหารที่กำลังแผ่อิทธิพลอยู่อย่างกว้างขวางในช่วงก่อนการเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 ในประเทศไทย โดยปกติแล้วการที่ผู้มีบทบาททางการเมืองจะเขียนนวนิยายหรือสร้างภาพยนตร์นั้นคงต้องมีวัตถุประสงค์พิเศษบางประการ และเมื่อศึกษาความเคลื่อนไหวของวงการศิลปะการใช้สื่อ โดยเฉพาะสื่อภาพยนตร์ในสมัยที่มีการสร้างงานเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* (พ.ศ.2482-2484) พบว่าศิลปะแขนงต่างๆได้ทำหน้าที่รับใช้รัฐบาลอยู่แล้วในสมัยนั้น สังเกตได้จากการที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี ได้ส่งเสริมให้มีการผลิตภาพยนตร์ที่มุ่งนำเสนอการปลุกใจให้รักชาติอยู่แล้ว เช่น การสร้างภาพยนตร์เรื่อง *เลือดทหารไทย* (2477) ภาพยนตร์เรื่อง *สมัครแนวหน้า* (2483) ภาพยนตร์เรื่อง *เลือดไทย* (2484) หรือในด้านของการสร้างสื่อละครปลุกใจเพื่อการรักชาติ ก็มีการนำเสนออย่างต่อเนื่องและได้รับความนิยมจากประชาชนอย่างแพร่หลาย โดยการทำงานของหลวงวิจิตรวาทการ บุคคลที่ทำงานอย่างใกล้ชิดกับจอมพล ป. พิบูลสงคราม ละครที่มีชื่อเสียงในยุคนั้นได้แก่ *เลือดสุพรรณ* (2479) *เจ้าหญิงแสนหวี* (2481) *น่านเจ้า* (2482) *พ่อขุนผาเมือง* (2483) เป็นต้น

วรรณกรรมและภาพยนตร์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่นำเสนอแนวนโยบายของผู้มีอำนาจทางการเมืองผ่านสื่อศิลปะ แต่สารที่ได้รับการถ่ายทอดผ่านเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* แม้จะเป็นการแสดงออกซึ่งความรักชาติ แต่เป็นความรักชาติที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการปฏิเสธ

ลักษณะชาตินิยมทางทหาร ในแง่ของการรักษาชาติตนเองและและใช้กำลังข่มเหงชาติอื่น แนวคิดสันติภาพที่ได้รับการนำเสนอในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* เป็นการเรียกร้องให้มนุษย์เห็นความสำคัญของสันติภาพและส่งเสริมให้ใช้สันติวิธีเป็นทางเลือกประการสำคัญในการแก้ปัญหาความขัดแย้ง โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานของการเคารพในเอกราชและอธิปไตยของชาติ และมุ่งการอยู่ร่วมกันอย่างสันติกับนานาอารยประเทศ และแทนที่จะมีการปลุกใจทหารให้ประกาศแสนยานุภาพของตนเอง กลับมีการนำเสนอให้ทุกฝ่ายต่างหันหน้าเข้าหากันเพื่อความปรองดอง ซึ่งเป็นสารที่ต่างจากที่มีการนำเสนอในสื่ออื่น ๆ จากคนของรัฐบาลในสมัยเดียวกัน

เรื่องราวของ *พระเจ้าช้างเผือก* เป็นการนำเสนอโดยอ้างอิงประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยา ซึ่งเป็นสิ่งที่คนไทยคุ้นเคยเป็นอย่างดีโดยเฉพาะที่ได้รับการนำเสนอผ่านสื่อบันเทิงคดีต่างๆ ในฐานะนวนิยายนั้น *พระเจ้าช้างเผือก* หรือ *The King of the White Elephant* ซึ่งเขียนเสร็จในวันที่ 11 พฤษภาคม 2483 ถือได้ว่าเป็นนวนิยายที่เขียนต้นฉบับเป็นภาษาอังกฤษเล่มที่สองของไทย หลังจากที่ ม.ร.ว. นิมิตรมงคล นวรัตน์ ได้เขียนเรื่อง *เมืองนิมิตร* หรือชื่อเดิมว่า *ความฝันของนักอุดมคติ* ขึ้นเมื่อ พ.ศ.2482 จากนั้นบริษัทปรีดีภาพยนตร์ก็ได้สร้าง *พระเจ้าช้างเผือก* เป็นภาพยนตร์ขาว-ดำ เสียงภาษาอังกฤษในฟิล์มเรื่องแรกของไทยโดยใช้ชื่อเดียวกับนวนิยาย และนำออกฉายรอบปฐมทัศน์เมื่อวันที่ 4 เมษายน 2484 ณ ศาลาเฉลิมกรุง

ความสำคัญของ *พระเจ้าช้างเผือก* ต่อวงวรรณกรรมและวงการภาพยนตร์ อยู่ที่ส่วนประกอบสำคัญดังต่อไปนี้คือ

1. ผู้สร้างงาน วรรณกรรมและภาพยนตร์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* เป็นผลงานทางศิลปะ 2 แขนงที่มีผู้สร้างงานเป็นคนๆเดียวกัน และเป็นบุคคลสำคัญระดับสูงของประเทศ การที่ปรีดีพนมยงค์ปลีกเวลาจากภารกิจทางการเมืองที่รัดตัวเพื่อมาเขียนนวนิยายและสร้างภาพยนตร์ น่าจะมีแรงจูงใจที่สำคัญบางประการ จากการวิจัยพบว่าภูมิหลังทางการเมืองเป็นปัจจัยหลักที่ทำให้เกิดงานเรื่องนี้ขึ้นมาทั้งในรูปแบบของวรรณกรรมและภาพยนตร์ โดยในขณะที่เขียนนวนิยายเป็นช่วงที่ปรีดี พนมยงค์ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีคลัง และเป็นช่วงเวลาหลังจากที่ได้เดินทางไปเจริญสัมพันธไมตรีกับบรรดาประเทศมหาอำนาจในอเมริกา ยุโรป และเอเชีย และได้พบกับบรรยากาศของความขัดแย้งและการใช้ความรุนแรงที่กำลังคุกรุ่นอยู่ในส่วนต่างๆของโลก ความเป็นผู้มีวิสัยทัศน์ที่กว้างไกล ทำให้ปรีดี พนมยงค์ยื่นหยัดมากยิ่งขึ้นในเรื่องนโยบายความเป็นกลางของประเทศที่ไทยได้ดำรงมาตั้งแต่ต้น โดยที่ *พระเจ้าช้างเผือก* เป็นสื่ออีกอย่างหนึ่งที่ปรีดี พนมยงค์ใช้เป็นเครื่องมือในทางการเมืองเพื่อประกาศจุดยืนของรัฐบาลไทย และนำเสนออุดมการณ์ทางการเมืองของตน รวมทั้งคัดค้านนโยบายทางการเมืองบางประการที่ตนเองไม่เห็นด้วย

2. การทวนกระแสภาพยนตร์ในสมัยเดียวกัน จากการสำรวจงานวิจัยที่กล่าวถึงเนื้อหาสื่อบันเทิงคดี เช่น ภาพยนตร์ และละครในยุคเดียวกับงานเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* คือในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ถึงช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 ในไทย พบว่านอกจากภาพยนตร์ “รัก-โศก-ตลก-บู๊” แล้ว ภาพยนตร์อีกแนวที่ได้รับการผลิตออกมาอย่างต่อเนื่องในระยะดังกล่าว โดยเฉพาะจากคนของรัฐบาล คือ ภาพยนตร์ในแนวที่เสนอความคิดเรื่องความรักชาติ โดยมีแนวโน้มไปทางชาตินิยมและการใช้ลัทธิทหารนิยม เช่น ภาพยนตร์เรื่อง *เลือดทหารไทย* (2477) *สมัครแนวหน้า* (2483) *เลือดไทย* (2484) ส่วนบทละครเช่น *เลือดสุพรรณ* (2479) *เข้าหญิงแสนหวี* (2481) *น่านเจ้า* (2482) *พ้อขุนผาเมือง* (2483) ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการนำเสนอแนวคิดรักชาติและแสดงให้เห็นความสำคัญของการสู้รบเพื่อชาติ รวมทั้งการแสดงให้เห็นแสนยานุภาพอันยิ่งใหญ่ของทหารไทย เช่น ในภาพยนตร์เรื่อง *เลือดทหารไทย* ส่วนนวนิยายและภาพยนตร์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ดูเหมือนจะเป็นเรื่องเดียวที่เสนอแนวคิดรักชาติและการต่อสู้เพื่อป้องกันเอกราชอธิปไตยของชาติ แต่ขณะเดียวกันเสนอให้ใช้วิธีการเจรจาอย่างสันติเป็นทางเลือกประการสำคัญและเน้นแนวนโยบายการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ รวมทั้งเรียกร้องให้หยุดสงคราม นอกจากนั้นยังนำเสนอคำสอนทางพุทธศาสนาเรื่อง “เวรย่อมระงับด้วยการไม่จองเวร” ซึ่งมีนัยของการให้อภัย ความมีเมตตา และมีขันติธรรมต่อกัน รวมทั้งนำเสนอให้หันหน้ามาสามัคคีกันเพื่อความผาสุกของมนุษยชาติ ดังนั้นภาพยนตร์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* จึงทวนกระแสสื่อในยุคเดียวกันในแง่ที่ไม่ได้ปลุกใจให้รักชาติอย่างฮึกเหิม แต่เป็นการรักชาติที่ตั้งอยู่บนครรลองเพื่อการพิทักษ์เอกราชอธิปไตย นอกจากนั้นเป็นการมุ่งการอยู่ร่วมกันอย่างสันติกับนานาชาติพร้อมทั้งสอนให้มีการให้อภัย มีขันติธรรมและความเมตตาต่อกันระหว่างมนุษยชาติ

3. การนำเสนอแนวคิดสันติภาพ นอกจากผู้เขียนนวนิยายและสร้างภาพยนตร์จะเป็นบุคคลสำคัญระดับชาติและเป็นที่ยอมรับในระดับสากล และนอกจากแนวคิดหลักของเรื่องทีออกมาทวนกระแสสื่อบันเทิงคดีในยุคเดียวกันแล้ว แนวคิดเรื่อง “สันติภาพ” เป็นสิ่งที่ทำให้ภาพยนตร์เรื่องนี้มีความโดดเด่น เพราะนอกจากจะเป็นนวนิยายและภาพยนตร์เรื่องเดียวที่ผู้สร้างประกาศอุทิศให้กับสันติภาพอย่างชัดเจนแล้ว จุดประสงค์ในการนำเสนอแนวคิดเรื่องสันติภาพให้ผู้รับสาร โดยเฉพาะในระดับสากลได้รับรู้ ยังมีความเกี่ยวพันโดยตรงกับนโยบายและจุดยืนทางการเมืองระหว่างประเทศของไทย การนำเสนอให้เห็นว่าไทยเป็นประเทศที่ใฝ่สันติ และดำเนินนโยบายที่ไม่รุกรานใคร ทำให้เป็นการยืนยันถึงจุดยืนทางการเมืองระหว่างประเทศในการดำเนินนโยบายความเป็นกลางได้อย่างดี

4. หลักฐานทางประวัติศาสตร์ ลักษณะที่สำคัญอีกประการของ *พระเจ้าช้างเผือก* คือเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์นำเสนอให้เห็นความเป็นไปของเหตุการณ์ต่างๆที่เกิดขึ้นในอดีต การ

ศึกษาเรื่องราวของนวนิยายและภาพยนตร์เรื่องนี้ควบคู่ไปกับเรื่องราวของปริบททางสังคมการเมือง ทำให้เห็นได้ว่านอกจากสื่อศิลปะทั้งสองแขนงจะทำหน้าที่ในอดีตแล้ว ยังทำหน้าที่ในปัจจุบันโดยเป็นหลักฐานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ให้คนรุ่นหลังได้เรียนรู้เรื่องราวความเป็นไปในอดีตได้ด้วย

อย่างไรก็ตาม “สาร” ของผู้สร้างงานเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ไม่ได้รับการถ่ายทอดอย่างเต็มที่เท่าที่ควรจะเป็น เนื่องจากอุปสรรคที่สำคัญคือ

1. การขาดความเชี่ยวชาญทางการแสดง เนื่องจากเงื่อนไขในการแสดงที่สำคัญประการหนึ่งคือ ความสามารถในการพูดภาษาอังกฤษของผู้แสดง เพราะการถ่ายทอดเรื่องราวผู้แสดงจะต้องพูดเป็นภาษาอังกฤษตลอดทั้งเรื่อง ผู้แสดงที่มีคุณสมบัติดังกล่าวในสมัยที่มีการสร้างงานส่วนใหญ่ไม่ได้อยู่ในวงการการแสดง ส่วนมากจะเป็นการติดต่อขอความร่วมมือจากบุคคลที่รู้จัก การแสดงจึงอยู่ในระดับมือสมัครเล่นเป็นส่วนใหญ่ ในขณะที่วัตถุประสงค์ในการผลิตมุ่งหวังที่จำหน่ายแพร่ในระดับนานาชาติ ดังนั้นจึงทำให้ดูอ่อนด้อยในแง่ฝีมือทางการแสดงซึ่งน่าจะเป็นผลมาจากการกำกับการแสดงด้วย นอกจากนี้บทเจรจาที่เป็นภาษาอังกฤษตลอดทั้งเรื่องอาจเป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ผู้แสดงบางคนที่ไม่ถนัดในการใช้ภาษาอังกฤษเกิดความกังวลกับความถูกต้องของภาษา ทำให้การแสดงออกมีลักษณะที่ไม่เป็นธรรมชาติและขาดความมีชีวิตชีวา และสิ่งนี้อาจเป็นอุปสรรคอย่างหนึ่งในการถ่ายทอดสารเพราะทำให้ผู้ชมไม่รู้สึกล้อล่อกตามกับบทบาทของผู้แสดงเท่าที่ควร

2. ไม่ได้รับการเผยแพร่อย่างเต็มที่ จากปัจจัยทางการเมืองภายในและระหว่างประเทศ พบว่าเมื่อ *พระเจ้าช้างเผือก* นำออกฉายได้ไม่นาน สงครามโลกก็อุบัติขึ้นในประเทศไทย สภาพบ้านเมืองที่อยู่ในภาวะดังกล่าวทำให้ภาพยนตร์เรื่องนี้ไม่มีโอกาสได้รับการเผยแพร่อย่างเต็มที่และอย่างต่อเนื่องในประเทศ ส่วนในต่างประเทศนั้น มีการนำไปฉายที่สถานทูตไทยในอเมริกา แต่ก็ไม่มีกรณีขยับขยายให้มีการกระจายออกไปในวงกว้างมากนักน้อยเพียงไร ยิ่งกว่านั้นเมื่อเกิดเหตุการณ์รัฐประหาร พ.ศ. 2490 ในเมืองไทย ภาพยนตร์ที่อยู่ในการดูแลของบรรดาทายาทของผู้สร้างงานก็ได้หายสาบสูญไป จนเมื่อ พ.ศ. 2515 ปรีดี พนมยงค์ได้รับฟิล์มภาพยนตร์ที่ตกค้างอยู่มาจากสถานทูตไทยในสวีเดน ดังนั้นภาพยนตร์เรื่องนี้จึงไม่มีโอกาสได้รับการเผยแพร่อย่างเป็นทางการหลังจากการสร้างงาน จุดประสงค์ของผู้สร้างงานในการถ่ายทอดสารเรื่องสันติภาพและแนวนโยบายความเป็นกลางของชาติไทยจึงไม่ได้รับการเผยแพร่อย่างเป็นทางการเท่าที่ควร

อย่างไรก็ตาม พระเจ้าซังเผือก ก็เป็นหลักฐานสำคัญที่ยืนยันให้โลกรู้ว่าแนวคิดของคณาธิปไตยของไทยในสมัยสงครามโลกครั้งที่สองนั้น คือการอยู่ร่วมกันอย่างสันติกับนานาประเทศ และไม่ได้มีความคิดในการใช้นโยบายชาตินิยมทางทหาร และการประกาศเข้าร่วมกับฝ่ายอักษะ ในสมัยสงครามโลกครั้งที่สองซึ่งขัดกับอุดมการณ์ประชาธิปไตยที่คนไทยยึดถือนั้นก็ไม่ได้เป็นความต้องการของคนไทยทั้งชาติแต่อย่างใด กล่าวได้ว่า พระเจ้าซังเผือก เป็นคำประกาศสันติภาพของคนไทยที่ทำไว้ก่อนที่จะมีการประกาศสันติภาพอย่างเป็นทางการในวันที่ 16 สิงหาคม 2488 หลังการสิ้นสุดของสงครามโลกครั้งที่สอง แต่ไม่ว่าคำประกาศสันติภาพของไทยจะเกิดขึ้นในวันที่ 4 เมษายน 2484 เมื่อได้มีการนำภาพยนตร์เรื่อง พระเจ้าซังเผือก ออกฉายรอบปฐมทัศน์อย่างเป็นทางการที่ศาลาเฉลิมกรุง หรือจะเป็นการประกาศในวันที่ 16 สิงหาคม 2488 หลังการสิ้นสุดของสงครามโลกครั้งที่สอง สิ่งหนึ่งที่ปรากฏชัดคือ คำประกาศสันติภาพนั้น มาจากความพยายามอย่างเต็มความสามารถของคนไทยผู้รักชาติภายใต้การนำของบุคคลคนเดียวกัน นั่นคือ รัฐบาลอวูโสปรีดี พนมยงค์

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยเห็นว่าการศึกษาเรื่อง พระเจ้าซังเผือก ซึ่งหยุดประเด็นอยู่ที่การนำเสนอแนวคิดสันติภาพและการต่อต้านสงครามเท่านั้นยังไม่เพียงพอ เพราะสารที่ปรากฏในเรื่องมีการให้ความหมายใหม่กับการทำสงครามเพื่อต่อต้านการรุกราน นั่นคือ การหันมาหาคำสอนทางพุทธศาสนาในเรื่องเมตตาธรรมและขันติธรรม โดยการคำนึงถึงพุทธภาษิตที่ว่า “वरย่อมระงับด้วย การไม่จงเเวร” การให้ความหมายกับสงครามยุทธหัตถีที่ไม่ใช่เป็นสัญลักษณ์ของการกอบกู้เอกราช แต่เป็นสัญลักษณ์แทนคำประกาศถึงความรับผิดชอบของผู้นำต่อสันติภาพของประชาชนไม่เพียงในชาติของตนเองแต่หมายถึงมนุษยชาติโดยส่วนรวม นอกจากนั้นยุทธหัตถีในเรื่อง พระเจ้าซังเผือก ยังเป็นสัญลักษณ์แทนการลดพื้นที่การใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหาของมนุษย์ ที่ถึงแม้จะไม่ใช่วิธีการแบบสันติ แต่คือจุดเริ่มต้นที่ดีของการดำเนินนโยบายไม่ใช่วิธีการดังกล่าว นอกจากนั้นการกำหนดท่าทีของผู้สร้างงานต่อประชาชนและทหารของพม่าที่เปลี่ยนไปจากภาพของ “ผู้ร้าย ทุ่งโสร่งโพกผ้า ถือคาบไล่ฆ่าคนไทย” มาเป็นการให้ภาพความรู้สึกของประชาชนและทหารของพม่าที่ไม่ได้เห็นด้วยกับการทำสงครามของผู้นำของตน เป็นการกำหนดท่าทีและการสร้างความเข้าใจแบบใหม่เกี่ยวกับพม่าให้เกิดขึ้นในความรู้สึกของผู้รับสารคนไทย ดังนั้นจึงพบว่า แทนที่ปรีดี พนมยงค์จะหยิบยกเรื่องราวสงครามในอดีตมาเป็นตัวก่อกำเนิดหรือดอกย้ำความเกลียดชังที่ไทยมีต่อพม่า กลับเป็นการเน้นให้ลืมเรื่องราวความบาดหมางในอดีต และหันหน้ามาปรองดองกัน อันเป็นสิ่งที่สอดคล้องกับอุดมการณ์ทางเมืองของไทยในการอยู่ร่วมกันอย่างสันติกับนานาอารยประเทศ รวมทั้งเป็นการแสดงให้เห็นอิทธิพลจากแนวคิดทางพุทธศาสนาที่มีผลต่อการกำหนดท่าทีของปรีดี พนมยงค์ต่อเพื่อนมนุษย์ และในแง่นี้ยังสอดคล้องกับปรัชญาสันติวิธีที่

เน้นถึงการมองเห็นคุณค่าความเป็นมนุษย์ที่เท่าเทียมกัน เพื่อการลดช่องระหว่างความเป็นอื่นในสังคมของมนุษย์และสรรพสิ่ง

จากการศึกษาแนวคิดสันติภาพและสันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ในเรื่อง *พระเจ้าข้างเคียว* พบว่าคำสอนทางพุทธศาสนาและอุดมการณ์ทางการเมืองมีส่วนสำคัญในการกำหนดแนวคิดเรื่องสันติภาพและสันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ ทั้งนี้เพราะผู้สร้างงานมีความผูกพันกับคำสอนทางพุทธศาสนาตั้งแต่เด็กจากการปลูกฝังทางครอบครัว ดังนั้นแนวคิดเรื่องสันติภาพและสันติวิธีของปรีดี พนมยงค์จึงมีความเกี่ยวข้องกับคำสอนทางพุทธศาสนาอย่างแยกกันไม่ออก พบว่าทุกครั้งทีกล่าวถึงสันติภาพปรีดี พนมยงค์จะอ้างถึงคำสอนทางพุทธศาสนา เช่น คำสอนเรื่องชัชชนะของธรรมเหนืออำนาจหรือชัชชนะของการใช้ปัญญาเหนือการใช้กำลัง ซึ่งสอดคล้องกับปรัชญาหลักของแนวคิดสันติวิธีที่มองว่ามนุษย์สามารถแก้ปัญหาข้อขัดแย้งต่างๆได้ด้วยการใช้ปัญญาแทนการใช้กำลังหรือความรุนแรง คำสอนเรื่องอนิจจังซึ่งเป็นตัวกำหนดโลกทัศน์ของมนุษย์ให้หลุดพ้นจากการครอบงำของกิเลสเพราะมนุษย์หลงยึดติดกับสิ่งปรุงแต่งที่ไม่เที่ยงแท้ทั้งหลาย และแนวคิดเรื่องอนิจจังยังทำให้มนุษย์เข้าใจถึงกระบวนการเกิดของเหตุปัจจัยต่างๆที่เป็นตัวกำหนดความเป็นไปของโลก ทำให้สามารถแก้ปัญหาการขาดสันติภาพของมนุษย์ได้อย่างถูกต้อง นั่นคือเริ่มตั้งแต่ต้นตอของปัญหาคือกิเลสภายในจิตใจที่เป็นตัวทำให้มนุษย์ก่อความไม่สงบสุขให้กับโลก นอกจากนี้ยังเสนอคำสอนที่แสดงให้เห็นโทษของความโกรธ ซึ่งสอดคล้องกับหลักปฏิบัติของสันติวิธีในแง่ที่มองว่าการเข้าถึงสันติภาพด้วยสันติวิธีนั้นมนุษย์ต้องรู้จักระงับความโกรธ มีการนำเสนอคำสอนเรื่องเมตตาธรรมและขันติธรรม ซึ่งสอดคล้องกับปรัชญาของสันติวิธีอย่างสูงในแง่ที่ผู้ปฏิบัติสันติวิธีต้องมีคุณสมบัติที่สำคัญคือขันติธรรม คือการมีความอดทนทั้งในแง่การยอมรับการแตกต่างทางความคิดและในแง่ของการไม่ตอบโต้ความรุนแรงด้วยวิธีการที่รุนแรง นอกจากนั้นการมีเมตตาหรือถึงขนาดมีความรักต่อเพื่อนมนุษย์เป็นปรัชญาที่สำคัญของสันติวิธี เพราะถ้ามนุษย์มีความเมตตาหรือมีความรักต่อกันก็จะไม่ทำร้ายซึ่งกันและกัน นอกจากนั้นยังมีการนำเสนอคำสอนทางพุทธศาสนาเรื่องการไม่จองเวร ซึ่งมีนัยของการให้อภัย ความเมตตา และความมีขันติทำให้เกิดการระงับที่จะได้ตอบคู่กรณีด้วยความรุนแรง รวมทั้งมีนัยของความมีเมตตาต่อเพื่อนมนุษย์ซึ่งสอดคล้องกับปรัชญาของสันติวิธี จะเห็นได้ว่าคำสอนทางพุทธศาสนาเหล่านี้ล้วนสอดคล้องกับปรัชญาของสันติวิธีในหลายด้าน และการที่ปรีดี พนมยงค์ใช้คำสอนทางพุทธศาสนาเหล่านี้ในการนำเสนอแนวคิดของสันติภาพและสันติวิธีของตนเองแสดงให้เห็นอิทธิพลอย่างสูงของแนวคิดทางพุทธศาสนาในการกำหนดโลกทัศน์และการกระทำของปรีดี พนมยงค์

นอกจากนั้นแนวคิดทางการเมืองเป็นปัจจัยสำคัญอีกประการที่เป็นตัวกำหนดทัศนะเรื่องสันติภาพและสันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ แนวคิดทางการเมืองประการสำคัญที่ได้รับการนำเสนอ

ในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* และเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นทัศนะทางสันติภาพและสันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ คือ แนวคิดเรื่องความรักชาติและการเสียสละเพื่อส่วนรวม และความคิดเรื่องภราดรภาพหรือการอยู่ร่วมกันฉันท์พี่น้อง แนวคิดดังกล่าวนำมาซึ่งการเกิดสันติภาพของคนในสังคมและเป็นตัวนำไปสู่การใช้สันติวิธีในการแก้ปัญหาความขัดแย้งของคนในสังคม เพราะความคิดเรื่องความรักชาติและการเสียสละเพื่อส่วนรวมจะทำให้คนละเลิกความเห็นแก่ตัวและพร้อมที่จะสร้างสรรค์ประโยชน์สุขให้สังคม ขณะเดียวกันความคิดเรื่องภราดรภาพหรือการอยู่ร่วมกันฉันท์พี่น้องจะทำให้คนหันหน้าเข้าหากัน รู้จักการให้อภัย มีความสามัคคีและมีเมตตาต่อกัน นอกจากนี้ในแง่ของปรัชญาสันติวิธีความรู้สึกลงใจในความเป็นพี่น้องจะทำให้คู่กรณีสามารถลดแนวโน้มที่จะใช้ความรุนแรงเข้าประหัตประหารกัน ซึ่งจะนำไปสู่การแก้ปัญหาโดยสันติวิธีในที่สุด

ส่วนการศึกษากระบวนการทัศน์สันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ซึ่งเป็นการศึกษาแนวคิดสันติภาพและสันติวิธีของปรีดี พนมยงค์อย่างรอบด้าน ทั้งในแง่การเมือง ศาสนา และสังคม โดยพิจารณาจากทั้งประวัติชีวิตการทำงาน และพิจารณาแนวคิดที่เสนอในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* พบว่าคำสอนทางพุทธศาสนาและอุดมการณ์ทางการเมืองเป็นตัวกำหนดกระบวนการทัศน์สันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ ในทางการเมืองนั้นพบว่าปรีดี พนมยงค์ส่งเสริมการอยู่ร่วมกันอย่างสันติกับนานาประเทศและส่งเสริมการใช้สันติวิธีในการแก้ปัญหาข้อขัดแย้งทางการเมือง แต่อุดมการณ์ทางการเมืองก็มีส่วนกำหนดทัศนะทางสันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ที่แตกต่างไปจากนักสันติวิธี เช่น ในขณะที่ปรีดี พนมยงค์ชูประเด็นคำสอนทางพุทธศาสนาที่เสริมสร้างสันติภาพและส่งเสริมการใช้สันติวิธี แต่การตีความคำสอนทางพุทธศาสนาของปรีดี พนมยงค์หลายประการตั้งอยู่บนอุดมการณ์และแนวคิดทางการเมือง เช่น ในขณะที่พุทธศาสนาห้ามการฆ่าและการใช้ความรุนแรงทุกชนิด แต่อธิปไตยทางการเมืองทำให้ปรีดี พนมยงค์เห็นว่าการฆ่าในกรณีของการป้องกันเอกราชและอธิปไตยของชาติจากการถูกรุกรานเป็นสิ่งที่กระทำได้ นำมาซึ่งการยอมรับการใช้ธรรมสงคราม(Just War)หรือสงครามที่เป็นธรรมซึ่งมีเงื่อนไขอยู่ที่ความชอบธรรมในการเข้าร่วมสงคราม โดยการถือเจตนาในการทำสงครามคือเป็นการทำสงครามเพื่อป้องกันตนเอง และต้องมีจริยธรรมในการทำสงครามคือการไม่ทำร้ายพลเรือนที่บริสุทธิ์ ประเด็นนี้ทำให้ปรีดี พนมยงค์แตกต่างจากนักสันติวิธี เพราะในแง่ของปฏิบัติการสันติวิธีนั้นไม่ยอมรับการใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหาในทุกกรณี และในประเด็นของธรรมสงครามนั้น นักสันติวิธีมองว่าไม่สามารถเป็นไปได้โดยเฉพาะในโลกยุคปัจจุบันที่เทคโนโลยีทางการต่อสู้มีความก้าวหน้าจนทำให้ไม่สามารถกำหนดสมรภูมิในการรบได้อีกต่อไปและเหยื่อส่วนใหญ่ของสงครามก็คือพลเรือน และประเด็นนี้ทำให้ปรีดี พนมยงค์ไม่ได้มีความแตกต่างจากผู้นำประเทศ ผู้นำการปฏิวัติ หรือนักต่อสู้เพื่อสันติภาพอีกมากมายที่คำนึงถึงสันติภาพของสังคม และต้องการเปลี่ยนแปลงสังคมเพื่อสิ่งที่ดีกว่า แต่ก็ไม่ได้มุ่งเน้นว่าการเปลี่ยนแปลงเหล่านั้นจะต้องอยู่บนพื้นฐานของการไม่ใช้ความรุนแรง

อย่างไรก็ตาม การกำหนดท่าทีที่มีต่อฝ่ายตรงข้ามหรือคู่กรณีของปรีดี พนมยงค์ที่มีการมองภาพฝ่ายตรงข้ามอย่างรอบด้านมากขึ้น โดยการนำเสนอว่าสงครามหรือความรุนแรงนั้นเกิดจากความต้องการของผู้นำ ส่วนประชาชนเป็นผู้บริสุทธิ์ที่ต้องกลายมาเป็นเหยื่อของการสู้รบโดยไม่จำเป็น ทำให้ท่าทีที่มีต่อฝ่ายตรงข้ามของปรีดี พนมยงค์เปลี่ยนไปเป็นการพยายามนำเสนอให้เห็นว่าเมื่อผู้นำต้องการใช้ความรุนแรงก็ต้องรับผิดชอบแต่เพียงผู้เดียว ดังนั้นภาพของพม่าที่ออกมาในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* จึงเป็นการนำเสนอให้เห็นความเลวร้ายของผู้นำอย่างเต็มที่ และภาพของผู้นำได้รับการนำเสนอในฐานะมารร้าย ทั้งนี้เพื่อสร้างความชอบธรรมในการกำจัดผู้นำที่มีลักษณะดังกล่าว แต่ขณะเดียวกัน ปรีดี พนมยงค์ ให้ภาพของทหารและประชาชนชาวหงสาที่มีลักษณะของความเป็นพี่น้องร่วมโลกและร่วมชะตากรรมกับชาวเอเชียที่ต้องถูกดึงเข้าสู่วงจรของความโหดร้ายและความรุนแรงของสงคราม เพียงเพราะกิเลสที่ครอบงำผู้นำของหงสาทำให้กระทำการอันขัดต่อสันติสุขของผู้คนของตนเองและเพื่อนร่วมโลก

คำสอนทางพุทธศาสนามีส่วนในการกำหนดกระบวนการทัศนทัศน์คติวิธีของปรีดี พนมยงค์ในอีกลักษณะหนึ่งนั่นคือการสร้างสันติภาพและสันติวิธีส่วนบุคคล โดยปรีดี พนมยงค์ได้นำคำสอนทางพุทธศาสนาที่มีผลต่อการสร้างสันติภายในจิตใจของมนุษย์อยู่ตลอดเวลา เช่น คำสอนเรื่องอนิจจัง คำสอนเรื่องความรักและความมีเมตตาต่อศัตรู คำสอนเรื่องขันติธรรม การให้อภัย คำสอนเหล่านี้ล้วนทำให้ผู้ปฏิบัติเกิดสันติขึ้นในใจ และเป็นตัวกำหนดการกระทำของผู้ปฏิบัติให้ดำรงตนไปสู่สันติภาพของสังคมในที่สุด รวมทั้งเป็นการแสดงให้เห็นปรัชญาของพุทธศาสนาที่มองว่าสันติภาพที่แท้จริงต้องเกิดขึ้นจากภายในใจ

นอกจากนั้นความคิดในเรื่องสันติสุขของสังคมหรือสันติภาพเชิงโครงสร้าง ยังเป็นตัวกำหนดกระบวนการทัศนทัศน์คติวิธีของปรีดี พนมยงค์ ในแง่ที่ทำให้ปรีดี พนมยงค์มองความคิดเรื่องสันติภาพและสันติวิธีอย่างรอบด้าน โดยไม่ได้มุ่งเน้นเพียงการต่อต้านสงครามและความรุนแรงแต่ยังมองไปถึงการสร้างสันติสุขให้กับสังคม ในแง่ของการคำนึงถึงการตอบสนองปัจจัยขั้นพื้นฐานของมนุษย์และส่งเสริมความเป็นอยู่ที่ดีให้กับผู้คนในสังคมอีกด้วย

จากการศึกษาแนวคิดสันติภาพและสันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ ทั้งในด้านการเมือง ศาสนา และสังคม โดยศึกษาทั้งจากสภาพสังคมการเมืองที่เป็นปัจจัยในการสร้างงาน จากประวัติชีวิตการทำงาน และจากกรณีศึกษาเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* สรุปได้ว่าปรีดี พนมยงค์เป็นผู้ที่ส่งเสริมและเรียกร้องให้เกิดสันติภาพทั้งในด้านสันติภาพส่วนบุคคลและสันติภาพของส่วนรวม โดยใช้คำสอนทางพุทธศาสนาและอุดมการณ์ทางการเมืองเป็นแนวทาง รวมทั้งเป็นผู้ที่ส่งเสริมให้เกิดการใช้สันติวิธีในการแก้ปัญหาความขัดแย้ง แต่ไม่อาจกล่าวได้ว่าปรีดี พนมยงค์เป็นนักสันติวิธี เพราะในบาง

กรณีปริศิ พนมขงค้ยังขอมรับการใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหาทางการเมือง เช่น การขอมรับการใช้ธรรมสงครามหรือสงครามที่เป็นธรรม ซึ่งในทัศนะของนักสันติวิธีนั้นการใช้ความรุนแรงทุกชนิดไม่มีพื้นที่อยู่ในอาณาจักรของสันติวิธี และการใช้ความรุนแรงในกรณีธรรมสงครามในยุคที่เทคโนโลยีก้าวหน้าขึ้นทุกวันและไม่สามารถกำหนดขอบเขตของความรุนแรงได้เช่นนั้น เป็นสิ่งที่นักสันติวิธีมองว่าไม่มีเหตุผลรองรับที่หนักแน่นพอ

ผลงานวิจัยชิ้นนี้เป็นเพียงส่วนหนึ่งของความพยายามในการศึกษาแนวคิดสันติภาพและสันติวิธีที่ปรากฏในวรรณกรรมและวงการภาพยนตร์ซึ่งยังมีการศึกษากันไม่มากนัก ทั้งนี้ด้วยความหวังว่าการศึกษาคั้งนี้จะเป็นส่วนกระตุ้นให้มีการใช้สื่อทางวรรณกรรมและภาพยนตร์ในการส่งเสริมและเผยแพร่แนวคิดเรื่องสันติภาพและการใช้สันติวิธีให้มากขึ้น รวมทั้งเกิดความตระหนักถึงคุณค่าของสันติภาพและกระตุ้นให้มีการนำปฏิบัติการสันติวิธีมาใช้ในการแก้ปัญหาความขัดแย้งในสังคมอย่างเป็นรูปธรรมและเป็นระบบมากกว่าที่เป็นอยู่

ผู้วิจัยเห็นว่าการศึกษาแนวคิดเรื่องสันติภาพและสันติวิธีจะมีความน่าสนใจ มีความหลากหลายและมีชีวิตชีวามากขึ้น ถ้ามีการศึกษาจากศิลปะหลากหลายแขนงมากกว่าที่เป็นอยู่ เพราะนอกจากการใช้นวนิยายและภาพยนตร์ในการเผยแพร่แนวคิดนี้ดังที่ผู้วิจัยได้ศึกษาไปแล้ว พบว่าในแวดวงศิลปะแขนงอื่นก็มีการนำเสนอแนวคิดเรื่องสันติภาพและสันติวิธีไว้อย่างน่าสนใจด้วยเช่นกัน ไม่ว่าจะเป็นดนตรีหรือทัศนศิลป์แขนงต่างๆ เช่น ทิวา สาระจุงอะ(2530) ได้เขียนถึงดนตรีและสันติภาพไว้ในบทความชื่อ “บทเพลงกับสันติภาพ” ในหนังสือ *สื่อในสันติภาพ สันติภาพในสื่อ* (2530) เป็นการกล่าวถึงบทเพลงที่มีเนื้อหาเรียกร้องให้เกิดสันติภาพซึ่งเป็นงานของศิลปินจากส่วนต่างๆของโลก และในหนังสือเล่มเดียวกันนี้ ศรีดาวเรือง (2530) ก็ได้ตีพิมพ์บทเพลงซึ่งตนเองได้แต่งไว้และเรียกว่าบทเพลงเพื่อสันติภาพ ได้แก่เพลงชื่อ “คานธี” “ปริศิ พนมขงค้” และ “ป่วยอิงภรณ์” นอกจากนั้นกาญจนา แก้วเทพ (2530) ได้การกล่าวถึงงานทัศนศิลป์กับการนำเสนอแนวคิดสันติภาพไว้ในหนังสือเล่มเดียวกันนี้ในบทความเรื่อง “ที่มาของนกพิราบและกระบอกปืนในภาพของปีศาจโซ่” จะเห็นได้ว่ามีการกล่าวถึงงานศิลปะแขนงต่างๆที่นำเสนอแนวคิดสันติภาพไว้อีกมากซึ่งน่าจะเป็นแหล่งข้อมูลและแรงบันดาลใจที่สำคัญของการทำงานวิจัยเรื่องแนวคิดสันติภาพและสันติวิธีในงานศิลปะแขนงต่างๆได้มากกว่าที่เป็นอยู่ และการทำวิจัยในหัวข้อนี้ น่าจะได้ศึกษาจากงานวรรณศิลป์และงานศิลปะแขนงอื่นจากส่วนต่างๆของโลกซึ่งจะเป็นการเปิดโลกทัศน์ในทางสันติภาพและสันติวิธีให้แก่คนไทยมากกว่าที่เป็นอยู่ และเป็นการแสดงให้เห็นว่าแนวคิดเรื่องสันติภาพและสันติวิธีนั้นเป็น “सारสากล” และเป็นความปรารถนาร่วมกันของมนุษยชาติ